

T.C.

**NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE SİYASİ İSTİKRAR
ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**RAHİME MİRAY AÇOĞLU
17810901040**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. ABDULKADİR BULUŞ**

KONYA, 2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rahime Umay AÇOĞLU		
	Numarası	17810901040		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat / İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tezin Adı	Dopruca Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasal İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği.		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Rahime Umay AÇOĞLU

ÖNSÖZ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve siyasi istikrar arasındaki ilişkinin ne yönde olduğunu ortaya koymak ve bunu Türkiye üzerinden açıklamak amacıyla yapılan bu çalışmada özveriyle ve titizlikle çalışılmıştır. Çalışma yapılmadan bu konuya dair yapılan diğer çalışmalar tek tek incelenerek literatüre nasıl katkı sağlanacağı konusunda ince ince düşünülmüş ve gerekli araştırmalar yapılarak literatüre katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Yapılan bu çalışmada danışmanlık görevini üstlenen Abdulkadir BULUŞ Hocam'a desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Tezin yapılma aşamasında her zaman dualarıyla bana destek veren kendisinden aldığım manevi güçle azimle çalışmama vesile olan güllerden daha güzel anneme, her ne surette olursa olsun bana arka çıkan engin gönüllü yüce yürekli güzel babama teşekkürlerimi sunarım.

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rahime Miray AÇOĞLU		
	Numarası	17810901040		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İKTİSAT/İKTİSAT		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	*	
		Doktora		
	Tezin Adı	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği		

ÖZET

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği

Uluslararası sermaye hareketlerinden biri olan DYSY fiziksel üretimi temsil eden ve gelişmekte olan ülkelerin en çok arzu ettiği yabancı sermaye türüdür. DYSY diğer yabancı sermaye türlerinden farklı olarak riskli yatırımlar olarak ifade edilmektedir. Yüksek kar beklentisi içinde hareket eden DYSY, risklerini en aza indirmek için yatırım yapmayı planladıkları ülkelerde istikrarlı güven ortamı ararken, yatırımlarını belirsiz bir ortamda yapmayı tercih etmemektedir. Bu noktada DYSY'yi üstlenen çok uluslu şirketler, yatırım yapacakları ülkelerin siyasi istikrar unsurunu değerlendirmeye almaktadır. Siyasi istikrarın sağlanması siyasi risk unsurlarının en alt düzeye indirilmesi demektir. Siyasi istikrarın sağlandığı bir ülkede sosyal ve politik riskler azalma

eğilimi içine girerken, sosyal ve politik huzursuzlukların azalması DYSY için tercih edilir bir yatırım ortamı sağlamaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, siyasi istikrar konusunda oldukça ilginç bir geçmişe sahiptir. Türkiye siyasi geçmişinin her döneminde DYSY'ye büyük önem verdiğini belirterek ülke için gerekliliğinin üzerinde durmuştur. Ancak ülkede DYSY'nin öneminin vurgulanmasına rağmen bazı dönemlerde siyasi yönetimin aldığı kararlar ve sergilediği tutum DYSY için dışlayıcı olmuştur. Türkiye'de DYSY ile siyasi istikrar arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, ülkedeki DYSY artışlarının sağlanan yönetim istikrarına paralel olarak gelişim gösterdiği görülmektedir. Bu durum siyasi istikrarın sağlandığı 2002 sonrası dönem ile siyasi istikrarın sağlanamadığı 2002 öncesi dönem ayrımı yapıldığında net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Türkiye 2002 sonrasında DYSY hususunda patlama yaşamış ve büyük başarılarla imza atmıştır. Ancak 2002 öncesi her dönemde DYSY'ye yönelik alınan kararlarda ya arzu edilen başarı yakalanamamış, ya da bir takım olumlu gelişmelerde süreklilik sağlanamamıştır. Bunun nedeni yasal sistemde bir düzen yakalanamaması, yönetim istikrarsızlığı ve beraberindeki toplum hoşnutsuzluklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Siyasi İstikrar, Koalisyon Hükümetleri, 15 Temmuz Darbe Girişimi, Gezi Parkı Olayları

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

ABSTRACT

Your Student	Name Surname	Rahime Miray AÇOĞLU		
	No	17810901040		
	Main Science / Department of Science	Economy / Economy		
	Programı	Master	*	
		Doctorate		
	Name of Thesis	The Relationship Between Foreign Direct Investment and Political Stability: The Case of Turkey		

ABSRACT

The Relationship Between Foreign Direct Investment and Political Stability: The Case of Turkey

FDI, which is one of the international capital movements, represents the physical production and is the most desired foreign capital type of developing countries. FDI are expressed as risky investments unlike other types of foreign capital. While seeking a stable environment of trust in countries where they plan to invest in order to minimize the risks of FDI acting with high profit expectations, they do not prefer to make their investments in an uncertain environment. At this point, multinational companies that undertake FDI evaluate the political stability factor of the countries they will invest in. Ensuring political stability means minimizing political risk factors. In a country with political stability, social and political risks tend to decrease, while the

reduction of social and political unrest provides a preferred investment environment for FDI.

Turkey, which is one of the developing countries, has a very interesting history of political stability. Turkey has emphasized its necessity for the country by stating that it attaches great importance to FDI in every period of its political history. However, despite the emphasis on the importance of FDI in the country, the decisions taken by the political administration and the attitude displayed in some periods have been exclusionary for FDI. It is seen that there is a positive relationship between DYSY and political stability in Turkey, and that DYSY increases in the country are improving in parallel with the stability of the administration provided. This is clear when the distinction is made between the post-2002 period in which political stability was achieved and the pre-2002 period in which political stability was not achieved. Turkey experienced a boom in DYSY after 2002 and achieved great success. However, in every period before 2002, the desired success was not achieved in the decisions taken for Dysy, or a number of positive developments were not maintained. This is due to the inability to capture order in the legal system, management instability and accompanying community discontent.

Keywords: Foreign Direct Investments, Political Stability, Coalition Governments, July 15 Coup Attempt, Gezi Park Events

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	8
1.1. Küreselleşme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişki ...	8
1.1. Kavramsal Çerçeve ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	14
1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Önemi	17
1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri	19
1.3.1. Üretim Faaliyetlerine Göre Türleri	19
1.3.1.1. Dikey Nitelikli Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	19
1.3.1.2. Yatay Nitelikli Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	20
1.3.2. Amaçlarına Göre Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	20
1.3.2.1. Piyasa Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	21
1.3.2.2. Kaynak Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	21
1.3.2.3. Etkinlik Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	21
1.3.2.4. Stratejik Varlık Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	21
1.3.3. Yapılma Şekillerine Göre Türleri	22
1.3.3.1. Sıfırdan Tesis Kurmak.....	22
1.3.3.2. Mevcut Tesisi Satın Almak	22
1.3.3.3. Ortak Girişim.....	23
1.3.3.4. Şirket Evlilikleri	23
1.3.3.5. Özelleştirmeler	24
1.3.3.6. Stratejik Birleşmeler	24

1.4.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Teoriler	26
1.4.1.	Tam Rekabet Koşullarına Dayanan Teoriler	27
1.4.1.1.	Getiri Oranları Farklılıkları Teorisi	27
1.4.1.2.	Portföy Çeşitlendirmesi Teorisi.....	28
1.4.1.3.	Piyasa Büyüklüğü Teorisi.....	29
1.4.2.	Eksik Rekabet Şartlarına Göre Teoriler.....	30
1.4.2.1.	Endüstriyel Organizasyon Teorisi (Hymer-Kindleberger Teorisi).....	30
1.4.2.2.	Ürün Yaşam Döngüsü Teorisi	32
1.4.2.3.	Oligopolistik Tepki Teorisi	35
1.4.2.4.	İçselleştirme Teorisi	35
1.4.2.5.	OLI Paradigması Teorisi	39
1.4.3.	Diğer Teoriler	40
1.4.3.1.	Caves Ekonomileri	40
1.4.3.2.	Para Bölgeleri ve Döviz Kurları Teorisi.....	41
1.4.3.3.	Kojima Makro Ekonomik Yaklaşım	42
1.4.3.4.	Emperyalizm Teorisi	44
1.5.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyen Etkenler	45
1.5.1.	İtici Faktörler	46
1.5.2.	Çekici Faktörler	47
1.5.2.1.	Ekonomik Faktörler.....	48
1.5.2.2.	Politik Faktörler.....	49
1.5.2.3.	Siyasi Faktörler.....	50
1.6.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Etkileri	51
1.6.1.	Yatırımcı Ülke Açısından Etkileri	51
1.6.2.	Ev Sahibi Ülke Açısından Etkileri.....	52
1.7.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ölçülebilirliği.....	55
1.8.	Çok Uluslu Şirketler	57
1.8.1.	Çok Uluslu Şirketlerin Yapısı, İşlevi ve Özellikleri	60

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASİ İSTİKRAR

2.	Türkiye'de Siyasi İstikrar	63
----	----------------------------------	----

2.1. Kavramsal Çerçeve ve Siyasi İstikrar	63
2.1.1. Siyasi İstikrar ve Demokrasi-Demokratikleşme Arasındaki İlişki	67
2.1.2. Siyasi İstikrarı Belirleyen ve Etkileyen Unsurlar	69
2.2. Türkiye’de Siyasi İstikrarın Tarihsel Gelişimi	71
2.2.1. Türkiye’de Demokrasi’nin İlk Adımları	71
2.2.2. Tek Parti Dönemi (1923-1946)	73
2.2.2.1. Başarısız Parti Denemeleri	75
2.2.2.2. Milli Şef Dönemi	78
2.2.3. Çok Partili Hayata Geçiş	80
2.2.4. Koalisyon Hükümetleri Dönemi	83
2.2.5. AKP Dönemi: 2002 ve Sonrası	87
2.3. Türkiye’de Hükümet ve Seçim Sistemleri	89
2.4. Türkiye’de Siyasi İstikrarı Etkileyen Unsurlar	95
2.4.1. Terör ve Terörizm	95
2.4.2. Darbe ve Askeri Müdahaleler	99
2.4.3. Toplumsal Olaylar ve Ayaklanmalar	105
2.4.4. Siyasal Yozlaşma ve Yolsuzluk	109
2.4.5. Doğal Afetler	111
2.4.6. Ekonomik İstikrar	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE SİYASİ İSTİKRAR ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği.....	121
3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişkisi	121
3.2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişki	125
3.2.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yasal Çerçevesi	126
3.3. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	129

3.3.1. Tek Parti Dönemi (1923-1950).....	129
3.3.1.1. CHP Hükümeti Dönemi (1923-1950)	129
3.3.1.1.1. Liberal Milli Ekonomi Dönemi (1923-1930)	130
3.3.1.1.2. Devlet Eliyle Kalkınma Dönemi (1930-1950)	136
3.3.2. Çok Partili Hayat Dönemi (1950 -).....	142
3.3.2.1. DP Hükümeti Dönemi	142
4.3.2.1.1. Liberal Ekonomiye Geçiş Dönemi (1950-1960).....	142
3.3.2.2. Koalisyon Hükümetleri Dönemi (1960-2002).....	149
3.3.2.2.1. Planlı Ekonomiye Geçiş Dönemi (1960-1980)	152
3.3.2.2.2. Küresel Ekonomiye Geçiş Dönemi (1980-2002)	159
3.3.2.3. AKP Hükümeti Dönemi (2002 ve Sonrası).....	166
3.3.2.3.1. Küresel Ekonomide Yoğunlaşma Dönemi (2002- 2020)	169
SONUÇ	178
KAYNAKÇA.....	182
ÖZ GEÇMİŞ	217

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi	10
Tablo 1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Teoriler	27
Tablo 2.1. 1960-1980 Döneminde Kurulan Koalisyon Hükümetleri	84
Tablo 2.2. 1990-2002 Döneminde Kurulan Koalisyon Hükümetleri	86
Tablo 3.1. Türkiye'nin 1923 Yılındaki DYSY'nin Dağılımı	133
Tablo 3.2. Türkiye'nin 1929'da Sahip Olduğu Yerli ve Yabancı Sermaye	134
Tablo 3.3. 1928-1937 Döneminde Türkiye'nin Satın Aldığı Yabancı Sermayeli Şirketler.....	137
Tablo 3.4. 1930-1944 Döneminde Millileştirilen Bazı Yabancı Sermayeli Şirketler.....	138
Tablo 3.5. 1950-1960 Döneminde Türkiye'ye Giren Bazı Çok Uluslu Şirketler....	144
Tablo 3.6. 1950-1960 Döneminde Yabancı Sermaye İzinleri ve Bunlara Katılacak Yerli Sermaye Tutarları.....	146
Tablo 3.7. 1960-1980 Döneminde Türkiyede Faaliyet Gösteren Bazı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	154
Tablo 3.8. 1973-1976 Döneminde Türkiye'deki Yabancı Sermayenin Mevcut Durumu.....	156
Tablo 3.9. 1981-1989 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yıllara Göre Dağılımı.....	162
Tablo 3.10. 1990-1999 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Dolar).....	164
Tablo 3.11. Türkiye'de Uluslararası doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri ve Uluslararası Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları'ndan Aldığı Pay (Yıllık Ortalama)	171
Tablo 3.12. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının, Milli Gelir ve Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Payı.....	172

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: 2010-2018 Dönemi Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Girişleri (Milyar Dolar)	174
---	-----

KISALTMALAR

- AB:** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- AFAD:** Afet ve Acil Durum Yönetimi
- AKP:** Adalet ve Kalkınma Partisi
- ANAP:** Anavatan Partisi
- AP:** Adalet Partisi
- AR-GE:** Araştırma ve Geliştirme
- ASALA:** Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu
- BP:** British Petroluem
- CGP:** Cumhuriyetçi Güven Partisi
- CHP:** Cumhuriyet Halk Partisi
- CKMP:** Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
- ÇUŞ:** Çok Uluslu Şirketler
- DAEŞ:** Irak ve Şam Devleti
- DEİK:** Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu
- DHKP/C:** Devrimci Halk Kominist Partisi Cephesi
- DP:** Demokrat Parti
- DPT:** Devlet Planlama Teşkilatı
- DSP:** Demokrat Sol Parti
- DTÖ:** Dünya Ticaret Örgütü
- DTP:** Demokrat Toplum Partisi
- DYP:** Doğru Yol Partisi
- DYSY:** Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
- EGİAD:** Ege Genç İş Adamları Derneği
- Eğitim BİR-SEN:** Eğitimciler Birliği Sendikası
- FETÖ:** Fetullahçı Terör Örgütü
- GATT:** Gümrük Tarifi ve Ticareti Genel Anlaşması
- GE:** General Electric
- GOÜ:** Gelişmekte Olan Ülkeler
- GSMH:** Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

G-20: 20 Grubu

IBDA/C: İslami Büyük Doğu Akıncıları Cephesi

ICIEC: İslam Ülkeleri Arası Yatırım ve İhracat Kredi Sigortası Kurumu

ICSID: Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi

IMF: Uluslararası Para Fonu

JCAG-ARA: Ermeni Soykırımı İçin Adalet Komandoları Ermeni Devrimci

Ordusu

KADEM: Kadın ve Demokrasi Derneği

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MIGA: Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı

MKP: Maoist Kominist Parti

MLKP: Marksist Leninist Kominist Parti

MSP: Milli Selamet Partisi

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

PDY: Paralel Terör Yapılanması

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

PTT: Posta ve Telgraf Teşkilatı

RP: Refah Partisi

SCF: Serbest Cumhuriyet Partisi

SETA: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Partisi

TAEM: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TDK: Türk Dil Kurumu

TEPAV: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı

THKO: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

TKP/ML: Türkiye Kominist Parti/ Marksist Leninist

TL: Türk Lirası

TMMOB: Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TÖB-DER: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TUBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

UNCTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

YASED: Uluslararası Yatırımcılar Derneği

YKTK: Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması

YTP: Yeni Türkiye Partisi

YY: Yüzyıl

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkelerin gelişmişlik düzeylerini yakından ilgilendiren ve iktisadi açıdan büyük avantajlar sağlayan yabancı sermaye türlerinden biridir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem ev sahibi ülke hem de yatırımcı ülke açısından dünya ölçeğinde iktisadi ve siyasi anlamda itibar ve güç göstergesi niteliği taşıması nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Özellikle ev sahibi ülkelerin siyasi, politik, sosyal, ekonomik, komşu ülkeler ile ilişkiler hatta tüm dünya ülkeleri ile ilişkileriyle yakından alakalıdır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapısı, niteliği ve taşıdığı özelliklerin ülkelerin iç ve dış dinamik yapısı ile ilişkili olması fiziksel üretimi yansıtmamasından kaynaklanmaktadır. Ülkeye girişleri doğrudan olan bu yabancı sermaye yatırım türü, faaliyette bulundukları ülkelerin bir parçası haline gelmeleri sebebiyle riski yüksek yatırımlar olarak ifade edilmekte ve yatırım yapmayı planladıkları ülkelerin mevcut yapısıyla yakından ilgilenmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapmayı planyan çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkelerde dikkat ettiği en önemli hususlardan birisi ülkelerin sahip olduğu siyasi istikrarın mevcut durumu ve buna bağlı olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına duyulan ilgi ve yürütülen politikalarıdır.

Dünya ölçeğinde ekonomik entegrasyonun temel taşları olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları fiziksel üretimi temsil ettiğinden gittikleri ülkelerin iç dinamikleriyle iç içe bir yapıda seyretmektedir. Çok uluslu şirketlerin bir ülkede yatırım yapmak istemesi için sağlanması gereken siyasi istikrar bünyesinde, o ülkenin yönetim istikrarı, hükümet rejimi istikrarı ve toplum hoşnutluğu dikkate alınmaktadır. Siyasi istikrar çerçevesindeki üç unsuru değerlendirmeye alan çok uluslu şirketler herhangi bir risk ortamında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında çekimser kalmaktadır. Özellikle çok uluslu şirketlerin hedeflediği ülkede yatırım yapması için öncelikli olarak söz konusu ülkeye sağlıklı bir giriş yapması gerekmektedir. Bu noktada devreye siyasi yönetim çerçevesinde; hükümet istikrarı, hükümet rejim istikrarı, yasal mevzuat, bürokrasi, gerekli teşvik politikaları ve vergi düzenlemeleri, ülkedeki güven, hesap verilebilirlik, şeffaflık, katılımcılık gibi unsurlar öne çıkarken toplum hoşnutluğu çerçevesinde; terör, darbe ve askeri

ayaklanmalar, toplumsal olaylar ve ayaklanmalar, ekonomik istikrar ve doğal afetler öne çıkmaktadır.

Siyasi istikrarın sağlanması doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından güvenilir bir ortam oluşturma'nın temel faktörüdür. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için gerekli ve sağlıklı bir sosyal yapının varlığı ancak siyasi istikrar ile mümkün olmaktadır. Ülkelerde siyasi istikrarın sağlanması demokrasi temelli, demokratik olma hedefini üstlenmiş kaliteli bir hükümet, seçim ve parti sistemlerinin benimsemesi ile olmaktadır. Siyasi istikrarı belirleyen bu unsurların en iyi şekilde işlemesi için ise ülkelerin siyasi istikrarı tehdit eden; terör, darbe, toplumsal sorunlar, doğal afetler ve sosyal yozlaşma gibi unsurlardan uzak durması gerekmektedir. Aynı zamanda siyasi istikrarı yakından ilgilendiren ekonomik istikrarın sağlanması şarttır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve siyasi istikrar arasındaki ilişki: Türkiye Örneği" isimli bu çalışma Türkiye'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile siyasi istikrar arasında ne yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymak için yapılmıştır. Bu doğrultuda çalışma yönetimi olarak literatüre dayalı betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma konu başlığı ve içeri olarak özgün bir nitelik taşımaktadır. Söz konusu çalışmada gerekli literatür araştırması ve incelemesi yapılarak literatüre katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımları kavramsal çerçevede incelenmiş, siyasi istikrar ve siyasi istikrar ile demokrasi arasındaki ilişkiye bir açıklık getirilerek Türkiye'nin siyasi istikrar tarihinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının durumu ve izlediği seyir ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile siyasi istikrar arasındaki ilişkinin ne yönde olduğu belirtilmiştir.

Birinci bölümde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ne olduğuna yönelik açıklama getirilerek, yapısı, özellikleri ve türleri üzerinde durulmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılma nedenlerinin daha iyi anlaşılması için bu yatırımlara yönelik teoriler ayrıntılı şekilde ele alınmış ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen etkenler maddesel şekilde açıklanmıştır. Ayrıca yatırımcı ve ev sahibi ülkeler açısından etkileri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde siyasi istikrar nedir sorusuna yanıt aranmış ve demokratikleşme ile ilişkisi açıklanarak siyasi istikrarı belirleyen ve etkileyen unsurların ne olduğu konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Türkiye’deki siyasi istikrarın nasıl bir yol izlediği, gelişim ve sağlanma sürecini ortaya koymak için siyasi istikrar tarihsel açıdan ele alınmış ve etkileyen unsurlar çerçevesinde incelenmiştir. Özellikle Türkiye’de hükümet yönetimi, uygulanan iktisadi politikalar ve siyasi istikrarı etkileyen unsurların ne denli ilişkili olduğu vurgulanmak istenmiştir. İkinci bölüm çalışması Türkiye’nin geçmiş ve günümüz siyasi istikrarı kıyaslanacak şekilde yürütülmüştür.

Üçüncü bölümde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve siyasi istikrar arasındaki ilişki genel olarak incelenmiş ve Türkiye üzerinden değerlendirilmeye alınmıştır. Bu bölümde Türkiye’de geçerli siyasi hükümet yönetimlerinin uyguladıkları iktisadi politikalar temel alınarak başlıklandırma yapılmış, söz konusu hükümet yönetimi ve siyasi istikrarı etkileyen unsurlar çerçevesinde ülkeye giren, çıkan, izin verilen ve gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları istatistiksel olarak açıklanmak istenmiştir. Böylece Türkiye’de siyasi istikrarın doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde ne denli etkili olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışmada kullanılan verilerin sağlam, güvenilir ve güncel olmasına dikkat edilmiştir. Özellikle T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, T.C. Ticaret Bakanlığı, TCMB, TBMM, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca tanımlama yapılırken uluslararası arenada genel kabul gören UNCTAD dünya yatırım raporundan yararlanılmıştır. Buna ek olarak UNCTAD’ın Türkiye doğrudan yabancı sermaye yatırımları sunumu olan YASED verilerine başvurulmuştur.

Literatür Çerçevesinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişki

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının küresel ekonominin temel oyuncularından biri olması hem gelişmiş hem de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından gereklilik arz etmesi sebebiyle pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş ve araştırmasına konu olmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapısı, niteliği, teorileri yönünden araştırmalarda yerini bulurken, belirleyen ve etkileyen unsurlar çerçevesinde de değerlendirilmeye alınmıştır. Siyasi istikrar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri çerçevesinde ele alınmasına rağmen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve siyasi istikrar arasındaki ilişki son zamanlarda ele alınan bir konu olmuş, siyasi istikrar belirli bir dönemden sonra dikkat çeken konulardan biri haline gelmiştir. Bu nedenle bu iki unsur arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar çok azdır. Yapılan çalışmalar daha çok siyasi istikrarsızlık ya da siyasi risk isimleri etrafında şekillenmiştir. Bazı çalışmalar da demokrasi, yolsuzluk gibi siyasi istikrarı belirleyen ya da etkileyen unsurlar şeklinde kendini göstermiştir.

Akın (2019), Türkiye'nin de içinde bulunduğu beş kırılğan ülkede siyasi istikrar ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak istemiştir. Bu amaçla, Ekonomik Özgürlük, siyasi istikrar ve doğrudan yabancı yatırımları değişkenleri ile 1996-2017 verilerini baz alarak Panel-peer entegrasyon testleri kullanmıştır. Siyasi istikrarın doğrudan yabancı yatırım üzerinde pozitif bir katsayıya sahip olduğu ve doğrudan yabancı yatırımlarının en belirleyici faktörü olduğu sonucuna varılmıştır (Akın, 2019: 237-255).

Saizal, Kiong ve Nur (2019), dokuz ASEAN ülkesinde siyasi istikrarın doğrudan yabancı sermaye üzerindeki etkisini araştırmış ve araştırmada panel veri analizi kullanmıştır. Araştırmada, hükümet istikrarının önemli bir faktör olduğunu ve siyasi istikrar ile doğrudan yabancı yatırımları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür (Saizal, vd., 2019: 81-89)

Kurecic ve Filip, 2017 yılında siyasi istikrar ve doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiye bir açıklık getirmek için Granger nedensellik testi, Vector uygulaması ve her panel için ARDL kullanmıştır. Çalışmada küçük ekonomilerde

siyasi istikrar ve doğrudan yabancı yatırımlarının birbiriyle ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Aynı zamanda, doğrudan yabancı sermaye çıkışlarının siyasi istikrarın çok az olduğu ülkelere gitme eğiliminde olduğunu belirtmiştir (Kurecic ve Kokotovic, 2017: 1).

Williams (2017), doğrudan yabancı yatırımları, siyasi istikrar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Williams, siyasi istikrarın doğrudan yabancı yatırımlarını ve ekonomik büyümeyi farklı şekillerde etkilediği sonucuna varmıştır. Ayrıca Sahra Altı Afrika'daki siyasi istikrarsızlığın doğrudan yabancı yatırımları etkilemediğini ileri sürmüştür (Williams, 2017: 17).

2016 tarihinde 23 OECD ülkesinin 1990-2012 yıllık verilerini kullanarak sosyo-politik faktörlerin DYSY üzerindeki etkisini araştırmıştır. Oransoy ve Mike politik istikrar çerçevesinde **siyasi istikrar**, etkin mülkiyet hakları, yasal sistemin yansızlığı, şeffaflık ve rekabet gibi unsurları dikkate alarak panel veri analizi yapmıştır. Çalışma sonucunda söz konusu unsurların DYSY'yi pozitif yönde etkileyen belirleyiciler olduğu görülmüştür (Oransoy ve Mike, 2016: 101-105).

Tandoğan ve Genc (2020) Türkiye'de demokrasinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ne derece etkilediğini açıklamak için ARDL yaklaşımını kullanarak 1974-2018 yıllık verileri ile bir analiz yapmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri için demokrasi ve ticari açıklık esas alınmıştır. Araştırma sonucunda demokrasinin kısa ve uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırmaya yönelik olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Tandoğan ve Genc yapmış olduğu araştırmada Türkiye'de demokrasi düzeyinde meydana gelen artışların doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır (Tandoğan ve Genc, 2020: 639-643)

Öztürk ve Pehlivan 2020 tarihinde Türkiye'de demokrasi ve doğrudan Yabancı sermaye yatırımları ilişkisini ortaya koymak için 1974-2018 yıllık verilerini kullanarak Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapmıştır. Çalışma neticesinde demokrasi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında çift taraflı bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir (Öztürk ve Pehlivan, 2020: 115-117).

Kim (2010) Lucas'ın bir makalesine dayanarak, doğrudan yabancı yatırımları ile siyasi istikrar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Panel veri yönteminin üç farklı seçeneğini kullanmıştır. Çalışma, daha yüksek siyasi haklara sahip ülkelerin daha yüksek doğrudan yabancı yatırım çıkışlarına sahip olduğunu bulmuştur. Demokrasinin düşük olduğu ülkelerin daha fazla doğrudan yabancı yatırım çektiği sonucuna varmıştır (Kim, 2010: 59-64).

Artan ve Hayaloğlu (2015) yapmış oldukları çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerini ortaya koymak için bazı ekonomik değişkenlerin yanı sıra siyasi istikrar çerçevesinde değerlendirilebilecek *hükümet istikrarı, askeriyenin politikaya etkisi, yolsuzluk, kanun ve düzen, demokratik sorumluluk, bürokratik kalite, politik risk* gibi 12 politik risk unsuru esas almıştır. Çalışmada 29 OECD ülkesinin 1990-2012 yıllık verileri kullanılarak panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda söz konusu 12 unsur ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (Artan ve Hayaloğlu, 2015: 562).

Akıncı 2015'te yapmış olduğu çalışmada demokrasi-siyasi istikrar ve kalkınma arasındaki ilişkinin yanı sıra yönetimde istikrar ve yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiye de değinmiştir. Çalışmasında siyasal istikrar ve ekonomik kalkınma arasında doğrudan bir ilişki olduğunu siyasal istikrarın beraberinde gelecek endişesi olmadan uzun dönemli projeleri getirdiği özellikle tasarruf eksikliği çeken ülkeler açısından yabancı yatırımların gerekliliği ve bu doğrultuda siyasal istikrarın sağlanması gerektiğinin üstünde durmuştur (Akıncı, 2015: 57).

Bayar ve Öztürk (2016) çalışmasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerine dönük yapılan çalışmaların pek çoğunun iktisadi unsurlar üzerinde yoğunlaştığını ancak son dönemlerde politik, kurumsal ve kültürel belirleyicilerin önem kazandığını belirterek kurumsal faktörler çerçevesinde *siyasi istikrar* ve doğrudan yabancı sermaye arasındaki ilişkiye değinmiştir. Bayar ve Öztürk; kurumsal unsurların kalite seviyesi arttıkça işlem maliyetlerinin düşeceğini böylelikle yabancı yatırımlar açısından yatırım yapılabilir ortamın olabileceğini ileri sürmüştür. Aynı zamanda politik unsurlar çerçevesinde yabancı yatırımcıların

Ülkelerin mevcut siyasi yapısı ile gelecekteki siyasi konumunu göz önünde bulundurarak karar vereceğinin altını çizmiştir. (Bayar ve ztrk, 2016:72-76).

Dökmen ve Aysu 2010 tarihinde hükümet istikrarı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında ne yönde bir ilişki olduğuna açıklık getirmek için 1994-2006 dönemine ait 73 gelişmekte olan ülkenin, ***hükümet istikrarını***, dışa açıklık ve GSYH deflatrn kullanarak panel eş bütünleşme analizi yapmış hükümet istikrarı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir (Dökmen ve Aysu, 2010: 3028-3035).

Kaya ve Yılmaz (2003) Türkiye için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen unsurları ortaya koymak amacıyla 1970-2000 dönemi yıllık verileri kullanarak zaman serisi metodolojisine dayalı bir analiz yapmıştır. Yapılan analizde ekonomik değişkenlerin yanı sıra ***siyasal ve politik istikrar*** ile ***askeri müdahaleler*** ele alınmıştır. Çalışma neticesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile siyasal ve politik istikrar arasında bir ilişki bulunamamıştır (Kaya ve Yılmaz, 2003: 42-51).

Bal ve Akça 2016 tarihindeki çalışmasında Dünya Bankası sınıflandırmasını dikkate alarak ve 2000-2013 dönemi yıllık verileri kullanarak Pasifik ve Doğu Asya bölgesinden 11 ülke seçmiştir. Söz konusu unsurlarla panel veri analizi yapılmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları bazı ekonomik değişkenler, ekonomik değişkenlere ek olarak politik istikrar kullanılmıştır. Çalışmada politik istikrar unsurunun ülke içine giriş yapan net doğrudan yabancı sermaye yatırımları üstünde herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır (Bal ve Akça, 2016: 101-109).

Demirtaş ve Akçay (2006) 71 lke üzerinde 1995-2002 yıllarındaki verileri ve bazı ekonomik değişkenlerle bir takım kurumsal değişkenleri esas almıştır. Bunlar ***söz hakkı ve hesap verilebilirlik, politik istikrar, bürokrasinin etkinliği, düzenlemelerin kalitesi, hukuk sistemi ve yolsuzlukla mücadele*** şeklindeki değişkenlerdir. Çalışmada kurumsal kalite unsurlarının yüksek olduğu ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Demirtaş ve Akçay, 2018: 22-28)

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

1.1. Küreselleşme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişki

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kavramsal açıdan incelemeden önce üzerinde durulması gereken asıl konu küreselleşme ve yabancı yatırımlar kavramıdır. Yabancı yatırımların küreselleşme çerçevesinde gelişim göstermesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da küreselleşme çerçevesinde gerçekleşmesine ve şekillenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda DYSY'nin daha iyi anlaşılması için küreselleşme ve yabancı sermaye arasındaki ilişkinin iyi anlaşılması gerekmektedir.

Küreselleşme, dünyada son zamanlarda yaşanan gelişmeleri açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Bu gelişmelerin ekonomik, siyasi, sosyal, teknolojik ve kültürel boyutları olan tanımı ve anlamı kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılık küreselleşmeye ilişkin görüş birliği sağlanmasına engel olmakta ve küreselleşme kavramına dair çeşitli yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Küreselleşme kavramının hangi unsurları içermesi gerektiği konusunda ortak bir kana olmamasına rağmen, şu tanımlamaya yer verilebilir; küreselleşme; insan, sermaye, teknoloji ve hizmetler bakımından entegrasyonun sağlanmasıdır. Diğer bir açıklamada küreselleşme; ticaretin, direkt yabancı sermaye yatırımlarının artması ve fikir haklarının uygulamaya konmasıyla üretim faktörlerinin mobilitesinin daha da yükselmesi sonucu dünyanın giderek daha fazla bütünleşmesini ifade etmektedir (Kürkçü, 2003: 1-2).

Küreselleşme, temelde ekonomik bir olgu olarak açıklanmaktadır. Ekonomik olgu manasında küreselleşme; çoğunlukla ülkelerin iktisadi yapılarının dünya iktisatıyla eklemlenmesini, kısaca ülke ekonomilerinin tek bir pazar olarak entegrasyonunu içermektedir. Ekonomik anlamda küreselleşme gerçekleşirken uluslararası sermaye hareketleri ve bu doğrultudaki sınır ötesi faaliyetlerin türleri çoğalmakta teknolojinin yayılma hızı artış göstermektedir. Aynı şekilde mal ve hizmetlerin çeşitleri de artış eğilimi göstermekte ve tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılmaktadır (Afşar, 2004: 86).

Genel ve ekonomik anlamda yapılan küreselleşme tanımlarına bağlı olarak yabancı sermaye yatırımlarının küreselleşme ile değişkenlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Yenidünya düzeni içinde değişen ve gelişen ekonomik koşullar yabancı sermaye yatırımlarının konumunun ve öneminin değişmesine neden olmuştur. Söz konusu değişiklik DYSY'yi üstlenen çok uluslu şirketlerin ekonominin esas oyuncularının yolunu açarken, DYSY'nin ülkelerin gelişmişlik kapsamında güçlü ve güvenilir olduğuna dair bir gösterge olarak kabul görmesini sağlamıştır. Bu noktada yabancı yatırımlar tüm dünya ülkelerinde ilgi odağı haline gelirken sermaye aktarımları ve söz konusu sermayenin varlığı memlekette yatırımlara aktarılma aşaması büyük önem arz etmektedir. (Afşar, 2004: 86). Küresel manada hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından ayrı ayrı önemlere ehil olan yabancı yatırımlar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınma ve büyümede sürdürülebilirlik sağlama açısından en avantajlı araç olarak görülmekte, kar maksimizasyonu sağlamak isteyen gelişmiş ülkeler için de vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Yabancı sermaye yatırımlarının küreselleşme çerçevesinde nasıl geliştiğinin anlamak için tarihsel açıdan nasıl bir yapı gösterdiğini anlamak gerekir. Bir ülkeden ayrılan sermayenin başka bir ülkede yatırıma dönüşme serüveni 16. yy'a dayanmasına rağmen ilk hakiki adımlar sanayi devrimiyle beraber 19. yy'ın ikinci bölümünde atılmıştır (Nur ve Dilber, 2017: 20). Sanayi devrimiyle büyüyen ve gelişen batı ülkeleri sanayi devrimi sonrasında biriken sermayelerini kar sağlamak amacıyla başka ülkelerin yatırım alanlarına yöneltilmişlerdir. Ucuz hammadde ve işgücü ihtiyacı duyan Avrupa sanayileri için sömürgeler ve az gelişmiş ülkelerin cazip yatırım alanları, öncülüğünü İngiltere'nin çektiği Avrupa ülkelerinin iştahını kabartmıştır. 1800'lü yılların başlarında çeşitli madenlerin özellikle petrol çıkartılması için gerçekleşen sömürgeleşme girişimleri yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Bayraktar, 2003: 6-7).

Birinci Dünya Savaşından önceki dönemde, çiçeği burnunda bulunan memleketlerde ve bu memleketlerde kurulan sömürgelerde, sömürgecilik hareketiyle yüksek sermaye birikimi sağlayan Avrupa ülkelerinin sanayileşme yönündeki faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu topraklarda sağladığı ekonomik avantajlarla

hammadde ihtiyacını karşılayacak girişimler yerli altı ve yer üstü zenginliklerin yoğun olduğu ve nüfusun çoğunluk gösterdiği bölgelere kaymıştır. Doğal kaynakların yoğun olduğu bu bölgelerdeki faaliyetler 19. yüzyılda yoğunlaşarak artmıştır (Yaşar, 2011: 65-66). 19. yüzyılın ikinci bölümünde, bilhassa dünya batısının sanayileşmiş devletlerdeki süratli sermaye toplamı, yüksek sermayeli dev şirketleri sermaye toplamından daha çok kar elde edebilecek yatırım bölgelerini bulmaya yöneltmiş ve söz konusu yatırımlar daha çok DYSY şeklinde gerçekleşmeye başlamıştır. 19. yy'a geliş sürecinde yabancı sermaye yatırımları konusunda yalnızca Batı Avrupa sermayesi dikkat çekerken I. Dünya savaşını izleyen yıllarda ABD yabancı yatırımlarında kendini göstermiş ve ön sıralarda yer almayı başarmıştır (Bulut ve Coşkun, 2015: 3). Sanayi alanında zamanla meydana gelen gelişmeler ve ABD'nin dünya ekonomisinde yer alması sonucunda sermaye çıkışları grupları konusunda dünya ülkeleri içinde çeşitlilikler meydana gelmiştir. Avrupa sermaye çıkışı olarak finansal yatırımları yani uluslararası portföy yatırımları tercih ederken, ABD' deki sermaye çıkışları DYSY şeklini almaya başlamıştır. Sanayileşme alanında yaşanan bu gelişmelere rağmen 1914 yılında baş gösteren I. Dünya Savaşı ve ardından 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik buhranının beraberinde getirdiği güvensizlik ve belirsizlik ortamı DYSY'nin çoğunlukla portföy yatırımlar olarak gerçekleşmesine neden olmuştur (Yaşar, 2011: 65-66).

Tablo 1.1. Yabancı Sermaye Tarihsel Aşamaları

Birinci Dalga (1555-1914/1914-1944) Emperyalizmin etkisi, Ulusçu anlayışa geri dönüş ve ticaretin 1870 seviyelerine gerilemesi	İkinci Dalga (1945-1980) Ticaretin tekrar toparlanması, Ticaretin serbestleştirilmesi	Üçüncü Dalga (1980- ...) Gelişmekte olan ülkelerin dünya pazarlarına girmesi, Üretim ve hizmet sektörünü yükselişi
1555 Muscovy Ticaret Şirketi	(IMF) Uluslararası Para Fon	1992 Avrupa Birliği
1600 İngiliz ve Doğu Hindistan Şirketi	1947 (GATT) Gümrük Tarifeleri Ve Ticareti Genel Anlaşması	1995 (WTO) Dünya Ticaret Örgütü
1602 Hollada Doğu Hindistan Şirketi	1961 (OECD) Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü	2000 ve sonrası
1670 Hundson Bay Şirketi (18. ve 19. Yüzyıllar Sanayi Devrimi)	1964 (UNCTAD) Birleşmiş Milletler	
1930 Smoot-Hawley Tarife Yasası	Ticaret ve Kalkınma Konferansı	
1944 Bretton Woods Sistemi	1971 Dünya Ekonomik Forum	

Kaynak: DEİK, 2014: 5

I. Dünya Savaşı, 1929 büyük ekonomik buhran ve sonrasında yaşanan II. Dünya Savaşı ile kesintiye uğrayan uluslararası ekonomik bütünleşme süreci, II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden canlanmış ve yeni bir boyut kazanmıştır (Aytemiz, 2009: 192). Yabancı yatırımlar için dönüm noktası olarak kabul edilen II. Dünya Savaşı sonrasında, dünya ticaret hacminde şekil, yöntem, yapı itibariye önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin altında yatan sebeplerden bazıları; yabancı sermaye birikiminin aşırı yüksek olması, dünyada genel olarak şirket satın alımları ile şirket birleşmelerinin artması nedeniyle gelişmiş teknolojilere bağlı üretim düzeyinin artış göstermesi, ulaşım, iletişim ile bilgi teknolojilerinde oluşan yenilikler, finans piyasalarının çeşitli kontrol sınırlandırılmalarından arındırılması, uluslararası sermaye transferlerinin artmasıyla yeni yatırım fonu ve ortaklığı şeklindeki kurumsal plasmanların finans piyasasındaki görevlerinin önem kazanması, piyasaların konvertibiliteye sahip olması dolayısıyla ekonomin yeniden şekillenmesi sayılabilir (Aydemir ve Kaya, 2007: 127; Bayraktar, 2003: 8).

1958 yılında Avrupa Birliği'nin kurulmasıyla birlikte yabancı yatırımlarda özellikle DYSY'de artış gözlenmiştir (Aydemir vd., 2012: 73). Dünya genelinde yabancı yatırımların ivme kazanmasının altında temel sebep küreselleşmenin dünya ülkeleri üzerinde ki yoğun etkisidir. Küreselleşmenin bu derece etkili olmasındaki sebep ise Uluslararası Para Fonu, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, WB ve OECD gibi enternasyonel kuruluşların ortaya çıkmasıdır. Genellikle ABD merkezli oluşturulmuş bu kurumların katkısıyla ve 1971 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesi sonucunda sabit kur sisteminden vazgeçilmiş ve GÜ'lerin sermaye hareketlerine getirdikleri sınırlardan vazgeçmesi neticesinde söz konusu kuruluşlar yabancı yatırımların finansal ayağında kendini hissettirmiştir (Kıvılcım, 2013: 4). Yabancı yatırımlardaki bu artış 1973-1979 yıllarında yaşanan petrol krizine kadar devam etmiş krizle birlikte yabancı yatırımlarda azalma meydana gelmiştir. Yabancı yatırımlarda görülen gerileme 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. (Aydemir vd., 2012: 73). Uluslararası örgütlerin gelişmesiyle ülkelerarası temas artmış ve kaynak transferleri kolaylaşmıştır. 1980'li yıllarda finansal serbestleşme uygulamaları artmış, dünya genelinde liberal iktisadi politikalar revaca geçmiştir.

Piyasa ekonomisinde gelişim yaşanması ve üretimde artış meydana gelmesi yabancı sermaye yatırımlarının artmasında ivme yaşanmasını sağlamıştır (Kaymakçı, 2013: 225).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına iki taraflı antlaşmalarda, yabancı yatırımın tanımına yer verilmiş ancak yapılan tanımlamalar, antlaşma hükümleri bağlamında korunan yabancı yatırımın sadece ne olduğunu belirterek sınırlı kalmıştır (İzmirli, 2018: 92-93). Dolayısıyla yabancı yatırım hakkında tam kabul gören tüm dünyada geçerli tek bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. İster uluslararası anlaşmalar ister ikili anlaşmalar isterse ülkelerin kendi çapında yaptığı tanımlar olsun birbirinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle yabancı sermaye yatırımları tanımlaması yapılırken yapılacak tanımın daha iyi anlaşılması için kelimelerin anlamları üzerinde durulması gerekmektedir. Dolayısıyla yatırım, sermaye ve yabancı yatırım kavramlarının tek tek tanımlanması gerek arz etmektedir.

Yatırım iktisadi anlamı itibarıyla; bir ekonomide herhangi bir dönem içinde sermaye stoku toplamını artırmaya yönelik harcamalardır (Arıkan, 2006: 3). Farklı bir tanıma göre, bir gerçek veya tüzel kişi tarafından kâr veya hasılat elde etmek özel amacıyla kaynak temin edilmesidir (İzmirli, 2018: 94). Sermaye ise gelir sağlamak için işletilebilen her çeşit mal ve parayı ya da üretim sonucunda oluşturulan üretimde kullanılan mal ve değerlerdir (Yıldız, 2007: 114).

Yabancı yatırım bir ülkenin, kaynağını sonradan ödemek üzere, dış kaynaklardan elde edip, ekonomik gücüne ekleyebileceği mali veya teknolojik kaynakları (İzmirli, 2018: 94) şeklinde ifade edilebilirken diğer bir tanımda yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından bir başka ülkeye taşınması olarak ifade edilmektedir (DPT, 2000; 1). Başka bir deyişle sermaye fonlarının bir ülkeden diğer bir ülkeye hareketidir (Kurtaran, 2007: 367).

UNCTAD'nın 2003 yılında yayınladığı Dünya Yatırım Raporunda yabancı yatırımlara dair uluslararası anlaşmalarda üç farklı tanım göze çarpmaktadır. Bunlar:

- Varlık Tabanlı Tanımlar: Varlıklar, sermaye akışı, taşınır ve taşınmaz mallar, şirketler üzerindeki menfaatler, fikri ve sınai haklar ve imtiyazlar varlık tabanlı yabancı yatırım kapsamında yer almaktadır.
- İşlem Tabanlı Tanımlar: Yalnızca yerli varlıkların elde edilebileceği mali akışlar esas alınmaktadır.
- Teşebbüs Tabanlı Tanımlar: Yatırımların serbestleşmesi ve korunması, ev sahibi ülkedeki girişimlerle sınırlandırılan yatırımlardır (UNCTAD, 2003: 101).

Bir ülkede yabancı sermaye yatırımı üç farklı şekilde yapılmaktadır. Bunlar; DYSY, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardır. DYSY, bir ülkeden diğer bir ülkeye aktarılan sermayenin o ülkede şube açması ya da yerli bir işletmeyi satın alarak yatırıma dönüştürülmesi iken portföy yatırımları tasarruf sahiplerinin faiz ve benzeri gelir elde etmek amacıyla uluslararası sermaye piyasalarında menkul kıymetler satın alınması olarak tanımlanır (Yıldız, 2007: 114-115). Diğer yatırımlar ise ticari krediler, krediler, mevduatlar olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır. Kısaca tanımları şöyledir:

Ticari krediler; ihracatçı işletme şirketlerinden yurt içinde olmayan alıcı firmalara ödedikleri, ithalatçıların ise yurtdışındaki ihracatçı işletme şirketinden elde ettikleri mal karşılığının fiili ithalat ardından vadeli tazmin etmek yoluyla elde edilen kredi stoklarını ifade eder.

Krediler; bir sözleşmeye bağlı olacak şekilde belirlenen mühletlerde asıl para ve faiz ödemeleriyle hayat bulan nakit fon bakiyeleridir.

Mevduatlar; bankaların bünyesindeki döviz ve TL fon stoklarından oluşur (DEİK, 2014: 7).

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 2000 yılında yayımlanan komisyon raporuna göre portföy yatırımları bir ülke borsasında işleme tabi olan şirket hisselerini başka bir ülkenin ya da ülkelere ait kurumların satın alması olarak tanımlanırken portföy yatırımlar dışında kalan ve bir veya birden fazla uluslararası yatırımcının tamamına sahip olarak veya yerli bir ya da bir kaç firma ile ortaklık

halinde gerçekleştirdiği yatırımlar, DYSY olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2000: 1). Yapılan tanımlamalardan anlaşılacağı üzere portföy yatırımları ve DYSY işleyiş ve faaliyet olarak birbirinden farklılık göstermektedir. Portföy yatırımları ülke ekonomilerine rahat giriş çıkış yapabilen uluslararası para ve sermaye piyasalarında işlem gören yatırımlar iken DYSY daha çok fiziksel yatırımı ifade etmektedir.

1.1. Kavramsal Çerçeve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları iktisat tarihine girdiği andan itibaren tüm ülkeler için farklı bir öneme sahip olmakla birlikte farklı anlamlar taşımaktadır. Bu farklılık DYSY'nin iktisat serüvenine başladığı günden günümüze gelinceye kadar yeniden şekillenmesine neden olmuştur. DYSY'nin yeniden şekillenmesi ise zamanla kazandığı çok boyutluluk ile gerçekleşmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin DYSY'ye farklı yaklaşımlarda bulunması, DYSY'yi üstlenen çok uluslu şirketlerin birbirinden farklı yabancı yatırım politikaları izlemesi, DYSY'nin küresel bütünleşme ile tüm dünyaya yayılması çok boyutluluk kazanmasında etkili olurken, farklı tanımlamaları beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda DYSY'ye yönelik dar ve geniş anlamda, ülkelerin ve uluslararası kuruluşların kendi kurumlarınca yaptıkları farklı tanımlamalar göze çarpmaktadır.

Dar anlamda DYSY; yabancı varlıkların kontrol, denetim, üretim amacıyla satın alınması işlemi olarak ifade edilirken (Turanlı, 2008: 8), geniş anlamda; bir firmanın üretimini, yapmış olduğu ülkenin dışında da faaliyet göstermek amacıyla ana merkezinin bulunduğu ülke sınırlarının ötesinde bir üretim merkezi yapması ya da var olan bir üretim merkezini bir bedel karşılığında alması olarak tanımlanır. DYSY bina, tesis, makine, fabrika ve taşınmaz mal gibi fiziki üretim araçlarına yapılan yatırımlar olarak ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2017: 664). Bir başka ifadeyle, üretim yapılan asıl ülkeden başka bir ülkede bir firmanın satın alınması veya sermaye sağlanması şekliyle o ülkedeki işletme şirketinde gerçekleştirilen ve beraberinde know-how, teknoloji, yönetim bilgisi, döviz transferi, kontrol mekanizmasını sağlayan yatırımlardır (Karluk, 1996: 423).

IMF ödemeler dengesi tablosunda DYSY'ye yer verilmiş, ekonomik çıkar elde etmek amacıyla bir ülkedeki yerleşik kişinin farklı bir ülkede yaptığı yatırım olarak

ifade edilmiştir. DYSY'nin yatırım ortaklığı olması halinde yabancı ortağın %10 oy kullanabilme hakkını ya da %10 hisse düzeyini elinde bulundurması gerektiğinin üstünde durulmuştur. IMF'in sınır olarak koyduğu %10 miktarı DYSY'nin belirleyicisi olma yönünden önemlidir. IMF'e göre DYSY kapsamında yapılan, bağlı ortaklıklar; yabancı sermayenin %50'den fazla paya sahip olmasını, iştirakler; yabancı yatırımcıya ait hisse oranının %10-50 arasında olduğu ortaklığı, şube; tamamen veya kısmen yabancı ortaklığı ifade eder (Çelik, 2015; 47).

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde geçerli olan DYSY tanımı ise şöyledir; yabancı yatırımcının ülke sınırlarının ötesinden getirdiği; söz konusu ülkenin Merkez Bankası tarafından alış ve satışı gerçekleştirilen konvertibl para biçiminde ki nakit sermaye, şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç), makine, teçhizat, sınaî ve fikrî mülkiyet hakları, yurt içinden sağlanan; yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırımlarla alakalı ve çeşitli başka haklar, iktisadî kıymetler aracılığıyla; yeni şirket kurmayı veya şube açmayı veya var olan bir üretim tesisini menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı, ifade eder (DYYK, 2003).

DYSY, ülkenin sermaye stokuna ilave olan bir fiziksel sermaye hareketidir (Bulutoğlu, 1970; 8). Bir yatırımın doğrudan yabancı yatırım olarak adlandırılabilmesi için yabancı ülkedeki bir tesisin tamamına ya da bir kısmına sahip olması ve yönetim denetiminin de yatırımcının elinde olması gerekmektedir. DYSY'yi tercih eden yatırımcılar genellikle yeni bir tesis kurarken veya mevcut tesisi satın almak istediğinde söz konusu mülkiyetin, tamamına sahip olmayı arzu eder. Çünkü ana şirket sahip olduğu teknoloji, bilgi, beceri, uygulama ve tekniklerin kendine özgü kalmasını ister. Bunun yanında kritik kararların alınmasında ve stratejik uygulamalar konusunda serbest hareket etmeyi amaçlar. Ev sahibi ülke ise ana şirketin tersine üst düzey teknolojik düzen ve idari bilgi-becerileri elde etme, yabancı para sağlama, ÇUŞ'ların yurt dışı pazarlama yollarından faydalanma unsurları nedeniyle yabancı yatırımcının yerli şirketlerle ortak olmasından taraftır (Seyidoğlu, 2017; 664-666).

DYSY çoğunlukla sanayi sektörüne yönelikleri faaliyetleri kapsamaktadır. DYSY ile gerçekleşen sermaye transferi bir memlekettten farklı bir memlekete olabileceği gibi bir ülkenin sanayi dalından farklı bir ülkenin aynı sanayi dalına olabilmektedir. Genellikle tercih edilen iki sanayi kesimi arasında gerçekleşen sermaye akışıdır (Karluk, 1996; 423).

Dünyada DYSY'yi üstlenen genellikle çok uluslu şirketlerdir. ÇUŞ'lar işleyişini sürdürdükleri ana ülkenin dışında iki veya daha fazla ülkede yönetim ve denetiminin elinde bulundurarak faaliyet göstermektedir. Farklı bir ifade ile yatırım faaliyetlerini birçok ülkede süren, faaliyetleri ve işleyişi hakkında kararları tek bir yerden alıp bağlı şirketlerin kararlarını etkisi altına alabilen şirketleri ifade eder (Sağlar ve Tuan, 1998; 26).

ÇUŞ'ların DYSY yaptıkları asıl ülke ana şirket, ana şirkete bağlı olarak yatırımcı ülkenin sınırları ötesinde faaliyetlerini sürdüren şirketlere yavru ya da bağlı şirket veya şube adı verilmektedir (Emir ve Kurtaran, 2005: 2). Yönetim ve denetimin elinde bulunduğu ana ülke yatırımcı ülke, ana ülkenin sınırları dışında üretim yapılan kısmen veya tamamen ana ülkeye bağlı bulunan ülke ev sahibi ülke olarak anılır (Kutay, 2014: 39).

ÇUŞ'lar bir ülkede DYSY yapma kararı verdiklerinde ne tür bir DYSY yapacaklarına da karar verirler. Yatırımcılar ev sahibi ülkede yönetim ve denetimi yalnızca kendisine ait sıfırdan yeni bir tesis kurabileceği gibi bu tesisi yerli ortaklarla kurma yoluna da gidebilir. Ya da sıfırdan bir üretim merkezi kurma yerine var olan bir üretim tesisi satın alabilir ya da yerel bir firma ile birleşebilir veya birçok yerli firma ile stratejik ortaklık kurabilir (Nur ve Dilber, 2017: 19). Son yıllarda yaşanan ekonomik gelişmeler sonucunda DYSY yapılma biçimlerinde çeşitlilik meydana gelmiştir. Faaliyetleri ile gelişmekte olan ülkelere daha fazla katkı sağladığı söylenebilen DYSY'nin bazı çeşitleri şunlardır: Ortak girişim, stratejik birleşmeler, satın alma ya da sıfırdan bir tesis kurma sayılmaktadır (Ekinci, 2005: 9).

DYSY tanımına ve yapılan açıklamalara bakılarak DYSY'nin özellikleri kısaca şöyle sıralanabilir:

- DYSY genellikle gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere doğru yapılmaktadır.
- DYSY daha çok bir şirketin yerleşik olduğu ülke dışında üretim tesisine sahip olması ya da ortak olması ile ilgilidir.
- DYSY genellikle ÇUŞ'lar tarafından yapılır.
- Yatırım yapan yabancı ülkeden ev sahibi ülkeye döviz transferi gerçekleşir.
- DYSY uzun vadeli hedefler doğrultusunda gerçekleşir.
- Ev sahibi ülke, yatırım yapan şirketin sahip olduğu her türlü bilgi, beceri, makine, teçhizat, teknoloji ve yeteneklerinden yararlanır.

1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Önemi

Ekonomik küreselleşmenin etkisiyle ülke ekonomileri ile dünya ekonomisi bütünleşmiş, dünya tek bir pazar haline gelmiştir. Özellikle uluslararası ekonomik kuruluşların dünya ticaretini liberalleştirme çabaları ve ÇUŞ'ların ucuz işgücü ve hammadde arayışları sonucunda DYSY gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir (Yavuz ve Sivrikaya, 2009: 1221).

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı ülkeleri ekonomik etkileşime zorlamaktadır. Gerek güçlü teknolojik alt yapısı ve ileri görüşlülük gerek fazla kar elde etme ve pazar yelpazesini genişletme istekleri en çok gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren ÇUŞ'ları DYSY yapmaya mecbur bırakmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise her anlamda dünyanın gerisinde kalmamak bilhassa ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla DYSY'yi arzu etmektedir. ÇUŞ'ların yeni pazar arayışı ve bu pazarda ayakta kalabilme çabası, teknolojik bilgi ve beceri düzeyinin yüksekliği gibi nedenler büyüme ve kalkınma çabası içinde olan gelişmekte olan ülkelere yabancı yatırımı cazip hale getirmektedir (Kıvılcım, 2013: 6).

DYSY'nin önemini daha iyi kavramak için DYSY'yi ülkelerin bakış açısına göre değerlendirmek gerekir. Çünkü gelişmiş ülkelerin DYSY'ye ilgi duyma sebeplerinin altında yatan temel sebep yüksek kar elde etme isteğidir (TÖB-DER, 1975: 27.). Hatta yabancı yatırımcılar elde edecekleri bu karın kendi ülkesindeki kardan daha yüksek olmasını beklerler (YASED, 1989: 78). Gelişmekte olan ülkeler

ise daha çok kendi ülke çıkarları doğrultusunda hareket eder. Gelişmekte olan ülkelerin asıl amacı tasarruf yetersizliğini gidermek ve cari açığı bertaraf etmektir (Sarısoy ve Koç, 2010: 135).

Gelişmiş ülkeler açısından DYSY'yi önemli kılan etkenler:

- Üretimin değişik bölgelerde ve sektörlerde yapılması ile sermaye üzerindeki risklerin dağıtılabilmesi.
- Yatırım yapılacak ev sahibi ülkenin teknolojik ve teknik anlamda geri olmasının yabancı yatırımcıya sağladığı rekabetçi üstünlükler
- Ev sahibi ülkelerin yabancı yatırım çekmek için uyguladıkları teşvik politikaların cazip fırsatlar tanınması
- Üretim yapılan pazar dışında üretim yaparak karını arttırma düşüncesi,
- Düşük işgücünün varlığı ile maliyetlerin düşürülmesinde etkili bir unsur olması
- Eski teknolojileri ev sahibi ülkede değerlendirerek yeni teknolojileri katma değerinin ve rekabet gücünün daha fazla olan üretim bölgelerine yönlendirilebilmesi böylece eski teknolojiler ile bir müddet daha kar elde edebilme fırsatı (Ekinci, 2005: 14).

Gelişmekte olan ülkeler açısından DYSY'yi önemli kılan etkenler:

- Üretim kapasitesine katkıda bulunarak üretim hacmini arttırması
- Rekabeti beraberinde getirerek ekonomiye canlılık kazandırması
- Ülke ihracatını ve dış ticaret hacmini arttırması
- Doğal kaynakların yabancı yatırımlar yoluyla değerlendirilmesi
- Teknolojik transfer sağlaması
- İstihdam oranını arttırması
- Ülkeye yapılan yatırım ile sermaye stoğunda fiziksel artış sağlanması
- Yeni yönetim teknik bilgileri beraberinde getirmesi
- Hazine için vergi geliri sağlaması (Yalman ve Koşaroğlu, 2017: 194; Ayaydın, 2010:134).

Tasarruf ve yatırım yetersizliği çeken gelişmekte olan ülkeler mevcut cari açığı gidererek ödemeler dengesini sağlamak için DYSY'yi ek finansman kaynağı olarak görürler. DYSY sermaye birikiminde ülke ekonomisine sağladığı avantaj sebebiyle büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir (Kar ve Tatlısöz, 2008: 4). DYSY yoluyla kazanılan fiziki sermaye artışı ile büyüme üzerinde meydana gelen bu pozitif etki verimlilik artışını sağlamaktadır. Ülkede meydana gelen verimlilik, ekonominin farklı alanlarında kendini göstermektedir. Verimlilik artışı teknoloji transferi, döviz girişi, istihdamın artırması, çeşitli teknik bilgi sağlanması, AR-GE çalışmaları ile ülke ekonomisinin büyümesini desteklemektedir (Aktan ve Vural, 2006: 46).

1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri

Uluslararası pazarlara açılmak, pazar payını arttırmak, ucuz işgücü ile maliyetlerini azaltmak ve pek tabi ki karını maksimum düzeye çıkarmak isteyen yatırımcılar yatırım yapacakları ülke koşullarını da araştırarak amaçlarını en doğru şekilde gerçekleştirebilecekleri DYSY türünü belirleyip, kendi açılarından en avantajlı kararı vermeye özen gösterirler (Bal, 2000: 247; Aydoğuş vd., 2005: 14).

DYSY çok kapsamlı olması nedeniyle çeşitli türlere ayrılmaktadır. Bunun içindir ki pek çok kaynakta DYSY türlerinin ayrımı yapılırken üretimin faaliyetlerine, amacına ve yapılma şekline dair ayrı ayrı incelemeler de bulunulmuştur. DYSY için yatırım yapılacağı ülke, yatırıma konu olan üretim faaliyetleri, üretimin hangi amaçlar doğrultusunda gerçekleştireceği önem taşımaktadır.

1.3.1. Üretim Faaliyetlerine Göre Türleri

Düşük maliyetli girdi ihtiyacını karşılamak isteyen yatırımcılar ile bölgesel hizmet vermeyi planlayan yatırımcılar üretim faaliyetlerinin işleyişi olarak dikey veya yatay yatırımı tercih edecektir (Erkök ve Yıldırım, 2018: 486).

1.3.1.1. Dikey Nitelikli Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Üretim aşamalarının çeşitli coğrafi bölgelerde gerçekleştirildiği yatırım türü olarak ifade edilmektedir. Özellikle farklı girdilerin ihtiyaç duyulduğu çok aşamalı üretim süreçleri için kaçınılmaz bir üretim türüdür. Düşük ücretli işgücü ve ucuz

hammadde potansiyeli olan ülkelerde girdi fiyatlarının farklı olması dikey yatırım yapmayı planlayan yatırımcılar için tercih sebebidir (Durgan, 2016: 9).

Bu yatırım türünde üretimin emek yoğun olan bölümünün ucuz ve niteliksiz işgücünün olduğu ya da ucuz hammadde girdi ihtiyacının karşılanabildiği ülkelerde, idari birimler kısmının da nitelikli işgücünün bulunduğu ülkelerde yapıldığı görülmektedir (Görmezöz, 2007: 13). Bu sebeple maliyet minimizasyonu hedefleyen yatırımcılar dikey yatırım yapmaktan taraf olacaktır. Dikey yatırımlar taşıdığı özellik nedeniyle hammadde arayan DYSY olarak da adlandırılabilir (Özcan ve Arı, 2010: 72).

Dikey yatırımlar kendi içine ileriye ve geriye dönük olmak üzere ikiye ayrılır. Geriye dönük DYSY; girdi ihtiyaçlarını karşılamak için kendi tedarikçisini kurmasıdır. İleriye dönük DYSY ise firmanın kendi girdilerini yapması ve kurduğu yabancı ortağa yaptığı girdileri aktarmasıdır (Durgan, 2016: 9).

1.3.1.2. Yatay Nitelikli Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Üretim sırasında ortaya çıkan maliyetlerin minimizasyonunu sağlayarak ev sahibi ülkenin şartlarına uygun hareket edip tüketici tercihlerini karşılamayı amaç edinen yatırımlardır (Özcan ve Arı, 2010:72). Tekelci avantaja sahip yatırımcıların kendi ülkelerinde ürettikleri ürünü, ürün farklılaştırması yolu ile başka ülkelerde üretmesi olarak da ifade edilebilmektedir. Ülkelerin ölçek ekonomilerinden yararlanarak düşük maliyet, yüksek kar elde etme çabası içinde olan yatırımcılar için yatay yatırımlar avantaj sağlamaktadır. Yatırımcıların asıl üretim yaptıkları ülke ile üretim yapmayı planladıkları ev sahibi ülke arasında ticaret kısıtları ne derece azsa yatay yatırımları tercih etme ihtimalleri de o kadar fazladır (Görmezöz, 2007: 12-13). Yatay DYSY taşıdığı özellikler sebebiyle pazar arayan DYSY şeklinde de adlandırılmaktadır (Özcan ve Arı, 2010: 72).

1.3.2. Amaçlarına Göre Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Yatırımcılar belirli amaçlar doğrultusunda DYSY yapmaya yönelirler. Bu amaçlar piyasa, kaynak, etkinlik ve stratejik olmak üzere dörde ayrılır. Amaçlarına göre DYSY çeşitlendirmesi yatırımcıların kendilerine has özellikleri, gereksinim ve noksanlarından hareket edilerek nereye niçin yatırım yapmak isteyeceklerini ortaya

koymaktadır (Kaymak, 2005: 90). Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin rantabiliteye dayanan ücret düzenine geçmesinin, vasıflı işgücünün yükseltilmesinin, çeşitli teşvikler sağlanmasının, ticaret engellerinin kaldırılmasının yabancı yatırımlar için gerekliliğini öne çıkarmaktadır (Çiftçi, 2015: 178).

1.3.2.1. Piyasa Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Yatırımcıların mevcut piyasalarını korumak ve yeni piyasalardan faydalanmak niyetiyle yöneldiği yatırım türüdür. Yatırımcıları piyasa amaçlı yatırıma iten sebepler ev sahibi ülkelerin koyduğu ihracat engelleri ve kısıtlamalarından kaçınma, yatırımcıların pazar büyüklüğünü genişletme hedefi, tüketicilerin istek, ihtiyaç ve geleneklerine göre hizmet sunma isteği, başka bir pazarda kurulan üretim tesisinin maliyetleri düşüreceği düşüncesi sayılabilmektedir (Erkök ve Yıldırım, 2018: 486).

1.3.2.2. Kaynak Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Yatırımcıların kendi ülkelerinde ürettikleri ürünleri ve kullandıkları kaynakları, daha düşük maliyetlerle başka ülkelere sağlamak amacıyla yaptıkları üretim türüdür. Bu anlamda kaynak arayan yatırımlar fiziki doğal kaynak (Hammadde) elde etmeye yönelik yatırımlar, ucuz ve çalışma yönünde teşvikli niteliksiz ya da yarı nitelikli işgücü elde etmeye yönelik yatırımlar, teknoloji sığa, idari ve pazarlama mevzularında ihtisas ve düzenleme kabiliyeti elde etmeye yönelik yatırımlar olmak üzere üçe ayrılır (Eryiğit, 2010: 16-17).

1.3.2.3. Etkinlik Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Pazar ve kaynak arayışında olan yatırımcıların yöneldiği yatırım türüdür. Verimliliği artırmak ticaret engellerini en aza indirmek ve işgücü maliyetlerini düşürmek amacıyla yapılmaktadır. Bu yatırım türünde verimliliğin yüksek, ulaşım ve iletişim maliyetlerinin avantajlı, bölgesel entegrasyonlara üye ülkeler tercih edilmektedir (Kaymak, 2005: 91; Erkök ve Yıldırım, 2018: 487).

1.3.2.4. Stratejik Varlık Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Bölgesel ve küresel güç elde etmek isteyen yatırımcıların başvurduğu yatırım türüdür (Erkök ve Yıldırım, 2018: 487). Yatırımcıların stratejik amaçlarını gerçekleştirmek için yüksek teknoloji, kabiliyet, know-how ve üretim sığasını elde

etmeyi amaçlayan, uluslararası rekabette avantaj sağlayarak uzun zamanda büyümeyi hedefleyen yatırımlardır. Stratejik amaçlı yatırımların temel hedefi; yatırımcıların global stratejik kaynak portföyünü yükselterek rakip yatırımcıların piyasaya ulaşmasına engel olmaktır (Aydın, 2017: 37).

1.3.3. Yapılma Şekillerine Göre Türleri

Yatırımcıların zamanla farklılaşan şartlarda varlıklarını devam ettirmek için daha çeşitli düzenlemeler yapması gerekmektedir. Global rekabet ortamı DYSY'yi tercih eden yatırımcıları, devamlı şekilde mamullerini başkalaştırmanın ve işlerini normalin üstünde etkin bir biçimde ayarlamının yollarını bulmaya itmektedir. Bu açıdan şirketlerin yapılarından, insan kaynakları politikalarına, finansman politikalarından, üretim tekniklerine kadar her konuda yeni yapılanmaya gitmeleri şarttır. Yatırımcılar müşterilerin ihtiyaçlarını tek başlarına karşılama yoluna gidebilirler. Ancak son yıllarda yaşanan ekonomik koşullar yatırımcıları daha çok işbirliği yapmaya itmektedir. Aksi takdirde yatırımcılar birçok yatırım faktörünün birbirine bağımlı hale geldiği küresel ekonomik dünyada devamlılığını sürdürmekte zorluk çekecektir (Aydoğan ve Şensözlü, 2015: 63; Ulubaşoğlu, 2002: 4).

1.3.3.1. Sıfırdan Tesis Kurmak

Yatırımın gerçekleştirilmek istendiği ülkede %100 mülkiyetine sahip olunan yeni bir tesis kurmaktır. Sıfırdan bir tesis kurmak ekonomik faaliyetlerinin tüm süreçlerinde dış pazara girmeye çalışan yatırımcıya daha çok esneklik sağlar. Bu yatırım türünün bir avantajı da tesisin istenildiği gibi tasarlanıp geliştirilmesine imkân sağlamasıdır. Dezavantajları ise % 100 mülkiyetine sahip sıfırdan bir tesis kurmanın maliyetinin oldukça yüksek olması ve tüm riskin dış pazara girmeye çalışan yatırımcıya ait olmasıdır (Kurtuldu, 2014: 25).

1.3.3.2. Mevcut Tesisi Satın Almak

Ev sahibi ülkede var olan bir tesisin satın alınması olarak ifade edilir. Bu yatırım türü ülkenin sermaye stokunda bir artışa neden olmazken teknolojik ve know-how gibi etkenlerden yararlanma fırsatı tanır (Seyidoğlu, 2017:666).

1.3.3.3. Ortak Girişim

İki veya daha fazla ÇUŞ'un hedeflerinin can bulması için sahip olduğu kaynakları toplayarak sahipliği, işlemleri, mesuliyetleri ve mal ve parasal rizikosunu merkez şirketlerin dışına kumanda edilen, yasal olarak ayrı bir kişiliği bulunan üçüncü şirketin kurulmasıdır. Çok uluslu bir yatırım şirketinin içinde bulunduğu ortak girişimde amaçlarını elde edebilmesi için mal ve hizmet, para, deneyim, know-how, marka, kişisel itibar, lisans hakkı, patent gibi etkenlerle destek olması gerekir. Ortak girişim ile kurulan yeni şirketin faaliyetleri ve çeşitli unsurların yöntemlerinin saptanması iktisadi ve kanuni olarak birbirleriyle ayrı merkez şirketlerin müşterek kontrolünde gerçekleşmektedir. Nitekim ortak girişimi idare etmek için "pilot ortak" diye adlandırılan bir ortak belirlenir. Ortak girişim farklı niteliklere sahip taraflar arasında gerçekleşebilmektedir. ÇUŞ'larla yerli şirketler ortak girişim yapabileceği gibi yüksek düzey iki veya daha çok şirkette ortak girişim yapabilmektedir. Ortak girişimle sermayesini ortaya koyan ana şirketlerin her birinin sermaye oranları yüzde doksandan az, yüzde ondan çok olması gerekir (Ulaş, 2004: 153-154; Çelebi, 2017: 102:).

1.3.3.4. Şirket Evlilikleri

Uluslararası piyasalarda konumlarını güçlendirmek ve pazar paylarını büyütmek isteyen yatırımcılar şirket evliliği yapma yoluna gidebilir. Şirket evlilikleri ise birleşme ve satın alma olmak üzere iki farklı yönetime ayrılmaktadır (Görmezöz, 2007: 18). Bunlar birleşme ve şirket satın alımlarıdır.

Birleşme, iki veya daha fazla şirketin tek bir şirket oluşturmak için bir araya gelmesini ifade eder. Birleşmeden amaç, şirket sahiplerinin finansal fayda sağlamasıdır. Yeni şirketin gelecek dönemdeki genişleme ve kar elde etme yönünden kendisini meydana getiren şirketlerden daha avantajlı olması beklenir. Bu yatırım yönetimde devralınan şirket devralan şirket içinde kaybolur (Eyceyurt ve Serçemeli, 2013: 165). Her iki tarafında yönetimde söz sahibi olduğu ve yeni bir şirketin ortaya çıktığı bir yatırım türü olarak da ifade edilebilir (İştar, 2014: 113).

Şirket satın alımları ise bir şirketin farklı bir şirket tarafından, varlıklarının tamamının veya bir kısmının satın alınması ile yapılan sermaye yatırımıdır. Bu

yatırım türünde yeni bir şirket ortaya çıkmadığı gibi taraflardan biri diğerinin yönetimi altına girer (İştar, 2014: 113).

1.3.3.5. Özelleştirmeler

DYSY çekmede etkili yollardan biri olan özelleştirmeler kamu mülkünde, idaresinde ve bünyesindeki bir mal, hizmet mali ve iktisadi hedefler düşünülerek özel kuruluşlara veya kişilere devredilmesidir. Yabancı yatırımcıların sahibi olduğu idari tecrübesi, ticari bir sırrı getirebilme kabiliyeti, kaynak kullanımında etkin olması, verimli ve kar oranlarını artırma gibi sebepler devletin bazı kurumlarını yabancı yatırımlara özelleştirmeye açmasını elverişli hale getirmektedir (Görmezöz, 2007: 20).

1.3.3.6. Stratejik Birleşmeler

İki veya daha fazla sayıda şirketin müşterek olarak yeni ürün geliştirmek, üretim, dağıtım ve ortak plasman gerçekleştirmek için yaptıkları birliktelik şeklinde tanımlanır (İplik, 2008: 4). Başka bir tanıma göre de iki veya daha fazla bağımsız şirketin kendilerine özgü yapıları muhafaza ederek, birbirlerine kıyasla rekabet üstünlüğüne sahip oldukları belli özellikteki işlemleri beraber gerçekleştirmek ya da müşterek hedefleri sağlamak için gerçekleştirdikleri, yalın ticari sözleşmelerle birleşme arasında yer alan, değişken yapıli yeni hukuki varlığın oluşturulmasını gerekli kılmayan sözleşme tabanlı anlaşmalardır (Taner ve Akdağ, 2008; 361).

Stratejik işbirlikleri yatırım ortaklıklarını, çapraz lisans, karşılıklı dağıtım ve tutundurma ile ilgili ayarlamaları, teknoloji takasları, müşterek çıktı oluşturma ve hizmet anlaşmaları, müşterek ar-ge gibi fazla sayıda işbirliği anlaşmalarını içermektedir (Ulubaşoğlu, 2002: 6).

İki veya daha fazla şirket arasında yapılmak istenen faaliyetlerin stratejik işbirliği niteliği taşıması için hedeflenen amaçların stratejik nitelik taşıması gerekir. Stratejik işbirliği, çoğunlukla yalnız bir firma için ciddi düzeyde maliyet gerektiren veya bütünleyici teknolojik yapıya ihtiyaç duyan işlemlerin hayat bulması için bir arayışta bulunan şirketlerce arzu edilir (Çelik, 1999: 27). Stratejik işbirliği kendi içinde sınıflandırılmaktadır. Bunlar;

1. **Lisans Anlaşmaları:** Bir şirketin sahip olduğu teknik bilgini, ticari markasını ya da patentini belli bir bedel karşılığı ile anlaşmaya dayalı olarak farklı bir şirkete devretme işlemini içermektedir. Bu uygulama işletmelere makul oranda teknolojiyi, aşamayı, her konudaki gerekli bilgiyi ya da metodu kullanma hakkını, belli düzeydeki ücret karşılığında belli bir dönem için satın alma hakkı tanımaktadır (İplik, 2008: 58).
2. **Franchising Anlaşması:** Bir firmanın bir başka firmaya belirli bir ücret karşılığında mal ve hizmetlerini satma izni veren anlaşmadır. Yatırımcı Franchising ile sahip olduğu ticari isminin ve markasının kullanma iznini gerçek veya tüzel kişiye verebilmektedir (Aslanoğlu, 2007: 74-75). Franchising, tarafların kendi aralarında paylaştığı kaynak ve kabiliyetlerin saptanması ve denetimine dair kontrat sistemine dayalı yapılmaktadır. Franchising anlaşmasında pek çok küçük ve orta büyüklükte işletme rakip olacak şekilde bulunmaktadır. Ancak franchising söz konusu işletmelerden hiçbirinin ağırlıkta olmadığı durumlarda başvurulmuş mühim bir stratejik birleşme türüdür (İplik, 2008: 60).
3. **Yap-İşlet-Devret Modeli:** Herhangi bir ülkenin temel alt yapı çalışmalarında özel sektöre açılarak yabancı sermaye yatırımlarının katkısını elde etmeyi hedefleyen bir yatırım şeklidir (Harmancı, 2004: 73). Gelişmekte olan ülkeler için alternatif bir dış finansman tekniğidir. Yabancı şirketin bir yatırım projesini baştan sona elinde bulundurarak tamamlaması, belirli bir süre işletmesi ve belirlenen vade sonrasında kullanılan imtiyaz karşılığında mülkiyet haklarını devlete devretme şartı ile yatırım yapmasıdır. Yap işlet devret modeli ile yatırım projelerinin hızla ilerlemesi, teknolojik ilerlemede potansiyel faydasının görülmesi, kaynak kullanımında etkinliğin artırması, dış borç yükünü azaltarak kamu bütçesine rahatlama getirmesi gibi faydalar sağlanmaktadır (Bal, 2000: 251). Elektrik santralleri, barajlar, hava alanları, metrolar, otoyol gibi yüksek teknoloji ve büyük finansman ihtiyacı duyulan yatırımlarda en çok tercih edilen yatırım türüdür (Harmancı, 2004: 73).
4. **Konsorsiyum:** İki ya da daha fazla gerçek veya tüzel kişiden her birisinin belirli bir fiili yapmak için ortak şekilde üstlendikleri işlerin, bir kısmının

hayat bulma mesuliyetini ötekilerinden ayrı bir biçimde yüklenerek paylarını bir araya getirdikleri yatırım türüdür. Burada dikkat edilmesi gereken husus işi üstlenen kişilerin, yalnızca bir bölümünü yerine getirmesidir (Şahin, 2011: 452-453).

1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Teoriler

DYSY'yi açıklamaya yönelik teoriler ilk bakışta klasik dış ticaret teorileri ve Neoklasik dış ticaret teorileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası mal ve sermaye hareketlerine dair klasik dış ticaret teorilerinde; tam rekabet koşulları altındaki minimum girdi ile maksimum çıktıyı elde etmek isteyen yabancı yatırımcıların yaptıkları DYSY sayesinde kaynakların en etkin şekilde kullanılmış olacağını ve böylece toplam refah seviyesini artıracığı üzerinde durulmuştur (Saygın, 2017: 49). Ancak DYSY'nin büyük önem teşkil ettiği günümüz ekonomik dünyasında klasik dış ticaret teorileri ile yalnızca üretim ve yatırımı açıklamak yeterli olmayacaktır. Neo-klasik dış ticaret teorisi ise DYSY'yi; gelir ve faiz farklılıkları, risk indirimi gibi etkenlerle açıklamaya çalışmakta ve finans arbitrajı olarak ele almaktadır. Neo-klasik dış ticaret kuramına göre faktör fiyatlarının gelişen dış ticaretle eşitlenecek ve bir uluslararası mal dolaşımının, üretim faktörleri dolaşımının yerini alacak dolayısıyla sermaye hareketleri uluslararası düzeyde yer alamayacaktır (Aydoğuş vd., 2005: 10).

Dünyanın genel işleyişinde meydana gelen değişimlere paralel olarak ülkelerin, devletlerin, sektörlerin, bireylerin hayata dolayısıyla ekonomiye bakış açısı değişmiştir. Yabancı yatırımların zaman içinde yoğunluğunun ve öneminin artması, DYSY'nin ülkeler ve yatırımcılar için arzu edilen nitelik taşımasına neden olmuş, ülke ekonomileri içinde büyük paya sahip ÇUŞ'ların dünya ekonomilerini değiştirecek konuma gelmesi ile genel kabul görmüş dış ticaret teorileri DYSY'yi açıklamakta yetersiz kalmıştır. Son süreçte ÇUŞ'ların aktif faaliyetlerinin bir sonucu olarak DYSY'nin dünya ekonomisi üzerindeki konumunun değişmesi ve zamanla ülkeler için farklı anlamlar ifade etmesi DYSY'yi açıklamak için daha geniş kapsamlı teorilerin ileri sürülmesini gerekli kılmıştır.

İkinci dünya savaşından sonra DYSY'nin ÇUŞ'ların ve uluslararası üretim, pazarlama dağıtım vb. unsurların yeniden şekillenmesi ile ekonomi yön değiştirmiştir. ÇUŞ'ların ülke ekonomilerinde etkinlik kazanması sermaye ve işgücünün uluslararası alanda hareketini hızlandırmıştır. Gerçekleşen yeni ekonomik koşullar doğrultusunda ise “yeni dış ticaret teorileri” geliştirilmiştir (Şimşek ve Behidoğlu, 2006: 48). Yeni dış ticaret teorileri kapsamında DYSY'yi açıklamaya çalışan teorilerin bir kısmı tam rekabet piyasası koşullarına dayanırken bir kısmı eksik rekabet piyasası koşullarına dayanmaktadır. 1960'lı yıllara kadar genellikle klasik uluslararası sermaye akımları özellikle getiri oranları farklılıkları teorisi genel kabul görmüş, 1960'lı yılların başlarından itibaren eksik rekabet piyasalarının varlığının üstünde duran çeşitli modern teoriler bu klasik teorilerin yerini almaya başlamıştır (Çiftçi ve Yıldız, 2015: 73).

Tablo 1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Teoriler

Tam Rekabet Koşullarına Dayanan Teoriler		Eksik Rekabet Koşullarına Dayanan Teoriler		Diğer Teoriler	
1. Getiri Oranı		1. Endüstriyel		1. Caves Ekonomileri	
Farklılıkları Teorisi		Organizasyon Teorisi		2. Para Bölgeleri ve	
2. Portföy		2. Ürün Yaşam Döngüsü		Döviz Kurları Teorisi	
Çeşitlendirmesi		Teorisi		3. Kojima Makro	
Teorisi		3. Oligopolistik Tepki		Ekonomik Yaklaşım	
3. Piyasa Büyüklüğü		Teori		4. Marksist Ekonomik	
Teorisi		4. İçselleştirme Teorisi		Yaklaşım	
		5. OLI Paradigması			

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenmiştir.

1.4.1. Tam Rekabet Koşullarına Dayanan Teoriler

1.4.1.1. Getiri Oranları Farklılıkları Teorisi

Geleneksel yatırım teorisine dayanan getiri oranı farklılıkları teorisi, DYSY'yi getiri oranlarındaki uluslararası farklılıkların bir fonksiyonu olarak ele almaktadır. Teori DYSY'yi tercih eden firmaların amacını sermayenin beklenen marjinal getirisi ile marjinal maliyetini birbirine eşitleyen marjinalist yöntem ile karlarını maksimize etmeye çalışması şeklinde açıklamıştır (Başarır, 2013: 14). Buna göre sermaye, reel getiri oranları birbirine eşit oluncaya kadar düşük getirili ülkelere yüksek getirili

ülkelere doğru hareket edecektir. Teori, DYSY'yi tam ikame kabul ederek risk tarafsızlığı ile yatırım kararlarını etkileyen tek unsurun getiri oranının farklılıkları olduğunu varsaymaktadır (Mucuk, 2011: 22)

DYSY'nin A.B.D. ve Batı Avrupa Ülkeleri arasında yaygınlaşması sonucu 1950'li ve 1960'lı yıllarda popüler hale gelen ve ampirik çalışmalara konu olan bu teorinin dayanağı “uluslararası sermaye yatırımlarının getirilerindeki farklılıklarıdır. Teoride kar maksimizasyonu amaçlayan firmanın yurt dışında yatırım yapma kararı vermesi halinde bu yatırımın yurtdışındaki beklenen getirisi ile aynı yatırımın yurt içinde yapılması durumunda elde edebileceği getirinin karşılaştırılarak getirisi yüksek olanın tercih edilmesi esası geçerlidir (Öztürk, 2004: 114).

Getiri oranı farklılıkları teorisi her ne kadar 1950 ve sonrasında popülerlik kazansa da teoriyi test etmek amacıyla yapılan çalışmalar bu popülerliliği sürdürmede etkili olmamıştır. Çalışmalar sonucunda elde edilen bulgulara göre teori ülkeler arasında karşılıklı DYSY yapmayı açıklamakta yetersiz kalmıştır. Şöyle ki; ülkeler arasında yapılan dış yatırımların giriş ve çıkışlarının eş zamanlı gerçekleşmemesi yani getiri oranları farkının yalnızca bir ülkeden diğerine DYSY akışını göstermesi teorinin kavramsal açıdan tatmin edici olmamasına neden olmuştur. Teorinin geçerliliği açısından bir diğer eksik ise beklenen kar ile gerçekleşen kar oranlarının birbirinden farklı olabilmesi gerçeğidir (Başarır, 2013: 14).

1.4.1.2. Portföy Çeşitlendirmesi Teorisi

Harry Markowitz'in (1952) portföy seçimi adlı çalışmasında geliştirdiği, Tobin'in 1958 yılında yapmış olduğu çalışma ile katkıda bulunduğu teorinin temeli risk faktörünün göz önünde bulundurularak portföy çeşitlendirilmesi ile toplam portföy riskinin düşürülebileceğine dayanmaktadır (Uyar ve Kangallı, 2012: 185). Teoriye göre yatırım getirinin pozitif bir fonksiyonu iken, riskin negatif bir fonksiyonudur (Öztürk, 2004: 115).

Teori, sermaye piyasalarında etkin yatırımcıların rasyonel olduğu varsayımı altında yatırım kararı alınırken beklenen getirinin yanı sıra risk unsurunun da dikkate alınması gerektiğini ileri sürmüştür (Yiğiter ve Akkaynak, 2017: 287). Markowitz' e

göre portföyü oluştururken portföyde yer alan unsurların miktarından ziyade bu unsurların getirilerinin ve birbirleriyle olan ilişkisinin dikkate alınması gerekmektedir. Markowitz'in teoride dikkat çektiği portföylerin getirisi ve birbirleriyle olan ilişkileri, portföyü oluşturan unsurların risklerinin giderilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Yağlı, 2016: 14). Bu açıdan değerlendirildiğinde portföy araçlarına yatırım yaparak yüksek gelir elde etmek isteyen yatırımcı, birbirinden farklı piyasalarda işlem gören portföylerden riski düşük olan portföyü, aynı risk düzeyindeki portföylerden de getirisi en yüksek portföyü tercih etmelidir. Dolayısıyla düzenli bir şekilde oluşturulan bir portföy çeşitlendirmesi ile portföyün riski, portföyü oluşturan araçların riskinden daha düşük bir seviyeye indirilebilmektedir (Uyar ve Kangallı, 2012: 185). Ancak bu başarının elde edilmesi için birbirleriyle doğrudan bağlantılı portföy araçlarının aynı portföy çeşitlendirilmesinde kullanılmaması, çeşitli ülkeler veya sektörler arasında çeşitlendirilme yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda yatırımcıların farklı ülkeleri veya sektörleri tercih ederek uluslararası bir portföy çeşitlendirmesi yapması risk oranını azaltıp getiri oranını yükseltecektir (Öztürk, 2004: 115).

Portföy çeşitlendirilmesine gidilmesi halinde karlarını yükseltme imkanı sağlayabilen ÇUŞ'lar, bu avantajlara karşılık portföy yerine DYSY'yi tercih edebilmektedir. Yani teoriye göre portföy çeşitlendirmesi daha avantajlı DYSY'yi beraberinde getirmektedir. Ancak portföy çeşitlendirme teorisi yatırımcıların neden DYSY yaptıklarını açıklamakta yetersiz kalması açısından eleştirilmektedir (Başarır, 2013: 16).

1.4.1.3. Piyasa Büyüklüğü Teorisi

DYSY'nin temel belirleyicisi olarak kabul edilen ve ana fikrini Neo-klasik yaklaşımdan alan piyasa büyüklüğü teorisi bir ülkede DYSY düzeyinin o ülke ekonomisinin büyüklüğüne bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Teori ev sahibi ülkedeki piyasa büyüklüğüne bağlı olarak meydana gelen talep artışının DYSY'yi arttıracak düşüncesine sahiptir. Aynı şekilde rakip ya da komşu ülkelerde piyasa büyüklüğünün yaşanması ev sahibi ülkedeki yabancı yatırımların artmasını sağlayacaktır. Teoriye göre sağlıklı bir ekonomik büyüme DYSY'yi beraberinde

getirecektir. Ekonomik büyüme ise GSYİH ile ölçülmektedir (Özdamar, 2016: 102-103; Mucuk, 2011: 23).

Ülkelerin sahip olduğu kaynakları etkin kullanması ile ölçek ekonomilerinden faydalanacak bir piyasa büyüklüğü düzeyine ulaşması yabancı yatırımlar açısından cazip hale gelmesi demektir. Böylece ülkeler DYSY için hedef ülke konumuna gelecektir. Yeterli düzeyde piyasa büyüklüğüne ulaşmış bir ülkede yabancı yatırımcılar üretim faktörlerinde uzmanlaşma imkanı sağlarken maliyetlerini minimum seviyede tutma şansını kazanmış olurlar (Çiftçi ve Yıldız, 2015: 74).

1.4.2. Eksik Rekabet Şartlarına Göre Teoriler

1.4.2.1. Endüstriyel Organizasyon Teorisi (Hymer-Kindleberber Teorisi)

Endüstriyel Organizasyon Teorisi ilk kez 1960 yılında Stephen Hymer'in doktora çalışmasında sistematik olarak ele alınmıştır. Teori, daha ileriki zamanlarda Kindleberber ve Caves tarafından yapılan çalışmalarla yeniden değerlendirilmiştir (Saygın, 2017: 49; Mucuk, 2011: 24). Hymer, 1969 yılında ÇUŞ'lar hakkında düzenlenen bir konferansta çalışmasını Kindleberber ile sunmuş böylelikle çalışmanın tanınırlığı artmıştır (Şimşek ve Behidoğlu 2006: 49).

Ulusal yatırımcılar yerel piyasa şartlarının bilinmesi, değerlendirilmesi ve kontrolü açısından ÇUŞ'lara göre daha avantajlıdır. Ulusal yatırımcıların yabancı yatırımcılar karşısında sağladıkları bu avantaj, ulusal sınırları dışında yatırım planlayan yatırımcıları, yatırım yapmayı planladıkları her ülkede birbirinden farklı dezavantajlarla karşı karşıya bırakabilmektedir. Bu nedenle ÇUŞ'lar ulusal sınırları dışında DYSY yapmaya başladıkları andan itibaren yaptıkları yatırım oranında komplekslik ve heterojenlik artar. Bu artış maliyetlerin artmasına neden olur. Maliyet yüksekliği ise karın normal kar marjından ziyade belirsizlik ve risk faktörünü de içeren ekonomik kar niteliği taşımasına neden olur (Şatıroğlu, 1984: 118). Tam olarak bu noktada teori, yabancı yatırımcıların yatırım yapacakları ülkede yerli yatırımcılara kıyasla daha fazla risk taşıdığını ve karşılaştıkları risk ve belirsizlik karşısında bir takım avantajlara sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu avantajlar ülkeden değil firmadan kaynaklanan faktörlerden oluşmalı ve tam rekabet şartlarını engelleyici nitelik taşımalıdır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 31-32).

Yabancı yatırımcıların karşılaştığı dezavantajları minimize edecek ve kar oranlarının istenilen düzeyde olmasını sağlayacak üstünlükler:

1. ÇUŞ'ların Yatırım Yapmayı Planladıkları Ülkede Tam Rekabet Koşullarının Önüne Geçecek Her Türlü Etkinliği: Yabancı yatırımcıların yaptıkları etkinlik sonucunda tam rekabet koşullarının aksamaması söz konusu yatırım şirketlerinin tekelci güç kazanmasını sağlayarak piyasa hakimiyeti temin eder. Yatırımcıların faaliyet gösterdikleri piyasada kendisine tekelci güç kazandıracak yalnızca kendisine ait olan ve diğer hiçbir şirketin sahip olmadığı üstün özellikler; finans üstünlüğü, teknoloji imkan ve üstünlüğü, üst düzey yöneticilerin bilgi ve yetenekleri, mal ve fiyat farklılaştırması, özel pazarlama ve reklam yöntemlerinin geliştirilmesi ile tüketici zevk ve tercihlerini etkileme gücü, bazı piyasalara özel giriş izinleri, patent hakkına sahip oldukları yeni teknolojiler sayılabilir.
2. Yatay ve Dikey Bütünleşmeler ile Dışsal Ekonomiler Oluşturulabilmesi: Yatay ve dikey bütünleşmeler yoluyla elde edilen geniş etkinlik hacmi ve ölçek ekonomileri maliyetleri düşürerek fiyat kontrolü sağlar. Dolayısıyla yatırımcıların yatay ve dikey bütünleşmelere yönelmesi sonucunda içsel ekonomilere nazaran dışsal ekonomilerde birim başına maliyetlerin düşürülmesi hem ev sahibi ülkede hem de uluslararası piyasalarda fiyat üstünlüğü sağlayacaktır.
3. Yabancı Yatırımcılar Üzerindeki Hükümet Müdahalelerin Asgari Düzeye İndirilmesi: Hükümetlerin yabancı yatırımcıların ev sahibi ülkede yatırım yapmalarını engelleyecek koşulları azaltması ve elde edilen gelirlerin transferi konusunda karşılaşılan zorlukları minimize etmesi yatırımcılara üstünlük sağlayacaktır (Özkan, 2018: 41-42; Şimşek ve Behidoğlu, 2006: 449-50; Şatıroğlu, 1984: 118-119).

Endüstriyel Organizasyon Teorisi yapılan tüm açıklamalara rağmen bazı açılardan eleştirilmektedir. Teori ile ilgili olarak getirilen bazı eleştiriler şunlardır:

1. Yatırımcıların neden ulusal sınırlar dışında yatırım yapmak istediklerine dair net ve genel bir açıklama yapılmamıştır. Belirli üstünlüklere sahip şirketlerin ihracat yapmak ya da kiralamaktansa neden DYSY'yi tercih ettiği, özellikle hangi ülkenin neden tercih edileceği üzerinde durulmamıştır.
2. Teori tekel güce ulaşmış bir yatırım şirketinin yalnızca sahip olduğu avantajlardan yararlanmasına açıklık getirmiş, ÇUŞ'ların dönüşümünü her yönüyle ele almamıştır. Şirketlerin sahip olduğu üstün özelliklerin nerede ne zaman kullanılacağı hakkında tam bir analiz yapılmaması nedeniyle teori kısımlıktan kurtulamamış böylece genel ve dinamik bir teori olmaktan uzak kalmıştır.
3. Teorinin yabancı yatırımcıların ev sahibi ülkedeki yerli şirketler karşısında zayıf yönleri olacağı varsayımı aynı düzeyde bulunan ülkeler arasında geçerli olabilirken zaten yabancı yatırımcılar karşısındaki rekabete bir sıfır yenik başlayan; ekonomik, mali, yönetsel, bilim ve teknolojik yönden zayıf olan az gelişmiş ülkelerin durumu hakkında net bir açıklama yapılmamıştır (Şatıroğlu, 1984: 119; Özkan, 2018: 42; Mucuk, 2011: 25).

1.4.2.2. Ürün Yaşam Döngüsü Teorisi

Stephen H. Hymer tarafından ileri sürülen endüstriyel organizasyon teorisinde bahsedilen üstün özelliklerin ne zaman nerede kullanılacağına dair bir açıklama yapılmaması üzerine Vernon “ürün yaşam döngüsü teorisini” geliştirmiştir (Bozdarlıoğlu ve Özpınar, 2011: 12). Teori ilk olarak 1979 yılında Krugman tarafından oluşturulmuş, 1996 yılında Vernon'un modele teknolojik unsurları dahil etmesi ve uluslararası ticarete teknolojinin etkisini incelemesiyle son halini almıştır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 30). Vernon üretim yeri kararı alınırken göz önünde bulundurulmuş standart faktör maliyet analizi ile işgücü maliyet analizlerinin yeterli olmadığını, bu sürecin çok daha karmaşık olduğunu ileri sürmüştür. Teori üzerinde çalışılırken ortalama gelir düzeyinin ve işgücü maliyeti diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında daha yüksek seviyelerde olan ABD baz alınmıştır (Mucuk, 2011: 31).

Mal Akım Kuramı olarak da adlandırılan teori üretimin nerede ne zaman nasıl yapılacağına yanı sıra yatırımcıların nasıl ÇUŞ haline geleceğinin de açıklamasını yapmaktadır (Şatıroğlu, 1984: 105). Teori yenilikçi firmaların DYSY yapma nedenlerini, sahip olunan teknolojik üstünlük ve tekeli avantajını koruma arzusu olarak açıklamaktadır (Kurtaran, 2007: 370).

Ürün yaşam döngüsü teorisi çerçevesinde öne sürülen hipotez bazı ülkelerin zaten var olan ürünlerde bazılarının ise yeni ürünler üzerinde uzmanlaştığı yönündedir. Teoride dikkat edilmesi gereken önemli olan nokta bir malın yeni mal konumundan eski mal konumuna geçerken üretimin coğrafi yerlerinin değiştiği hususudur (Batmaz ve Tunca, 2005: 13).

Bir sanayi malı, icadından itibaren iç ve dış piyasalarındaki sonuçlarına göre aşamalara ayrılmaktadır. Bu ayrım yapılırken birçok iktisatçı araştırmacı yazar ürün yaşam döngüsünü üç bölümde incelemiş büyüme ve olgunlaşma aşamalarını tek bir başlık altında açıklamıştır. Ancak Şatıroğlu(1984) teknolojik ilerleme sonucu ortaya çıkan bir sanayi ürünü dört aşama olarak ele almıştır. Bunlar yenilik, büyüme, olgunluk ve standart aşamasıdır (Şatıroğlu, 1984: 105).

1. **Yenilik Aşaması:** İcad ve üretime geçiş devresi olarak da bilinen yenilik aşamasında teknolojik ve tekel üstünlüğe sahip firma AR-GE sonucu yeni bir ürün geliştirilebilir ya da satın alıp üretime geçebilir (Şatıroğlu, 1984: 105). Bu aşamada yalnızca iç pazar için üretim yapılmakta ve ürün lüks sayılırken maliyetler yüksek, kar ise düşüktür. Ancak ürünlerin karşılaştırmalı maliyetleri pek önem arz etmez. Önemli olan tüketicilerle yakın temas kurabilmek, tepkilerini görebilmek, yani ulaşım ve haberleşmede hareket serbestisi kazanabilmektir. Bu amaçla yakın pazarlar tercih edilir. Bu aşamada ki yeni ürün genellikle emek-yoğun bir özellik gösterir. Çünkü yeni ürün için yenilik aşaması aynı zamanda tasarım aşaması olarak ifade edilir (Yılmaz, 2016: 220).
2. **Büyüme Aşaması:** Ürünün tanıtılmasından sonra başlayan bu aşamada maliyetler düşmüş kar ise yükselme eğilimi göstermektedir. Rakipler yavaş yavaş kendilerini göstermeye başlamaktadır. Ancak rakipler ihracat pazarları

kurabilecek ve rekabet edebilecek güçte değildirler. Dolayısıyla toplam kar yükselmeye devam etmektedir. (Şatıroğlu, 1984: 107). Kısaca bu aşamada üretim artar, ihracat başlar, üretim teknolojisi hala yeni ürün sahibi olan üretici firmanın elindedir (Seymen, t.y.: 4).

3. ***Olgunlaşma Aşaması:*** Bu aşamada maliyetleri minimize etmek zorlaşır. Ancak yatırımcı ölçek ekonomisini büyüklüğüne ulaştığı için yalnızca emek maliyetlerindeki farklar dikkat çeker (Yılmaz, 2016: 2019). Emek maliyeti avantajı sağlayan rakipler artık üretime konu olan ürüne dair kendilerini göstermekle kalmaz. Aynı zamanda teknoloji ve ihracat konusunda yenilikçi firmayı taklit eder. İhracat pazarlarında aktif çalışan rakipler iç pazar talebinin bir kısmını karşılar böylece yenilikçi yatırımcının ihracatı azalır ve karı düşmeye başlar. (Şatıroğlu, 1984: 107). Bunun sonucunda ise başka yabancı ülkelere doğrudan yabancı yatırım kararı verilir (Bozdarlıoğlu ve Özpınar, 2011: 13).
4. ***Standartlaşma Aşaması:*** Asıl yenilikçi şirket, ihracat pazarlarına sonradan gelen rakiplerin hem üretimin yapıldığı ana ülkede hem de yatırım yapılan ülkelerde yoğun faaliyet göstermesi sonucunda pazar paylarının daralmasının önüne geçmek ve kar oranlarının düşmesini engellemek zorundadır. Bu nedenle satışların fiyatlar tarafından belirlendiği bu aşamada yenilikçi şirket rakip şirketlerin katlanamayacağı kadar düşük maliyet ve fiyatla faaliyete geçerler (Mucuk, 2011: 32; Şatıroğlu, 1984: 107)

Bu teoriye göre teknik bilgiye ulaşma fırsatı yatırımcılar için aynı olduğundan önemli olan teknik bilginin etkin bir şekilde kullanılıyor olmasıdır. Üretim tercihi genellikle yüksek ücretlerin olduğu gelişmiş ülkelerde gerçekleşir. Bu teoride en dikkat çeken nokta ürünlerin artan maliyetlerle üretilmesi ve taşıma giderlerinin üretim maliyetlerini etkilemesidir. Teoriye göre üretim maliyetlerinin ötesinde, teknik bilgiye sahip olmak ve ölçek ekonomilerinin sağladığı maliyet avantajlarından yararlanmak karşılıklı üstünlüklerin belirlenmesinde ve dış ticaretin biçimlenmesinde önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda teori genel olarak işlenmiş ürünlerin ticarete konu olan halini ele almaktadır. Bu teorinin önemini artıran etkenler, ölçek

ekonomisi ve teknolojik yenilik gibi kavramlarını dış ticaret kuramına dahil edilmesidir (Yılmaz, 2016: 221).

1.4.2.3. Oligopolistik Tepki Teorisi

Frederick T. Knickerbocker tarafından geliştirilen Olipolistik Tepki Teorisi, olipolistik bir piyasa yapısı içinde faaliyet gösteren firmaların birbirlerinin yatırım, üretim, satış ve sair kararlarına karşı oldukça hassas ve reaksiyoner olduklarını, piyasadaki bir firmanın doğrudan yabancı yatırıma yönelmesi halinde diğer firmalarında söz konusu firmayı benzer şekilde takip etmesi olarak ifade etmektedir (Saygın, 2017: 50-51). Teori firmalar arasında karşılıklı bağımlılığı açıklamaya çalışmaktadır. Az sayıdaki firma birbirlerini etkileyebilecek durumda olduğu için piyasada herhangi birinin üretim, satış, fiyat konularında aldıkları kararlardan diğerleri yakından ilgilenmektedir (Şimşek ve Behidoğlu, 2006: 51). Yani şirketlerin olipolistik endüstriyel yapıda olduklarını yatırım, karar ve davranışlarında oligopolistik bir rekabet içinde faaliyet gösterdiklerini ifade etmektedir. Bu teoriye göre yatırımcılar yatırım kararlarını alırken lider konumda bulunan ilk yatırımcı oligopol firmayı takip eder (Şatıroğlu, 1984:124).

Knickerbocker ABD'yi baz alarak DYSY yapmaya yönelik ÇUŞ'ların oligopolistik tepkilerini ve tepkilerinin sonuçlarını içeren bir araştırma yapmıştır. 1948-1967 yıllarını kapsayan 187 şirketin yer aldığı araştırmada herhangi bir sektörde yapılan DYSY'nin, %50 'nin ilk üç senede, %75'nin yedi sene içinde yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bir diğer bulgu ise ürün çeşitliliği fazla olan şirketlerin, ürün çeşitliliği az olan rakip şirketleri çok önemsemedikleri hususudur (Arıkan, 2006: 26).

1.4.2.4. İçselleştirme Teorisi

Coase'nin tarafından 1937'de temelleri atılan teori, 1976'da Buckley ve Casson tarafından geliştirilmiştir (Özkan, 2018: 32-33). P.J. Buckley ve M. Casso'un ilk kez teorik çerçevede ele aldığı, J.H. Dunning ve A.M. Rugman'ın da katkıda bulunduğu İçselleştirme teorisi, birçok düzensizlik ve risk içeren piyasalarda faaliyet gösteren firmaların neden DYSY yaparak içselleştirmeyi tercih etmelerinin açıklamasını yapmaktadır (Özkan, 2018: 32; Öztürk, 2004: 118). Başka bir deyişle

içselleştirme teorisi; tam rekabet koşullarının geçerli olmaması halinde ara mal üretim işlemleri için piyasalarda DYSY'nin neden yapılacağını açıklamaya yönelik bir teoridir (Batmaz ve Tunca, 2005: 34).

Teori ulusal sınırlar dışında ara malı üretim işlemlerinin niçin düzenli bir organizasyon yapısı tarafından değil de piyasa mekanizması tarafından belirlendiğini sorgulamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken ana husus; tam rekabet koşulları altında geçerli olan, piyasa mekanizmasının belirlediği fiyatların, şirketlerin oluşturmuş olduğu organizasyon tarafından da belirlenebileceği gerçeğidir. Bu yaklaşıma göre tam rekabet koşullarının istenilen şekilde çalışmaması halinde piyasa fiyatlarını belirlemede karşılaşılan zorluklar yüksek maliyetlere neden olabilmektedir. Söz konusu işlem maliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olan unsurlar dış piyasalardaki belirsizlik ve şirketlerin yönetsel kontrol kaybıdır. Piyasada ticaret yoluyla ortaya çıkan işlem maliyetlerinin önüne geçmek ise piyasanın tam kontrolü ve sahiplik avantajlarından yararlanarak olabilmektedir (Batmaz ve Tunca, 2005: 34). İşte tam olarak bu noktada şirketler işlem maliyetlerini en aza indirmek ve piyasa aksaklıklarını avantajlı hale getirmek amacıyla ihracat ve lisanslama gibi diğer yatırım türlerinden çok daha etkin olan DYSY'yi tercih ederek içselleştirme yoluna gidecektir (Arıkan, 2006: 27). DYSY ile kendisine içselleştirme yolu açılan şirketler bu yöntem ile farklı ülkelerde faaliyet gösteren ve kendisine ara mal arz eden firmaları bünyesine toplayarak karlılığını artıracaktır (Mucuk, 2011: 26).

Teoriye göre ara mal piyasalarında içselleştirme yoluna gidilmesindeki temel dış unsurlar şunlardır:

- 1. Yüksek Maliyetli Ticaret Engelleri:** Gümrük tarifeleri, çeşitli hükümet müdahaleleri ve müdahale sonucunda ortaya çıkan mali yükümlülükler
- 2. Yüksek Ulaştırma Maliyetleri:** Şirketlerin ihracat yatırım türünü tercih etmesi sonucu ortaya çıkan ve coğrafi uzaklıklara göre artma ihtimali olan ulaştırma maliyetleri

3. Yüksek Derecede Dış Piyasa Hakkında Bilgi Edinememe Riski:

Şirketlerin yatırım yapmayı planladıkları yatırım bölgeleri hakkında her türlü bilgiye sahip olurken karşılaşılabilecek durumlar

4. Alıcı ve Satıcı Arasındaki Bilgi Asimetrisinin Varlığı

5. Piyasa Maliyetlerini Arttırabilecek Olası Durumlar (Batmaz ve Tekeli, 2009: 33-35).

Teoriye göre ara mal piyasalarında içselleştirme yoluna gidilmesindeki temel iç unsurlar şunlardır:

1. **Kaynakların Uzun Vadeli Olarak Kontrol Gerekliliği**
2. **Şirketlerin Pazar Gücünü Kendi Çıkarları Doğrultusunda Kullanmak İstemesi** (Batmaz ve Tekeli, 2009: 33-35).

Şirketler genel yapısı itibariyle mal ve hizmet üretimini ara malı çerçevesinde AR-GE, yönetim, finansman, reklam ve pazarlama gibi unsurların varlığına, aralarındaki koordinasyon ve işbirliğine bağlı olarak yürütür. Yapılan işbirlikleri asıl faaliyet için gerçekleştirilir. Bu doğrultuda yapılan her çalışma sonucunda bir takım bilgi birikimi, tecrübe, teknolojik gelişme oluşur. Şirketlerin sahip oldukları bilgiyi kimseyle paylaşmak istememesi, kendi kendine yetebilme ve dışa bağımlılıktan kurtulma gibi hedefleri şirketleri faaliyet alanlarıyla alakalı tüm piyasaları şirket sistemi içinde toplamak farklı bir ifade ile faaliyet ve piyasaları içselleştirme politikasına teşvik etmektedir. Kısaca içselleştirme şirketlerin tüm faaliyetlerde bütünleşmesidir. Bütünleşme ile tüm yönetim ve denetim inisiyatifini elinde bulunduran şirketler koordineli hareket ederek belirsizlik ve risk faktörlerinin olumsuz yönlerini azaltabilir (Şatıroğlu, 1984: 122).

İçselleştirme politikasının amacı şirketlerin yalnızca kendisine ait bilgilerin tam olarak kullanılmasının yanı sıra bu bilgilerin başkalarının eline geçmesini önlemektedir. Yani şirketlere maliyetleri minimize etmenin yanında monopolcü güç kazandırmaktadır (Arıkan, 2006: 27). Şirketlerin uygulamış olduğu içselleştirmenin başarılı olmasında yatırım yaptıkları yabancı ülkenin coğrafi ve kültürel

dezavantajlarını giderecek bir karşılaştırılmalı üstünlüğe sahip olmasının da büyük önemi vardır (Mucuk, 2011: 26).

Teoriye göre politikanın uygulamasındaki en önemli koşul içselleştirme sonucu ortaya çıkan faydanın içselleştirme maliyetinden fazla olmasıdır. Yani uygulamada optimal ölçeğin gerçekleşmesi için marjinal fayda ile marjinal maliyet birbirine eşit oluncaya kadar içselleştirmenin devam etmesi gerekir (Batmaz ve Tekeli 2009: 33). İçselleştirme teorisinde dikkat çeken diğer bir konuda şirketlerin sırlarını koruması, şirketin marka ve unvanından yararlanma amaçlarıyla dikey ve yatay yatırımlara yönelmesidir (Seyidoğlu, 2017: 673).

ÇUŞ'lar üç farklı şekilde içselleştirme yoluna gidebilmektedir. Söz konusu içselleştirme türleri:

1. Yatay olarak bütünleşmiş ÇUŞ'ların patent gibi firmaya özgü üstünlüklerini korumak için yaptıkları yatırımlar,
2. Düşey olarak bütünleşmiş ÇUŞ'ların bir malın bütün üretim aşamalarını içermek için yaptıkları yatırımlar
3. Riskin uluslararası alanda çeşitlendirilmesine ve dağıtımına dayanan yatırımlar (Öztürk, 2004: 118).

Şirketlerin çok uluslaşma yolunda DYSY yapmaya yönelten nedenleri içselleştirme yoluyla açıklamaya çalışan teori bundan önceki teorilerle kıyaslandığında daha geçerliliği yüksek olma özelliğini taşımasına rağmen bazı açılardan eleştirilere maruz kalmıştır. Kuram daha çok üretim ve geriye dönük süreci dikkate alarak nihai ürün piyasasını ihmal etmektedir. Aynı zamanda içselleştirme politikası sonucunda ortaya çıkan monopolistik yapı piyasa etkinliğini azaltarak sosyal maliyetleri arttırabilmektedir (Mucuk, 2011: 26). Özkan (2018) teori ile ilgili firmaların iç ve dış piyasalarda yaptığı faaliyetlerin ölçülmesi verilerin elde edilmesi ve test edilmesinde karşılaşılan zorluklara dikkat çekmiştir (Özkan, 2018: 34).

1.4.2.5. OLI Paradigması Teorisi

Dunning, Vernon, ve Hymer gibi iktisatçıların içinde bulunduğu bir grup iktisatçı DYSY'yi ayrıntılı bir şekilde açıklayabilmek için OLI Paradigmasını geliştirmiştir (Seyidoğlu, 2017: 673). DYSY yapmayı planlayan ÇUŞ'ların uluslararası kazançlı bir ticari faaliyet gerçekleştirebilmeleri için mülkiyet (O), konumsal (L) ve içselleştirme (I) avantajlarına sahip olması gerektiğini ifade eder (Saygın, 2017: 51).

Paradigmanın amacı, ÇUŞ'ların yatırım yaptığı memleketteki rakiplerine kıyasla rekabetçi avantajlarının sebeplerini izah etmektedir. OLI üstünlükleri, uluslararasılaşmaya yönelik DYSY'nin neden, nasıl ve nerede gerçekleşeceği sorularına cevap vermektedir (Belbağ ve Yılmaz, 2016: 1007).

Zamanla yaşanan değişikliklerin görülebildiği OLI paradigması için bir firmanın global anlamda DYSY gerçekleştirebilmesi, üretim yapacağı ülkedeki rakipler kadar teknik üretim bilgi ve becerisine sahip olmasına ve tatbik edeceği yarar maliyet tahlilinde üstün pozisyonda olup olmamasına bağlıdır (Arık vd., 2014: 100).

“O” sahiplik üstünlüğü; çok uluslu yatırımcı şirket başka bir ülkede rekabet edebilmesi için söz konusu pazarda hizmet etmenin maliyetine karşılık olarak, yeterli derecede gelir getiren işletme büyüklüğü, uluslararası tecrübe, farklılaştırılmış ürünler üretebilme yeteneği gibi işletmeye özgü sahiplik üstünlüklerine sahip olması gerekir. Bu üstünlükler, şirkete has, taklit edilmesi pek mümkün olmayan ve az miktardaki manevi mevcudiyetiyle maliyet, büyüklük ve yenilikçi gücünden kaynaklanan kabiliyetlerinden işlem üstünlükleridir. Mülkiyet avantajı DYSY'nin neden yapıldığını açıklamaktadır (Belbağ ve Yılmaz, 2016: 1007-1008).

“L” konum üstünlüğü; ÇUŞ'ların katma değer sağlayan faaliyetlerini ulusal sınırları dışında konumlandırmayı tercih etmeleriyle ortaya çıkmaktadır. Burada, yatırım projesinin hangi ülkede hayata geçirileceğine yatırım özelliklerine ve yatırım yapılacak yerin sağladığı avantajlara dikkat edilir (Belbağ ve Yılmaz, 2016: 1008). Ancak uygun yatırım ortamı sağlamanın yanı sıra mali piyasalar, kur değişkenlikleri

gibi etkenlerde yatırımcıları DYSY yapmaya yönlendirebilmektedir (Arıkan, 2006: 29).

“T” içselleştirme üstünlüğü; çok uluslu yatırımcının tam rekabette çalışmamasının getirmiş olduğu avantaj olarak ifade edilir (Arık vd., 2014: 100). Yani yatırımcının piyasada ihracat veya lisans anlaşması yapmak yerine doğrudan yatırım yapması sonucunda elde ettiği üstünlüklerdir (Seyidoğlu, 2017: 674).

1.4.3. Diğer Teoriler

1.4.3.1. Caves Ekonomileri

Richard E. Caves kar maksimizasyonu sağlamayı amaçlayan yatırımcıların yöneldikleri DYSY'nin yapılma sebeplerini soyut sermaye, çok uluslu işletmeler ve girişimci özellikleri olmak üzere üçe ayırırken, yapılma stratejilerini açıklamak amacıyla da yatay ve dikey genişleme olarak sınıflandırma yoluna gitmiştir (Özgür, 2014: 43).

DYSY'yi yatay ve dikey olarak sınıflara ayırdıktan sonra yorumlanması gerektiğinin üstünde duran Caves yatay yatırımlara konu olan söz konusu ürünlerin dış yatırım sayılabilmesi için bir takım şartları taşıması gerektiğinin üstünde durmuş ve bu şartları ikiye ayırmıştır (Demirel, 2006: 30). Bunlar:

1. Ürünün niteliği firma içinde kamusal mal özelliğine sahip olmalı: Bu özellik yurtdışında şube veya herhangi bir iştirak açılması halinde oluşabilecek bir maliyeti engellenmiş olur.

2. Çok uluslu şirketin yapmış olduğu dış yatırımın getiri oranının yurtiçi üretime bağlı olması gerekmektedir (Demirel, 2006: 30).

Kısaca bir firma yurtdışında yatırım yapma kararı aldığı anda sahip olduğu niteliğin, ev sahibi ülkede üretim yapan yerli firmaların yerli olmalarından doğan üstünlüklerini geçmesi gerekmektedir. Aynı zamanda firma, yapılması planlanan DYSY'nin ihracat ve lisanslamadan daha avantajlı olduğu kararını alabilmesi gerekmektedir (Batmaz ve Tekeli, 2009: 40).

DYSY karar aşamasında dikkat edilmesi gereken diğer hususlar şöyle sıralanabilir:

1. Ürün farklılaştırması: Yatırım yapılmak istenen pazarın yapısından kaynaklanan sebepler nedeniyle mal farklılaştırılması yapılması gerekmektedir. Mal farklılaştırma kendine has farklılıklar ile satış stratejileri ve yardımcı ürünlerdeki farklılıklarıyla oluşturulabilir. Bunun yanı sıra ürünlerin mülkiyet hakları ve fiziksel imitasyonları üzerindeki yüksek maliyetlerle korunması gerekir.
2. Piyasanın oligopol yapısı
3. Organizasyonel beceriler
4. Ulaştırma maliyetleri ve gümrük vergileri
5. Ar-Ge faaliyetleri (Demirel, 2006: 31; Özgür, 2014: 44).

1.4.3.2. Para Bölgeleri ve Döviz Kurları Teorisi

Robert Z. Aliber firmaların yurtdışındaki yatırımlarını kendi para birimleri ile finanse etme nedenlerini açıklamak amacıyla 1970’te para bölgeleri ve döviz kuru oranları teorisini ortaya atmıştır. Aliber bu teori ile firmaların DYSY yaparken neden kendi para birimlerini kullandığı sorusuna açıklık getirirken döviz kuru değişiklikleri ile DYSY arasındaki ilişki ve etkileşimin üzerinde durarak iktisat literatürüne önemli katkıda bulunmuştur (Yavan, 2006: 76).

Teorinin temeli DYSY’nin dünyanın değişik bölgelerine dağılmasıyla farklı para birimleri ve aksak döviz piyasalarının üstünlük niteliğine göre farklılık göstermesine dayanmaktadır. Para bölgeleri ve döviz kuru oranları teorisinde dikkat edilmesi gereken nokta döviz kuru ilişkilerinde tahmin edilme yöneliminin var olmasıdır. Döviz kuru ilişkilerinde tahmin yöneliminin varlığı bir ülkenin yatırım yapılan ülke mi yoksa yatırım yapan ülke mi olacağı hususunda önemli bir yere sahiptir. Şöyle ki; dünya coğrafyasının farklı para bölgelerine bölünmüş olması ve döviz kurlarının meydana gelebilecek değişikliklere karşı tahmin edilebilir olması durumunda bir ülke, borcuna uygulanan faiz oranlarını en düşük olacak şekilde ayarlayabilir ve bunun sonucunda bu ülke bir üstünlük elde edebilir (Özgür, 2014: 46). Farklı bir ifade ile döviz kuru riski daha düşük olan ülkenin firması, yatırım yapmak istediği ülkenin sermaye piyasalarından yerli firmalara göre daha düşük faiz

oranı ile borçlanabilmektedir. Dolayısıyla parası güçlü olan yabancı firmalar parası zayıf olan yerli firmalara karşı DYSY yapma açısından daha istekli olmaktadır. Döviz kuru ilişkileri ve DYSY arasındaki bu ilişki nedeniyle yerli firmalara nazaran daha avantajlı olan yabancı firmalar DYSY yapmayı tercih edecektir (Yavan, 2006: 76).

Teori her ne kadar yabancı firmaların DYSY yaparken kendi paralarını kullanmalarını döviz kuru ile ilişkilendirerek ele alsa da benzer para birimlerine sahip bölgeler ya da ülkeler arasında hayat bulan DYSY'yi izah etmekten uzak olduğu için eleştirilmektedir (Yavan, 2006: 76).

1.4.3.3. Kojima Makro Ekonomik Yaklaşım

Uluslararası ticaret ve DYSY'yi açıklamak amacıyla geliştirilen teorisinin temelinde *“bir ülkenin doğrudan yabancı yatırım gerçekleştirebilmesi için söz konusu ülkenin bir malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması ve uluslararası ticaretin karşılaştırmalı avantaja dayanması gerekir.”* düşüncesi yatmaktadır (Çetin ve Şeker, 2013: 124). Teoriye göre DYSY ve uluslararası ticaret birbirlerini tamamlayan iki olgudur. Bu iki unsur özellikle uluslararası arenada dinamik bir yeniden oluşumu ortaya çıkartacak önemli faktörlerdir (Çınar, 2007: 35).

Ürünün yaşam evreleri teorisini makro açıdan ele alarak inceleyen ve bazı kesimler tarafından dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi olarak ifade edilen yaklaşımda DYSY ve ulusal refah ilişkisi ilk kez ele alınmıştır. Yaklaşımına göre uluslararası ticaret ve DYSY emek bölüşümünde dinamik bir yeniden düzenlemeye yön vermektedir. DYSY üretim işlevlerini daha fonksiyonlu hale getirerek ev sahibi ülkedeki maliyetleri azaltıp belirli düzeydeki sermayeyi, teknolojiyi ve idari becerilerin aktarımını yapmaktadır. Sonuç olarak mukayeseli maliyetler doğrultusunda etkin yapısal değişiklikleri artırmaktadır (Özgür, 2014: 47).

Neo-klasik dış ticaret teorilerine dayanarak geliştirilen Kojima makro ekonomik yaklaşımın iktisat literatürüne kazandırılması Kojima'nın karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre hareket eden Japon DYSY'leri ile eksik rekabet piyasa yapısının hareketlendirdiği Amerikan DYSY'lerinin uzun vadeli etkilerini araştırması sonucu ortaya çıkmıştır (Bülbül, 2016: 96). Araştırmanın amacı Japon

DYSY'leri ile oligopolistik piyasa yapısını dikkate alan ancak ticaret odaklı davranmayan ayrıntılı periyotta yatırım yapan ve yatırıma ev sahipliği yapan ülkeye zararı olan, ABD'nin yatırımlarını kıyaslayarak Japon yatırımlarının karakteristik niteliklerini ortaya koymaktır (Çınar, 2007: 35).

Teoriye göre DYSY yapmayı planlayan konuk ülke göreceli olarak karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değilken DYSY alan ev sahibi ülke söz konusu sektörlerde göreceli üstünlüğe sahiptir (Çınar, 2007: 35). Böylece göreceli karşılaştırmalı üstünlüğünü elinde bulundurmayan dezavantajlı konuk ülke, diğer alternatiflerden daha az maliyetli gördüğü DYSY'lere yönelecektir (Yavan, 2006: 78).

Teori DYSY'yi geleneksel ticaret anlayışı nedeniyle gerçekleşen talep ve arz fazlasında dayanan “ticarete dönük” ile oligopolistik piyasa yapısından kaynaklanan “ticaret karşıtı” olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bunlar:

1. *Ticarete Dönük Yatırımlar:* Karşılaştırmalı üstünlük ilkesine göre hareket ederek hem konuk ülkede hem de ev sahibi ülkede refah artışı sağlayan yatırımlardır. Bu yatırımın özelliği kaynak ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı basit teknolojiye emek yoğun endüstriden meydana gelmesi ve bir yandan ticaret oluşturucu diğer yandan da onun tamamlayıcısı olmasıdır. Bu yatırımların konuk ülkenin mukayeseli dezavantajlı olduğu alanlarda yaşanması sonucunda ticaret hacmi ve endüstriyel karları yükseltici etkisi de olmaktadır.
2. *Ticaret Karşıtı Yatırımlar:* Yatırım yapan ve alan ülkelerde refah etkisi olmayan yatırımlardır. Bu yatırımlar ülkelere fayda yerine uygun olmayan yapılanmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Uzun dönemde her iki taraf içinde dezavantajlı olan çoğunlukla karşılaştırmalı üstünlüğün var olduğu yüksek teknolojiye sahip, ürün farklılaştırmasının bulunduğu endüstrilerden dışarıya yapılan yatırımlardır (Bülbül, 2016: 96; Yavan, 2006: 78).

Bu iki yatırım çeşidine göre Japon DYSY'leri geleneksel ticaret anlayışı çerçevesinde gerçekleşen talep ve arz fazlasına dayanan faydalı yatırımlar iken, ABD DYSY'leri söz konusu ülkelerde uygun olmayan yapılanmaların ortaya çıkmasına neden olan ticaret karşıtı yatırımları temsil etmektedir (Bülbül, 2016: 96).

Kojima'nın önderliğinde ileri sürülen makro ekonomik yaklaşım bir çok açıdan eleştirilere maruz kalmıştır. Yaklaşımın ölçek ekonomilerini, ürün farklılaştırmasını ve diğer eksik rekabet koşullarını göz ardı etmesi ve bilhassa olayları Neo-klasik bakış açısıyla ele alması eleştirilerin odağı olmasına neden olmuştur. Eleştirilerin bir diğer sebebi de Japon tipi ÇUŞ ile ABD tipi ÇUŞ arasındaki farklılıkların zamanla azalması, Japon yatırımcıların Japonya dışındaki gelişmiş ülkelere daha seyrek yatırım yapmasıdır (Çınar, 2007: 36).

1.4.3.4. Emperyalizm Teorisi

Klasik Marksist teorinin DYSY'ye yönelik en önemli yaklaşımlarından biri olan emperyalizm teorisi; emperyalizmin kapitalist sistemden kaynaklandığı fikrine dayanır. Teoriye göre kapitalist toplum kendi sermayelerine yeterli yatırım ve üretimleri için gerekli piyasayı bulamaz. Bu nedenle yatırımcılar yatırımları artık sermaye imkanları ve artık ürünleri için piyasa bulabilmek hedefiyle kapitalist olmayan bölgelere yönelirler (Gökten, 2018: 4). Başka bir ifade ile zamanla azalan kar oranları sebebiyle sermaye, ülkelere sermaye çıktı oranının artık değer paylaşım oranlarının düştüğü kapitalist ülkelere, sermaye çıktı oranının düşük olduğu ve artık değer sermaye lehine dağıldığı az gelişmiş ülkelere yöneleceğini ifade etmektedir (Özkan, 2018: 42-43).

Emperyalizm teorisini ileri süren Marksistler DYSY'nin nerede ve niçin meydana geldiğinden ziyade ÇUŞ'ların önemi, gücü ve DYSY'nin sonuçları üzerinde durmuşlardır. Kapitalist sistemin dünya geneline yayılması ve gelişmesiyle ÇUŞ'ların faaliyetlerini inceleyen Marksist iktisatçılar, DYSY yoluyla ÇUŞ'ların merkezi temsil eden, yatırım yapılan bölgeleri sömüren ve böylece sermaye birikimini çevreden merkeze aktaran, monopolcü güce sahip olan, yatırım bölgelerinde siyasi ve kültürel hegemonya kurmaya çalışan kapitalizmin son noktasını *emperyalizm* olarak ifade etmektedirler (Yavan, 2006: 79).

Emperyalizm teorisinin temeli olan marksist düşünce yabancı sermaye çıkışını iki farklı şekilde ele almıştır. İlkine göre marksistler sermayenin kar paylarının az olduğu noktadan fazla olduğu noktaya gitme eğiliminde olduğunu ifade eder. Bu tarz yatırımları ise emperyalist ilişkiler ile açıklar. DYSY'yi emperyalist düşünce çerçevesinde inceleyen Marksist iktisatçılar endüstrileşmiş kapitalist ülkelerde kar oranları düşük olduğunda, sermayenin ucuz emeği sömürerek daha fazla kar edebileceği ülkelere doğru kaydığını, böylece sermayenin kıt, emek ve doğal kaynakların bol ve ucuz, karın yüksek bulunduğu bölgelerin dış yatırıma konu olabileceğini ifade etmektedir (Yavan, 2006: 79). Farklı ikinci görüşe göre kapitalizmin doğal bir sonucu olan rekabet, mutlak bir monopolistik güç oluşturmaktadır. Üretimde monopolistik bir gücün varlığı ülke içinde karlı yatırım fırsatlarının düşmesine neden olurken ülke dışında yeni kaynakların keşif edilmesini mecburi kılmaktadır. Ülke içindeki yatırımcıların yabancı yatırıma yönelmeleri ise DYSY'nin artmasını sağlayacaktır. Böylece uzun dönemde bir çok ÇUŞ ortaya çıkacak ve bu şirketlerin dünyaya yayılmasıyla üretim piyasasında monopol artacaktır (Batmaz ve Tunca, 2005: 16).

1.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyen Etkenler

Yatırımcıları uluslararası alanda yatırım yapmaya iten pek çok etken vardır. DYSY üzerinde birçok etkenin belirleyici olmasının nedeni değişik cinslerinin bulunması ve söz konusu cinslerin değişik unsurlarının tesiri altında kalmasıdır (Çiftçi, 2015: 177). Bunların en önemlisi yatırımcıların yüksek kar arzusudur. Yatırımcıların kendi ülkesi dışında DYSY'ye yöneldiği vakit beklentisi, kendi ülkesinde kazandığı kardan daha yüksek kar elde etmek olmaktadır. Farklı bir ülkede yatırım yapmanın taşıdığı riskler ve güçlükler büyüklüğüne göre getiri sağlamaktadır. Yabancı yatırımcılar için yüksek risk yüksek kar getirisi demektir (Tuncer, 1968: 34).

DYSY yapmayı planlayan yatırımcıların yüksek kar arzusu, tek belirleyici etken değildir. Yatırımcılar için DYSY'yi cazip kılan yatırımın arz yönünü ifade eden uluslararası şartların meydana getirdiği global belirleyiciler; *itici faktörler* ile yatırımın talep yönünü gösteren ev sahibi ülkelere özgü yerel belirleyiciler; *çekici faktörler* olarak iki ana başlık altında toplanır (Bayraktutan ve Özgür, 2016: 90).

Burada önemli olan DYSY'nin hangi gruptaki faktörden etkilendiğidir. Eğer itici faktörün etkisi altında kalınarak ülke ekonomisine giriliyorsa ev sahibi ülkedeki yöneticilerin sermaye işlemlerini denetlemek amacıyla faaliyete geçecekleri çok az şey var demektir. Ancak çekici faktörler esas alınarak ülke ekonomisine giriliyorsa ülke yöneticilerinin sermaye işlemleri üstünde önemli bir rolünün olduğu ileri sürülebilir. DYSY'nin çekici faktörlere göre hareket etmesi, yatırımların sürekliliğini ifade eder. Bu nedenle sürekliliği korumak adına ev sahibi ülkede kanun koyucuların vereceği kararlar büyük önem arz etmektedir (Aydemir ve Genç, 2015: 22).

1.5.1. İtici Faktörler

Hem kaynak ülke açısından hem de dış dünyadaki ekonomik gelişmeler yabancı yatırımların yönünü etkileyebilmektedir. Yabancı yatırımcıların hedefleri, mevcut durumları, faaliyette bulundukları ülkelerin pazar yapısı, hukuki durumu gibi etkenler yatırımcıların yatırım kararları üzerinde etkin unsurlar olabilmektedir.

Yatırım şirketlerini DYSY yapmaya iten etkenlerin başında kar maksimizasyonu gelir. Bu anlamda bölgesel ticaret anlaşmaları ticaret engellerini ortadan kaldırıp pazar potansiyelini artırmakta böylece kar maksimizasyonu için etkili olabilmektedir. Yatırımcıların kendi ülkelerindeki düşük faiz oranları, vergilerin ve ücretlerin yüksek olması, hammaddelerin bulunduğu ülkelerde yatırım yapmanın daha avantajlı olması kar düzeyini olumsuz anlamda etkilemekte DYSY'yi tercih sebebi yapmaktadır (Candemir, 2009: 665).

Kısaca kaynak ülke açısından itici faktörler şöyle sıralanabilir:

- **Maliyet Minimizasyonu:** Yeni bir şube açma ya da bir tesis kurma çabasındaki yatırımcı yeni teçhizat, dağıtım sistemi maliyetleri, gibi sabit maliyetlerle karşı karşıya kalmaktadır. Yatırımcıların kendi ülkelerinde değişken maliyetlerin yüksek olması, işgücü ücretlerinin yüksekliği, üretim için gerekli hammaddenin bulunamaması, vergilerin yüksekliği DYSY yapmayı avantajlı kılmaktadır.
- **Tarife ve Kotalardan Kaçınma:** Yatırımcıların kendi ülkelerinde politika yapımcılar tarafından sanayiye korumak için koyulan kısıtlar, ihracat yapan yabancı yatırımcıları DYSY yapmaya itmektedir.

- **Mevcut Yerli Piyasaların Daralması:** Şirketlerin kendi ülkelerindeki yatırım fırsatlarının azalması ve yatırımlardan elde edilen gelirlerin düşmesi DYSY ile yeni piyasalara açılmayı daha avantajlı hale getirmektedir. Yatırımcıların ana ülkelerindeki ileri düzeyde doygunluk ve kapasitelerin gerekenin üstünde tıkanık olması yatırımcılara dış yatırımı cazip hale getirmektedir.
- **Monopolcü Güç Yaratılması:** Yatırımcıların kendilerine ait üretim, bilgi, beceri ve teknoloji, yatırımcıları rakiplerine karşı güçlü kılmakta ve yabancı yatırıma yönelen şirketlere monopolcü güç kazandırmaktadır. Bunun yanı sıra yatırımcılar sahip oldukları bilgi, beceri yönetim sırları gibi etkenleri başkalarıyla paylaşmak istemeyebilirler. Bu da yatırımcıları DYSY ile piyasaya girmeyi gerekli kılar.
- **Ulaşım ve Üretim Esnekliği:** Ülkelerin dış ticaret faaliyetleri ulaşım masraflarını da beraberinde getirir. Ulaşım masraflarının satış fiyatlarına eklenmesi ülkeler arası fiyat farklılıklarını doğurur. Dolayısıyla üretilen malı piyasaya taşımak, girdileri taşımaktan daha zor olduğundan DYSY tercih edilmektedir.
- **Unvanın Korunması:** Çok zor aşamalardan geçerek pozitif isim yapan yatırımcılar kendilerine ait ürünlerinin kalitesini ve marka imajlarını korumak amacıyla DYSY yapmaya yönelirler (Kar ve Tatlısöz, 2008: 9; Candemir, 2009: 663-664, Arslan ve Uçar, 2017: 4-6).

1.5.2. Çekici Faktörler

Yatırımcıların DYSY yapmayı planladığı ev sahibi ülkenin iç dinamiklerinden oluşan yerel etkenlerdir. Yatırımcıları DYSY yapmaya iten çekici faktörler UNCTAD'ın yayınladığı dünya yatırım raporunda üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar; ekonomik, siyasi ve politik faktörlerdir (UNCTAD, 2003: 85). Yatırımcılar için bu üç unsur bir bütünlük teşkil etmektedir. Ekonomik şartlardan birinin aksaklığı siyasi ve politik faktörleri etkileyebileceği gibi siyasi ve politik faktörlerdeki bir aksaklıkta ekonomik faktörleri etkileyebilmektedir (Kaymak, 2005: 88).

1.5.2.1. Ekonomik Faktörler

Yabancı sermaye yatırımcılarının aradığı en mühim ekonomik kriterin iç pazar cazibesi olduğu söylenebilir. İç pazar cazibesi unsurunun taşıdığı öneminin yüksek olması talebin yüksek olmasına bağlıdır. Pazar büyüklüğünde dikkat edilen diğer bir husus satış hacminin sağladığı avantaj ve taşıdığı stratejik önemdir (Çinko, 2009: 118). Temel amacı üretimini, satışlarını istikrarlı bir şekilde artırmak ve bu şekilde toplam karlılığını yükseltmek olan yabancı yatırımcılar tüketimde sürekliliği bulunan, doygunluğa ulaşmamış pazarları tercih eder (Saygın, 2017: 57). Bunun nedeni piyasa hacmi büyüklüğü ile DYSY doğru orantılı bir bütünlük sergilemesidir (Ekinci, 2005: 11).

Yatırımcılar pazar büyüklüğü ile beraber işgücü maliyetleri ve işgücü verimliliğini de değerlendirmeye almaktadır. Pazar payını korumak ve genişletmek isteyen yabancı yatırımcılar işçiliğin ucuz ve kaliteli olmasına dikkat etmektedir. Özellikle DYSY GOÜ'lere yönlendiren en temel sebeplerden biri ucuz işgücüdür. GOÜ'lerde süratli bir biçimde gerçekleşen nüfus artışıyla ucuz işgücünden sağlanan maliyet avantajı bu ülkelerde DYSY yapmayı cazip kılmaktadır. Genellikle emek yoğun üretimi tercih eden yatırımcılar yüksek kar hedeflerine ulaşmak için ucuz işgücünün olduğu ülkelere yönelmektedir (Çinko, 2009: 119; Kurtaran, 2007: 375).

İş gücünün ucuz olmasının yanı sıra nitelikli beşeri sermaye de belirleyici olmaktadır. AR-GE personelinin, bilim insanlarının, mühendis ve teknisyenlerin toplam çalışanlar içindeki oranı ve nitelikli emeğin yeni teknolojiyi özümseme kabiliyeti DYSY için pozitif bir etkiye sahiptir (Bayraktutan ve Özgür, 2016: 91).

Yabancı yatırımcılar yer altı ve yer üstü zenginliklerinin ucuz ve fazla bulunduğu ülkelerdeki yatırımı tercih eder. Amacı fazla ve ucuz yer altı ve yer üstü zenginliklerini işleterek ana şirkete hammadde sağlamaktır. Bu durumun en güzel emsali doğal kaynaklar açısından zengin petrol yataklarına sahip ülkelerde yatırım yapan ÇUŞ'lardır (Tüm, 2006: 65).

Globalleşme hedefi doğrultusunda dış pazarlara açılma eğilimi, içindeki yatırımcılar için ulaşım ve iletişim koşullarının gelişmiş, maliyetlerinin düşük olması, hammaddeye ulaşma olanaklarının kolay olması gibi etkenlerde büyük önem

arz etmektedir. Çünkü iyi altyapı olanakları yatırımların verimliliğini artırmakta dolayısıyla DYSY akışları canlanmaktadır. Aynı zamanda taşıma maliyetleri ve DYSY arasında ters yönlü bir ilişki olması nedeniyle yatırım yapılacak ülkenin yakın olması tercih edilir (Kurtaran, 2007: 375).

Aynı zamanda finansal istikrar sağlamış ekonomiler küresel ekonomik şoklara karşı daha az duyarlı olacağından DYSY için tercih sebebidir (Bayraktutan ve Özgür, 2016: 91). Bu nedenle DYSY çekmek isteyen ev sahibi ülkelerin istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomiye sahip olması gerekir. Ev sahibi ülkenin başarılı makroekonomik performans sergilemesi yatırımcıların kararları üzerinde etkili olmaktadır (Saygın, 2017: 57). Fiyat düzeyi ve döviz kuru istikrarının sağlandığı, enflasyonun düşük, reel döviz kurunun dengeli olduğu hızlı büyüyen ekonomiler, iyi kar olanakları sunmakta ve DYSY için çekici hale gelmektedir (Candemir, 2009: 669). Ancak DYSY'yi isteyen ev sahibi ülkelerde ekonomik ve finansal istikrardan bahsedebilmek için dikkat edilmesi gereken diğer iki husus politik ve siyasi istikrardır.

1.5.2.2. Politik Faktörler

Yatırımcılar yatırım stratejilerini belirlerken, ev sahibi ülkelere ekonomik anlamda beklentileri, gelecekteki ekonomik risklere uygun yatırım ortamını sağlamaları ve olası tehlikeleri en az derecede tutma yeteneğine sahip olmalarını (Kaymak, 2005: 88). Yabancı yatırımcılar doğrudan yatırım yapmak için ülkelere ekonomik, politik ve sosyal güvenin sağlanmasına, uluslararası ekonomik bütünleşmelerde yer almasına, ticaret, vergi, özelleştirme politikalarına dikkat etmektedir (UNCTAD, 2003: 85). Bu süreçte her türlü iç ve dış şoklara karşı güçlü olmayan, vergi, ticaret ve özelleştirme politikalarında yeterli düzeyi sağlayamayan ülke ekonomileri DYSY'den yoksun kalacaktır. Ancak tasarruf yetersizliği çeken gelişmekte olan ülkeler için DYSY ek finansman kaynağı niteliği taşıması bu ülkeleri politik istikrarı sağlamaya mecbur bırakmaktadır. Bu sebeple gelişmekte olan ülkeler sağlam politikalar uygulayarak ülkelerinin DYSY masnetme kapasitesini artırmayı amaçlamışlardır. Çünkü sağlam politikalar beraberinde teknoloji difüzyonu ve yabancı yatırımlar için arzu edilir bir çevre oluştururken yeni yatırımların marjinal ürününü artırmaktadır (Bayraktutan ve Özgür, 2016: 93).

Ev sahibi ülkelerin bürokrasi anlayışı yabancı yatırımcıların dikkat ettiği politik faktörün bir diğer unsurudur. Bürokrasinin kalitesi DYSY için önemli olmakla birlikte yatırımcılar kısa zamanda ve kolay şekilde gerekli işlemleri yapıp asıl hedeflerine yoğunlaşmak istediklerinden ülkeye giriş çıkış işlemlerinin çok zaman almayacak biçimde halledilebilir olmasını arzu eder (Kar ve Tatlısöz, 2008: 12).

Yabancı yatırımcılar yatırım yapmayı planladıkları ülkenin hukuk yapısına da dikkat ederler. Özellikle kamulaştırma, el koyma-müsadere uygulamaları ile ihlal edilme gibi risklerden korunmak için mülkiyet haklarına son derece önem verirler (Tüm, 2006: 65).

1.5.2.3. Siyasi Faktörler

Genel anlamda ekonomik istikrarı doğrudan etkileyebilecek en önemli unsurlardan biri siyasi istikrardır. Siyasi istikrar çerçevesinde değerlendirilebilecek olumsuz gelişmeler; koalisyon hükümetlerinde gerçekleşen siyasi kargaşalar, genellikle çelişen ya da uygulanamayacak düzeye gelen iktisadi politikalara sebep olan farklı politik öncelikler ve popülist uygulamaları kaçınılmaz kılacak biçimde sürekli yenilenen seçimler sayılabilir. Böyle bir durum karşısında ekonomik gelişmelerin tahmin edilemez duruma gelmesi, tahmin edilenin ise kabul edilebilir seviyeden yüksek risklere neden olması yatırımcıların gözünü korkutan senaryoların başında gelmektedir. Aynı biçimde toplumsal düzeyde yaşanabilecek herhangi bir kötümserlik yatırımın o anki durumu ya da faaliyeti konusunda önemli tehditler meydana getirebilmektedir (Kaymak, 2005: 88)

Siyasi anlaşmazlıkların meydana geldiği, kuvvetli bir yönetim ve yapısının olmadığı, demokrasinin gerçek manada hissedilmediği ülkelerde geleceği tahminde zorluk çeken sermaye sahipleri kararlarını alırken ülkelerin siyasi koşullarını da değerlendirir. Yatırımcılar devamlı şekilde yasal ve yönetsel kodifikasyona gidilerek kararsızlık ortamı oluşturan ülkeleri tercih etmemektedir (Yavuz ve Çiçek, 2010: 73).

Bir ülkede siyasi yönetim şekli ne olursa olsun önemli olan belirli bir yönetim biçiminin uzun süre geçerli olmasıdır. Sıklıkla rejim değişikliğine uğrayan ülkelerde

siyasi istikrarsızlık söz konusudur. Siyasi istikrarsızlık ise DYSY için belirsizlik demektir. Uzun vadeli yatırımlar için siyasi istikrarın sağlanması ve belirsizliğin ortadan kaldırılması gerekir (Turanlı, 2008: 18-19).

Ülkelerin ekonomik ve politik anlamda başarıya ulaşmaları, uygulanan her türlü etkinliğin istenilen hedefe ulaşması siyasi istikrarın sağlanmasıyla alakalıdır. Savaş, iç savaş, ihtilal, ayaklanmalar gibi siyasi durumlar beraberinde politik risk ve ekonomik başarısızlık getirmektedir. Çünkü siyasi istikrarsızlık kar transferlerini engelleme, yabancı yatırımları kamulaştırma, sözleşmeleri feshetme risklerini ortaya çıkarır (Erkök ve Yıldırım, 2018: 491).

Siyasi istikrar ile DYSY ve siyasi istikrar arasındaki ilişki daha sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1.6. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Etkileri

DYSY'nin yapılması sonucunda hem yatırımı yapan ülke hem de ev sahibi ülke bakımından bir takım etkiler meydana gelmektedir. Bu etkiler olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. DYSY'nin etkileri sermayenin geliş şekline, özelliğine, kullanılacak teknolojiye, yatırımı yapacak yatırımcının niteliğine göre farklılık göstermektedir. DYSY'nin etkilerinde görülen bu farklılığın bir diğer sebebi de etkilerin dönemsel incelenmesinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, DYSY'nin kısa dönemde ödemeler bilançosu üzerinde etkileri görülürken uzun dönemde istihdam, teknolojik düzeyi ve üretim katsayısı üzerinde etkileri görülür (Alpar, 1980: 85).

1.6.1. Yatırımcı Ülke Açısından Etkileri

Doğrudan yatırım yapmayı planlayan şirketlerin kendi ülkelerinde bazı ekonomik unsurlar üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri söz konusudur. Bu etkiler daha çok ödemeler bilançosu, faktör talebi, istihdam üzerinde kendisini göstermektedir (Arıkan, 2006: 38).

DYSY ile gerçekleşen sermaye çıkışı ödemeler bilançosunu negatif yönde etkiler. Ancak yatırım sonucunda kar transferleri değerlendirildiğinde olumlu etkisi görülebilir (Şatıroğlu, 1984: 200). DYSY neticesinde sağlanan kazanç ülkeye geri

döndüğünde ödemeler dengesinin pozitif anlamda etkilenmesi yatırımların geri dönüş payına ve ülkeye dönüş yapacak kazançların paylarına bağlı olarak gerçekleşir (Subaşı-Ertekin, 2000: 64). Yani DYSY kısa dönemde ödemeler bilançosunu olumsuz etkilerken uzun dönemde olumlu etkisi görülmektedir (Şatıroğlu, 1984: 200).

Yatırımcıların lisans ya da patent kiralama gibi yatırım şekillerini tercih etmesi ile ülkeye sermaye girişi olmaktadır (Şatıroğlu, 1984: 201). Bunun yanı sıra telif hakkı ile asıl yatırım şirketinin şubesine takdim ettiği idari ve farklı hizmetlerden dolayısıyla sağlanan kazanç ödemeler dengesine katkı sağlamaktadır (Subaşı-Ertekin, 2000: 65). Bu yatırım şekilleri ülkeden sermaye çıkışına neden olmazken yatırımcıların sahip olduğu bilgi, beceri, marka gibi unsurların paylaşılması yatırım şirketlerini olumsuz etkileyebilmektedir.

Bazı kesimler ülke içindeki bir şirketin yurt dışında üretim yapmasını ülke ihracatının önüne geçeceğini ileri sürmektedir. DYSY'nin yapıldığı ilk zamanlarda yaygın olan bu görüşün yapılan bazı araştırmalar sonucunda çok da geçerli olmadığı fark edilmiştir. DYSY'nin yabancı sermaye sahibi ülkelerin ihracat yapısını pozitif veya negatif yönde etkilemesi şartlara bağlı olarak değişmektedir (Subaşı-Ertekin, 2000: 65). İhracat üzerindeki etkileri yatay veya dikey bütünleşme ve gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin tercih edilmesine göre farklılık gösterebilmektedir (Arıkan, 2006: 39). Ana şirkete ait şubelerine parça hammadde ya da tamamlanmış ürün sattığında ülkenin ticaret bünyesinde yükseliş gözlenir. Eğer DYSY yatırımcı ülke ihracatının önüne geçiyorsa ihracat olumsuz etkilenir. Yatırımcıların DYSY'yi bağlı şirketlerden ucuz mal ithalatı gerçekleştirdiğinde üretim maliyetlerini düşürmesi sebebiyle tercih etmesi yatırımcı ülkede işgücü talebini ve ücret düzeyini aşağı çekerek olumsuz etkilemesine neden olmaktadır (Subaşı-Ertekin, 2000: 66).

1.6.2. Ev Sahibi Ülke Açısından Etkileri

GOÜ'lerin tasarruf eksikliğini gidererek sermaye birikimi sağlama açısından en iyi yatırım yöntemi olarak bilinen DYSY ülke ekonomilerine katkı sağlamanın yanı sıra toplum refahını artırma gibi sosyal etkileri de mevcuttur. Ülkede teknoloji bağımlık oluşturma, yerel şirketlerin ekonomiden çekilmesine sebebiyet verecek gibi

olumsuz yönleri de vardır. DYSY'yi kendi ekonomileri için gerekli gören ülkeler iyi bir idare şekli ile DYSY'nin olumlu etkilerini artırıp olumsuz yönlerini bertaraf edebilir. Yöneticilerin uygulayacağı iyi makroekonomik politikalar çeşitli tedbirler ve teşvikler ile DYSY iyi yönetilerek olumsuz etkileri azaltılabilir.

DYSY'nın olumlu etkilerinden kısaca bahsetmek gerekirse şunlar sıralanabilir:

- Ülkedeki finansal kaynak seviyesini yükseltip yabancı para kıtlığı ve tasarruf yetersizliği şeklindeki kalkınmayı engelleyen unsurları düşürmektedir. Dolayısıyla sermaye birikimine hız kazandırarak, üretim sığasının ve büyüme şiddetinin artmasını sağlar.
- İthalat ikamesi ve ihracat gelirleri de kıt döviz kaynaklarına katkıda bulunarak ödemeler dengesinin sağlanmasında önemli bir rol oynar.
- DYSY ile ülkeye giren gelişmiş teknolojiler ve ileri üretim yöntemleri ülkenin rantabilitesini ve rekabet avantajlarını yükseltmektedir.
- Modern teknoloji ve üretim metodlarının yaygınlaşmasına, bilgi, beceri idari tecrübe gibi etkenlerin öğrenilip uygulanmasına katkı sağlar.
- Hava alanları, limanlar, enerji santralleri, otoyollar, telekomünikasyon vb. alt yapı yatırımlarının yapılması, yatırımcıların yatırım olanaklarını artırır.
- Yeni yatırım imkanlarını da beraberinde getirerek yerli firmaları yatırım yapma hususunda cesaretlendirir.
- Yeni istihdam olanakları sağlayarak işçilerin ortalama ücretlerinin yükselmesine katkıda bulunur.
- İşgücü verimliliğinin yükselmesiyle beraber işgücünün geleneksel bölümlerden endüstri ve hizmet bölümlerine geçmesini sağlar.
- Yerel hükümetler için alternatif vergi kaynağıdır (Ercan, 2001: 87-89; Şimşek ve Behidoğlu, 2006: 52; Tuncer, 1968: 42).

Yabancı yatırımcılar sermaye verimliliği getirisinin yüksek olduğu ülkeleri tercih ederler. Sermaye verimliliği sağlamak isteyen yabancı yatırımcıların gelişmekte olan ülkeleri tercih etmesi ile bu ülkeler sermaye birikimi eksikliğini giderir. Sermayenin tamamlayıcısı olarak ülkeye teknoloji, yönetim bilgisi girişi sağlanır. Yatırımı yapan DYSY yatırımcıları kar güdüsü ile hareket ettiklerinden

yüksek hasıla elde etmek için ellerinden geleni yapacaklardır. Ortaya çıkan yüksek hasıla en çok sermaye ve istihdam imkanları doğurur. Hükümet de vergi yoluyla hasıladan pay almış olur (Tuncer, 1968: 43).

DYSY'nin olumlu etkilerinin yanı sıra ev sahibi ülkedeki yerel işletmeleri saf dışı bırakma, teknoloji bağımlılığı artırma gibi olumsuz etkileri de göz ardı edilmemelidir.

DYSY'nin olumsuz etkileri ise şunlardır:

- Yatırımcılar yatırım için lazım olan fonların mühim bir kısmını kendi ülke kaynaklarından karşıladığında ülkenin tasarruf eksiğinin kapanmasına katkısı çok az olur.
- Yatırımcıların üretim için gerekli hammaddeyi yurt dışından temin etmesi ve sağladığı karları yurt dışına aktarması ülkenin ödemeler dengesini olumsuz etkiler.
- Yatırımların yalnızca sınırlı tüketicilere hitap etmesi toplum ihtiyaçlarını istenilen seviyede karşılayamaz. Böyle bir durumda yatırımın toplum refahına ve kalkınmaya etkisi çok az olur.
- Yeterli denetim olmadan kabul edilen ve bu şekilde yatırım faaliyetlerine başlayan yatırımcılar ana sektörleri ele geçirerek ekonomiyi denetim altına alabilir. Bu durum ise ekonomi üzerinde yabancı kontrolünün artmasına neden olurken siyasal bağımsızlığı olumsuz etkiler.
- Yatırımların belirli sektörlerde iç pazarlara yönelmesi ihracat yoluyla döviz gelirinin önüne geçer.
- Gümrük tarifeleri ithalat kısıtları gibi dış ticaret kısıtlamaların aşılmasına sebebiyet verir. Özellikle üretimin tamamen ulusal olmaması yerli üretimin bağımlılığını artırma konusunda tehlikeli olabilmektedir.
- Dış kaynaklardan gelen hazır teknoloji transferi yerel mühendis ve bilim adamlarını üretim geliştirme konusunda olumsuz etkilemektedir. Ayrıca yabancı yatırımcıların getirdikleri teknolojiyi ana merkezde toplamaları ev sahibi ülkenin teknolojik bağımlılığını arttıracaktır.

- Yatırımcıların yatırıma dönük getirdikleri teknoloji, bilgi, beceri karşısında rekabet edemeyecek durumda olan yerel yatırımcılar faaliyet gösterdikleri sektörü bırakma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.
- Yatırımcılara sağlanan teşvik tedbirleri ve uygulanan vergi ayrıcalıkları devletin alacağı vergi oranlarının düşmesine neden olur (Zeren ve Ergun, 2010: 69; Alpar, 1980: 86-88; Seyidoğlu, 2017: 686).

1.7. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ölçülebilirliği

Dünya üzerindeki ülkelerin rekabet güçlerinin, yatırım ve iş ortamlarının değerlendirilerek ülkelerarası karşılaştırmalar yapmak için çeşitli endeksler geliştirilmiştir (Yükseler, 2006: 8). Bunlardan bazıları; “Uluslararası Rekabet Gücü Endeksi, Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü dünya rekabet yılı, Büyüme Rekabet Gücü Endeksi, Yatırım Ortamı Rekabet Gücü Endeksi, Ekonomik Özgürlük Endeksi, Performans ve Potansiyel Endeksi, Güven Endeksi” şeklindedir (Gövdere ve Topuz, 2009: 120). Ancak, dünya genelinde en çok dikkat çeken yatırım endeksleri; 1997 tarihinde OECD “Doğrudan Yabancı Sermaye Düzenlemeci Kısıtlayıcılık Endeksi” UNCTAD “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri Endeksi”, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Performans Endeksi” ve “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Potansiyel Endeksi” dir (Saygın, 2017: 72).

- **Doğrudan Yabancı Sermaye Düzenlemeci Kısıtlayıcılık Endeksi:** OECD tarafından 58 ülkenin DYSY’yla alakalı kanuni düzenlemeleri ve üstündeki kısıtlayıcılık düzeyini ölçmek amacıyla OECD ve G-20 ülkelerini kapsayacak şekilde 22 farklı sektör üzerinde yapılmaktadır. Endeks ilk kez 1997 yılında uygulanmıştır. (Durgan, 2016: 53). Endeks ülkelerin yatırım ortamlarına ilişkin bütün bilgileri sunmamasına rağmen yatırım kararları açısından belirleyicilik katsayısı oldukça fazla olan kanuni sınırlamaları, ülkelere göre sektörel özellikleri dikkate alarak açıklamaya çalışmaktadır (Saygın, 2017: 73).
- **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Performans Endeksi:** Ülkelerin global DYSY bünyesindeki oranının, alakalı ülkenin GSYİH’sının küresel hasıla içindeki payına oranlanmasıyla hesaplanır.

Endeks değerinin 1'in üzerinde olması ülke potansiyelinin üzerinde DYSY girişi yapıldığını, 1'in altında olması ülke potansiyelinin altında DYSY girişi olduğunu, 1'e eşit olması ülkenin ekonomik büyüklüğü ile ülkeye giren DYSY arasında paralellik olduğunu gösterir. Endeksin negatif değer alması ise endeksin hesaplandığı dönemde yatırımların geri çekildiğini gösterir. Bu endeksin amacı; ülkelerin ekonomik büyüklüklerine kıyasla çektikleri DYSY değerlerine bakılarak, yapılan DYSY girişlerinin ülkenin potansiyeline uyuşup uyuşmadığını otaya koymaktır (Ari, 2013: 153).

- **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Potansiyel Endeksi:** Kişi başına GSYİH, reel GSYİH büyüme oranı, ihracatın GSYİH'ya oranı, 1000 kişi başına düşen telefon hattı sayısı, kişi başına ticari enerji kullanımı, ARGE harcamalarının GSMH'ye oranı, yüksek öğretimdeki öğrencilerin toplam nüfusa oranı ve ülke riski gibi çeşitli değişkenler kullanılarak hesaplanır (Gövdere ve Topuz, 2009: 121). Ülkelerin DYSY ekme hususundaki avantaj ve dezavantajlarını fark edebilmek bakımından mühim olan çeşitli değişkenler toplamda 12 tane olup bunlar ekonomik ve yapısal özellik göstermektedir. Söz konusu 12 değişkenin her birine 0 ile 1 arasında değer verilerek, ülkelerin ortalama endeks değerleri hesaplanmaktadır (Ari, 2013: 154). Amaç ülkelerin ne kadar DYSY çekebilecek özellikte olduğunu tespit etmektir (Kaymak, 2005: 75).

Performans ve Potansiyel Endeksi Arasındaki Fark: Performans Endeksi “gerçekleşen” DYSY'nin büyüklüğüne, Potansiyel Endeks ise “gerçekleştirilebilecek” DYSY'nin büyüklüğüne dair bilgi vermektedir (Kaymak, 2005: 75). Performans endeksine daha çok ülkelerin sahip olduğu potansiyele uygun DYSY girişi sağlayıp sağlayamadıklarını görmek için bakılır (Gövdere ve Topuz, 2009: 123).

- **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Güven Endeksi:** lkelerin ekonomik, politik ve düzenleyici değişimlerden nasıl etkilendiklerini ortaya koymak için uygulanan endekstir. Dünyada belirli pazarların DYSY'nin küresel dağılımından alacağı payın tahmin edilmesi amacıyla gelecek bir ile üç yıllık sreler içinde yapılmaktadır (TAEM, t.y.: 7). İlk kez 1998 yılında yayınlanmıştır. Endeks ülkelere 0 ile 3 arasında değer vermektedir.

Üç değeri yatırım güveninin en yüksek düzeydeki vaziyeti sıfır değeri yatırım güveninin hiç olmadığı vaziyeti ifade etmektedir (Durgan, 2016: 61).

- **İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi:** Ülkelerin yatırım ortamının uygun olup olmadığının ve yerel işletmeleri ilgilendiren düzenleyici ortamın zaman içindeki değişiminin değerlendirilmesi için Dünya Bankası tarafından düzenlenmektedir. Endeks şirket kurma ve işletme, ülke sınırları dışında ticaret gerçekleştirme, vergi ödemesi yapma, iflas prosedürleri vb. bir ülke ekonomisindeki işletmelerin tüm hayat döngülerinde geçerli olan temel düzenlemeleri, söz konusu ülkelerin yatırım ortamını etkisi altına alabilecek şirket kuruluşunu, vergi politikalarını, istihdamı, lisans aşamasını, yatırım sahiplerinin korunma altına alınması gibi bir takım unsurları esas alıp mukayeseli bir değerlendirme sunmaktadır (Koç vd., 2017: 18-19).

1.8. Çok Uluslu Şirketler

DYSY birbirinden farklı ancak birbirini tamamlayan sermaye, teknik bilgi ve işletmecilik gibi faktör girdilerin ve malların tek bir kuruluşun kontrolü altında milletler arası transferini kapsamaktadır. Ülkeler arası kaynak transferinin bir ticari alış-veriş sonucu olmadan (bir piyasa muamelesi olmadan) kaynaklar yatırım yapan firmaların bir ülkedeki faaliyetine aktarılma işlemini yapan kuruluşlar “çok uluslu şirketler” olarak ifade edilmektedir (Şahin, 1975: 26).

Hakkında çokça tartışmaların olduğu ve iktisat literatüründe tek bir tanımı olmayan ÇUŞ’un tanımı yapılmadan önce ÇUŞ hakkında dikkat edilmesi gereken bazı noktalara değinilmesi gerekmektedir. Birinci olarak ÇUŞ’lar DYSY’yi kapsayan faaliyetlerle ilgilenmekte ve bu yatırımları portföy yatırımın aksine bir ülkede bağlı şirket veya şubenin kurulması ya da yabancı bir şirketin devralınması şeklinde gerçekleştirmektedir. ÇUŞ’ların yaptığı bu yatırım çeşidinin hedefi ülke sınırlarının ötesinde bulunan bir ülkede üretim biriminin yönetim manasında denetiminin sağlanabilmesidir. İkinci olarak ana şirkete bağlı yavru ve bağlı şirketler üretim, yatırım, personel politikası ve araştırma faaliyetleriyle alakalı stratejik kararları ana merkezdeki genel merkezden almaktadır (Dağcı, 2007: 102).

Sözü edilen iki temel nokta baz alındığında ÇUŞ'lar; birden fazla ülkede sahipliği kısmi ya da bütünüyle kendisine ait olmak üzere üretim ve pazarlama işlemlerini sürdüren kendisine ait işletme stratejilerine sahip ve bu stratejileri tüm bağlı kuruluşları ya da şubelerinde yapan işletmeler olarak tanımlanabilmektedir (Gerşil, 2004: 148). Diğer bir deyişle yatırım işlemlerini birden fazla ülkede gerçekleştiren, üretime dair alınan hükümlerin tek bir merkezden alındığı, bir takım yollarla bağlı şirketlerin hükümlerini etkisi altına alabilen şirketler (Ulaş, 2004: 152) olarak ifade edilse de başka bir tanıma göre ÇUŞ'lar, uluslararası arenada işlemlerini sürdüren bir işletmede seçime bağlı olacak şekilde, birden fazla ülkede devamlı personele sahip ve personel yapısının bu niteliği sebebiyle günlük işlemlerde yalnızca bir ülke idaresinin bütünüyle denetimde yer almayan yatırımları yapan şirketlerdir (Tağraf, 2002: 37).

Uluslararası Ticaret Odası'nın İstanbul'da toplanan 22. kongresinde düzenlenen rapora göre uluslararası bir işletmenin çok uluslu nitelik kazanması için söz konusu şirketle alakalı olarak; yabancı ülkelerdeki üretimi, toplam üretiminin % 25-30'unu geçmesi, yabancı ülkelerdeki kârların, toplam kârların önemli bir oranına sahip olması ve son olarak yabancı ülkelerdeki personelin toplam personelin önemli bir oranına ulaşmış olması şartları getirilmiştir (Ünsar, 2007: 696).

Birleşmiş Milletlere göre bir işletmenin çok uluslu şirket kapsamında yer alması için gerekli bazı koşulların gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bu koşullar doğrultusunda çok uluslu şirketler iktisadi işletme bölümlerinin hukuki şekli ve yatırım konularına dikkat edilmeksizin iki veya daha çok ülkede işlemlerini sürdüren, şirket bölümleriyle evrensel stratejiyi oluşturmak için uyumlu ve ortak politikaların belirlenmesini sağlayan, bir veya birden çok karar alma merkezinin efektif denetimine dayalı bir karar alma mekanizmasının bulunması, nüfusun sahiplik ya da bölümler arasındaki diğer bağlar yoluyla kullanıldığı bilgi, kaynak ve görevlerin bölümler içinde pay edildiği iktisadi işletmelerden meydana gelen ticari bir teşebbüs olarak tanımlanmaktadır (Serinkan ve Bağcı, 2012: 94).

Buradan da anlaşıyor ki ÇUŞ'un tek bir tanımlamaya sahip olmaması; iktisatçılar veya uluslararası kuruluşlar tarafından farklı tanımlamalara sahne olmasından ve tanımla yapılırken ele alınan kriterlerin farklılık arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Tanımlama yapılırken ele alınan bazı kriterler:

1. **Mali ve Ekonomik Güç:** Şirketlerin büyüklüğü, üretimi, farklı ülkelerde sahip olduğu kaynakların kıymeti ve dünya çapındaki yaygınlığı göz önünde bulundurulur. Bu kritere göre çok uluslu şirket tanımlamasının yapılabilmesi için şirketin ikiden fazla ülkede yatırım yapmasının yanı sıra ekonomik güç kapsamında satış hasılatının yüksek olması gerekmektedir.
2. **İstihdam Edilen İşçi Sayısı:** Bazı iktisatçılar ÇUŞ'un tanımlamasını yaparken şirketlerin çalıştırdığı personel sayısını dikkate alırlar.
3. **Kontrol ve Denetleme:** ÇUŞ'lar hakkında ileri sürülen birçok tanımlaya göre kararların tek bir merkezden alınması, kontrolünün yapılması ve denetlenmesi üzerinde durulmaktadır. Çünkü bir şirketin çok uluslu olma niteliğini taşımasının en önemli şartlarından biri stratejik kararların tek bir merkezden alınmasıdır.
4. **Şirket Yöneticilerinin Yönetimle İlgili Kararlara Yaklaşımları:** tanımlama yapılırken dikkate alınan diğer bir hususta ise şirket yöneticilerinin yönetim politikalarında milliyetsiz bir politika takip edilip edilmediği konusuna vurgu yapılmaktadır (Alpar, 1980: 28-29).

Çok uluslu şirketler tanımlanırken farklı hususların dikkate alınmasının yanı sıra gelecekte kazanacakları fonksiyon ve milletlerarası niteliğinin derecesini belirtmek amacıyla değişim aşamalarına göre sıralanabilmektedir:

1. **Uluslararası Şirket:** Milletlerarası işlemlerin tek bir merkezde toplandığı ve yabancı bir piyasaya girmek için DYSY dahil her türlü fırsattan yararlanmaya istekli şirketlerdir.
2. **Çok Uluslu Şirket:** Yapı ve politika olarak yabancı etkinliklerin yerli yerli etkinliklerle aynı tutulduğu ve yöneticilerin, şirketin amaçlarına ulaşmak için firma kaynaklarını ülke sınırlarına bakılmaksızın dağıtmaya istekli olduğu şirketlerdir. Ancak şirketin merkezi sermayenin kaynak ülkesinde olmakla birlikte hükümler bu noktada alınmaktadır.

3. **Uluslarötesi Şirket:** Farklı milli kimliklerdeki bireylerin sahibi olduğu ve idare ettiği uluslararası şirketlerdir. Böylelikle şirket tek bir milli kimliğe ait olmaktan kurtulmuş olur.
4. **Uluslarüstü Şirket:** Milletlerarası anlaşmayla kurulan ve milletlerarası bir kurumca temsil edilen, kontrol edilen ve bu kuruma vergi ödenmesi yoluyla hukuki olarak milliyetini kaybeden şirketlerdir (Şahin 1975: 28-29).

1.8.1. Çok Uluslu Şirketlerin Yapısı, İşlevi ve Özellikleri

ÇUŞ'lar yapı ve politika olarak yabancı faaliyetler ile yerli faaliyetler arasında bir ayrım yapmamaktadır. Şirket sahipleri hedeflerine varmak adına kaynaklarını ülkenin milli sınırlarını dikkate almadan dağıtma eğilimindedir (Karluk, 1996: 432). Uluslararası piyasalarda önemli bir aktör olma eğiliminde olan ÇUŞ'lar bağlı şirketler aracılığı ile yerel ve çevresel piyasalarda üretim ve dağıtım kanallarını kontrol ederek ortaya çıkmaktadır (Akgeyik, 2000: 4). ÇUŞ'ların bünyesinde bulundurduğu bağlı şirketler ile ana şirket arasında bir takım ilişkiler mevcuttur. Bu ilişki düzeyi ÇUŞ'lar büyüdükçe artmakta ve karmaşık bir düzeye çıkmaktadır.

ÇUŞ'ların büyüdükçe karmaşıklaştıran halini daha iyi anlamak için A ifade edilen bir ana şirket B harfi ile ifade edilen altı adet bağlı şirket düşünelim. Ana şirket karar alma, amaçların ve faaliyetlerin kontrolünün gerçekleştiği ana mekanizmadır. Bağlı şirketlerin hangi ülkede faaliyet yapacağı, ekonomik gücü, yatırıma konu olan ürün çeşidi, kuruluşu, kuruluşun hacmi ve bileşimi hakkında önemli kararlar ana şirket tarafından alınır (Karluk, 1996: 433). Ana şirket ile bağlı şirket arasında dikkat edilmesi gereken konu ikisi arasındaki bağılıktır. Bağlı şirketlerin bir kısmı üretim ve pazarlama faaliyetlerini yerine getirirken bir kısmı da yalnızca pazarlama faaliyetlerini yerine getirmektedir. Bağlı şirketler ve ana şirket ile birlikte ülkelerarası sermaye, teknoloji, yöneticilik ve çıktı transferlerini hayata geçirmek için sürekli bir etkileşim içindedir. Bu etkileşim sebebiyle ana şirket ve bağlı şirketler arasında bir faktör ve ürün akışı meydana gelir. Faktör hizmetleri ana şirketten bağlı şirketlere doğru olabilirken bağlı şirketler arasında gerçekleşebilmektedir. Şöyle ki; B2 ürettiği ürünleri B3 satabilir ya da B6 ürettiği

nihai ürünlerin yerel piyasada satılması B2'ye gönderebilir (Karluk, 1996: 434; Arıkan, 2006: 17).

Bağlı şirketler birbirinden farklı büyüklüklere sahip olabilirler. Bu şirketlerin bir kısmı ana şirketle doğrudan bağlantılı olabileceği gibi bazılarının doğrudan bir ilişkisi olmayabilir (Seyidoğlu, 2017: 693). ÇUŞ'ların dünyanın farklı merkezlerinde aktive olması ve bu şirketlerin amaç-risk unsurlarını dikkate alarak hareket etmesi nedeniyle şubeler arasında mali, ekonomik ve örgütsel anlamda farklılıklar olabilmektedir (Dündar, 2013: 31). Ancak bu farklılıklara rağmen şubelerin tam bir bağımsızlık içinde hareket etmeleri mümkün değildir. Genel merkezde yapılan genel planlar doğrultusunda hareket ederler. Böylece her şube kendi başlarına yaptığı işlerle değil ana şirket ve tüm bağlı şirketlere yaptıkları katkılar ile değerlendirilmeye alınır. Dolayısıyla şubelerin kendi başlarına yaptıkları faaliyet sonucunda zarar etse dahi bu durum ana şirketin karlı bir pazara girmesine engel değildir (Ünsar, 2007: 697).

Küresel ekonomik dünyada önemli iktisadi aktörlerden biri haline gelen ve oligopolcü olma eğilimi gösteren ÇUŞ'lar mal ve hizmet üretip bunları pazarlayarak dağıtır. Teknolojileri fikir ve zevkleri ve dünyanın dört köşesine yayıp ve küresel ölçekte düzenlemeler yaparak küresel stratejilerini gerçekleştiren ÇUŞ'lar; üretim, finans, teknoloji, güvenlik, enerji ve ticaret başta olmak üzere küresel iktisadi yapının tamamında temel belirleyici konumda yer almaktadır (Aktan ve Vural, 2006: 9-10).

ÇUŞ'ların temel amacı maksimum kar elde etmektir. Bu nedenle bireysel ülkelerdeki faaliyetlerden ziyade genel düzeydeki faaliyetlere önem verirler. ÇUŞ'ların oligopol yapıda olmaları faaliyet gösterdikleri ülkelerdeki hükümetlerle iyi anlaşmalarını sağlar. Bu durum ÇUŞ'lara ekonomik ve siyasal bir güç kazandırır. (Seyidoğlu, 2017: 693).

ÇUŞ'ların ana şirketin bulunduğu ülkeden farklı ülkelerde faaliyet göstermelerinin hem iç hem de dış kaynaklı birçok nedeni vardır. Dış sebep olarak daha çok ülkelerin yüksek gümrük vergileri ya da koyduğu kotalar gösterilirken; iç sebep olarak şirketlerin yüksek kar elde etme isteği, düşük maliyet, ucuz hammadde,

şirketler arası rekabet, ulaştırma ve taşıma maliyetlerden kurtulmak, şirketler arası rekabet ve şirketlerin müşterilerine yakın olma isteği gibi nedenler sıralanabilir (Güner ve Yılmaz, 2010: 198; Ünsar, 2007: 699).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİYASİ İSTİKRAR

2. Türkiye’de Siyasi İstikrar

2.1. Kavramsal Çerçeve ve Siyasi İstikrar

Siyasi istikrar, çok kapsamlı bir anlamı ifade etmektedir. Çok kapsamlı olması siyasi ve istikrar kavramlarının anlam zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle siyasi istikrar tanımı yapılmadan önce “siyasi” ve “istikrar” kavramlarının açıklanması gerekmektedir. Siyasi, çeşitli kaynaklardaki ifadesi ile toplumsal bir olguya işaret eden siyasetin konusudur. Siyasetin konusu ise kimisine göre devlet, kimisine göre yönetim ve yönetim ilişkisi, kimisine göre yalnızca iktidar, kimisine göre ise uzlaştırmadır. Siyasetin birbiriyle alakalı ancak farklı şekillerde anlam bulması toplum biçim değiştirdikçe siyasetinde biçim ve içerik değiştirmesinden buna karşılık ideolojik değişmelerin maddi değişmelere karşı yavaş olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra siyasetin türlü çıkarlarla karşılaşması ve çıkar gruplarının siyaseti kendi açısından değerlendirmesi farklı anlamlar çıkmasındaki bir başka nedendir (Eroğul, 1974: 114-115).

Siyaset kavramı pek çok kaynakta birbiriyle alakalı kavramlar çerçevesinde tanımlanmaktadır. Siyaset kelimesini tam manasıyla anlamak için siyasetin ilişkilendirildiği kavramları bilmek gerekir. Bunlar;

1. **Hükümet Etme Sanatı Olarak Siyaset:** Siyaseti hükümet etme sanatı olarak ifade eden kişilerce genel kabul gören görüş “devletle ilgili olan” geleneksel görüştür. Değerlerin otorite tarafından paylaştırılması olarak kabul edildiği bu görüşe göre siyaset; bakanlar kurulunda, yasama meclislerinde, hükümet dairelerinde ve bu kapsamdaki yerlerde yürütülür ve bilhassa siyasetçiler, kamu görevlileri ve lobiciler gibi az sayıdaki belli bir insan grubunca faaliyete geçirilir.

2. **Kamusal Faaliyetler Olarak Siyaset:** Bu bakış açısına göre siyaset “adil toplum” oluşturma amacını kapsayan bir faaliyettir. Siyaseti dar anlamda ele alan hükümet etme görüşüne göre daha geniş kapsamlı

olarak kamusal hayatı ve kamusal işleri de kapsamaktadır. Bu görüş siyasi olanla siyasi olmayan arasında bir ayrım yaparak kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrıma vurgu yapmaktadır. Devlet-hükümet aygıtı çerçevesinde kamusal alan; siyaset, ticaret, iş, sanat ve kültürü, sivil toplum çerçevesinde özel yapılar; özel teşebbüs, kişisel alan, aile ve ev içi hayatını kapsamaktadır.

3. Uzlaşma ve Mutabakat Olarak Siyaset: “Mümkün olanın sanatı” olarak tasvir edilen yaklaşımdır. Kararların alınma tarzıyla ilgilenen bu görüş siyaseti daha çok çatışmayı çözmenin belirli bir yolu olarak görür. Düzen probleminin şiddet ve zorlama yerine uzlaşmayla çözülmesi gerektiğinin üstünde durmaktadır.

4. İktidarın ve Kaynakların Dağıtımı Olarak Siyaset: Siyasetin hem en geniş hem de en radikal olan bu görüşü siyaseti hükümet, devlet, kamu gibi belirli alanlara sığdırmaktan çok bütün sosyal faaliyetlerde ve beşeri varoluşun her alanda olduğunu savunur. Bu anlamda siyaset uluslararası alanda, ailelerde, küçük arkadaş grupları gibi karşılıklı sosyal etkileşimin her alanında mevcuttur (Heywood, 2017: 23-30).

Tüm bu açıklamalara bakılarak yapılacak en doğru ifadeye göre siyaset; formel ve informel, kamu ve özel tüm kolektif işlemlerin ve bütün beşerî grupların, kurumların ve toplumların tam merkezinde yer almaktadır (Heywood, 2017: 30). İstikrar ise kararlılık, yerleşme, stabilizasyon, denge (TDK, 2019) anlamlarına gelmektedir. Ancak ekonomik, mali, siyasi vb. pek çok alanda içinde yer aldığı konu ile birlikte yeni bir anlam ifade edebilmektedir.

Siyasi istikrar, siyasal iktidarın, toplumdan aldığı yetkiyle, kanuni düzenlemeleri yapması, ülke yönetimini istikrarlı bir şekilde yürütmesi ve yaptığı işlerde toplumun desteğini alması olarak ifade edilmektedir (Eğilmez, 2014). Farklı bir ifade ile siyasi istikrar, siyasal otoritenin sürekliliği ve siyasal sistemin çok sıklıkla değişim geçirmemesidir (Özsağır, 2013: 761). Başka bir deyişle siyasi iktidarı elinde tutanların ve icra edenlerin; planları, çizdikleri ve uygulamaları

doğrultusunda oluşturulan politikaların kısa dönemde çok ya da çok değişmemesidir (Armağan, 1999: 220).

Siyasi istikrarla ilgili yapılan tanımlamalarda vurgulanan üç nokta siyasi iktidar, siyasi iktidarın oluşturduğu politikalar ve uzun süreli siyasi iktidardır (Armağan, 1999: 220).

1. **Siyasi İktidar:** Toplumun ne adına yönetileceğini, yönetimin ne şekilde ve kimlerce gerçekleştirileceğini belirler. Siyasi iktidar, iktidar kaynaklı kargaşaları, söz konusu kargaşalardan kaynaklanan zor kullanımını, zor kullanımının hangi temel kanunlarla meşru sayılabileceğini, halk düzenin nasıl oluşturulacağını ve idari edileceğini belirleme alanıdır. Siyasi iktidar yapısı gereği, tüm siyasi ve onun ilişkilerinin belirlendiği temel düzlemdir ki meşruiyet, şiddet, otorite, itaat, düzen, siyasal ve toplumsal yapıları içermektedir (Çetin, 2003: 62-63).

2. **Siyasi İktidarın Oluşturduğu Politikalar:** Siyasi iktidar yöneticileri ve politika yapıcıları tarafından uygulanan plan, uygulama ve politikalar. Örneğin; 5 yıllık programlar, dış politika hedefleri, milletlerarası münasebetler (Armağan, 1999: 220).

3. **Uzun Süreli Siyasi İstikrar:** Bu sürenin ne kadar olacağı kesin olarak belirtilmemekle birlikte yöneticilerin yetkilerini kullanabilmeleri, proje ve programlarını ayarlamaları, üzerinde uzun süre çalışmaları ve hayat bulması için tatbikatını yapmasıyla sonuçlarını elde etmeye makul bir zaman olmalıdır. Bir ekonomik istikrarın paket ve programları ya da ulusal sınırlar dışındaki ülkelerle imzalanması planlanan ve imzalanarak hayata geçirilen anlaşmaların sonuçlarının elde edilmesi en kısa bir iki senelik vakitle olur. Bu doğrultuda düşünüldüğünde söz konusu süre bir seçim dönemi olarak kabul edilebilir (Armağan, 1999: 220).

Siyasi istikrar ile ilgili yapılan tüm bu açıklamalara rağmen siyasi istikrar hakkında bir görüş birliği sağlanamamıştır (Şanlısoy ve Kök, 2010: 140). Ancak

siyasi istikrar ile ilgili olarak iki konunun genel geçerliğe sahip olduğu görülmektedir. Bunlar yönetimdeki değişim eğilimi ve siyasi hoşgörü-sosyal hoşnutluktur. Siyasi istikrardaki değişimden maksat değişimin, anayasal, yasal, mevcut kurallar çerçevesinde gerçekleşmesidir. Yönetimdeki değişime yönelik dikkat edilmesi gereken temel husus olağan ve yasalarda öngörülen sürelerde yapılan değişikliklerdir (Arslan, 2011: 12).

Yönetimdeki değişim eğilimi çerçevesinde siyasi istikrar daha çok iki açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi yasal sistemde istikrardır. Siyasal sistem açısından istikrar, siyasal sistemin çok sıklıkla değişim göstermemesidir. Siyasal sistem istikrarlılığı belli bir dönemde toplum adına karar alma ve uygulamak üzere geliştirilmiş yönetim biçiminin sürekliliğini içerir. Farklı bir ifade ile toplumu bağlayıcı kararların nasıl ve kimler tarafından verileceğini belirleyen kurallar dizisinin yani siyasal rejimin sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. İkincisi ise hükümet istikrarıdır. Hükümet istikrarı seçimle iş başına gelen hükümetlerin değişim hızının makul düzeyde yani seçimden seçime olmasıdır (Özsağır, 2015: 19).

Siyasi istikrar düzen ve süreklilik ile gerçekleşen bir olgudur. Siyasi istikrar temel siyasi değerler, kültür ve siyasetin kurumsal veya anayasa yapısı gibi siyasi sistemin özünde bulunan ana unsurlarda görece sürekliliği ve değişmezliği ifade eder. Ancak sözü edilen düzenin sağlanması ve sürekliliğin kazanılması siyasi istikrar unsurlarının mutlak değişmemesi değildir. Siyasi istikrara yüklenecek her anlam kültürde ve anayasada sürekliliği içermelidir. Eğer siyasi sistemin sos-ekonomik yapısı değişme halinde ise temel değerlerin ve sürekliliğin korunması için katılımda ve politikalarda değişiklikler yapılması zorunluluk gerektirir (Caniklioğlu, 1999: 19). Siyasi istikrar bu özelliği ile hem bir değişimi hem de sürekli bir iyileşmeyi barındıran dinamik ve pozitif bir kavram olma niteliği kazanmaktadır (Özsağır, 2015: 19).

Siyasi istikrar tanımlanmasında kullanılan genel kabul görmüş yasal sistemde istikrar, yönetimde istikrar ve siyasi hoşgörü-sosyal hoşnutlukları kavramlarını zedeleyen siyasi istikrarı siyasi istikrarsızlığa dönüştüren faktörler olabilmektedir. Hükümetlerin sık sık değişmesi, uyumsuz koalisyonlar, parlamentoda kutuplaşmanın

artması gibi gelişmeler yönetim istikrarsızlığına sebep olurken, darbe, askeri müdahale, ayaklanmalar, terör, iç savaş gibi gelişmelerde siyasi şiddete ve sosyal hoşnutsuzluğa sebep olabilmektedir. Tüm bu gelişmeler sonucunda ise siyasi istikrarsızlık ortaya çıkmakta ve böylece toplumda, siyasi hayatta, ekonomide, eğitimde, hukukta ve pek çok alanda bir gerileme söz konusu olabilmektedir (Bal ve Sancak, 2017: 589).

2.1.1. Siyasi İstikrar ve Demokrasi-Demokratikleşme Arasındaki İlişki

Siyasi istikrar kavramında ilk göze çarpan ve asırlardır üstünde durulan uygulanan veya uygulanacak olan konu siyasal rejimdir. *Siyasal rejim bir devlet idaresinde hakimiyetin kimlerce ve nasıl kullanılacağını tespit eden biçimsel ve biçimsel olmayan kurum ve kurumlar* olarak ifade edilir (Aktan, 2005). Siyasal rejimleri demokratik ve demokratik olmayan siyasal rejimler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

Demokratik olmayan siyasal rejimler demokrasi ile bağdaşmayan otoriter ve totaliter rejimler olmak üzere iki ayrılır. Otoriter rejimler kişi ya da kişilerin yönetsel tekeli elinde bulundurduğu, yönetici iktidarının herhangi bir sınıra tabi olmaksızın keyfi iktidar tasarrufunun olduğu, korku ve baskıya dayalı, yönetim biçimi olarak ifade edilir. Totaliter rejim ise lider, ideoloji ve teşkilat kavramları çerçevesinde devletle toplum arasındaki sınırın yıkılması ve toplumun siyasal örgütlerinin genellikle parti ve onun yan kuruluşları tarafından topyekün siyasallaştırılmasıdır. (Anık, 1999: 78-80).

Demokratik siyasal rejimler “demokrasi” temeline dayalı önderlerin kendi aralarında serbest yarışmasının hayat bulması için dernek kurma, haber alma ve haberleşme temel hürriyetlerinin olması, siyasal tercihlerinin özgürce ifadesinin mümkün olması; düzenli aralıklarla ve zora dayanmayan seçimlerle iktidarın el değiştirmesi ve meşruiyetin sağlanması olarak ifade edilmektedir (Linz, 2008: 23).

Demokratik ve demokratik olmayan siyasal rejimler tanımları çerçevesinde değerlendirildiğinde, otoriter ve totaliter rejimlerin siyasi istikrarın “siyasi iktidarın, halktan aldığı yetkiyle, kanuni düzenlemeleri yapması, ülke idaresini istikrarlı bir

şekilde yürütmesi ve yaptığı faaliyetlerde toplumun desteğini alması” (Eğilmez, 2014) tanımı ile uyuşmadığı görülmektedir. O halde bu sistemlerin demokratikleşmenin tam tersi olduğunu söylemek mümkündür.

Oysa *siyasi istikrar demokratik düzenin konusudur*. Siyasi istikrarın varoluşunun ilk şartı demokratikleşmedir. Demokratikleşmenin varlığı ise demokrasinin varlığı ile mümkündür. Demokratikleşme demokrasinin varlığı ile başlar ve demokrasinin çeşitli unsurlar dahilinde bütünleşip yerleşmesiyle şekil alır. O halde demokrasinin demokratikleşmeye dönüşme serüveni demokrasiye geçiş ve demokrasinin yerleşmesi olarak iki farklı aşamada incelenebilir (Aksu, 2018: 5951-5952; Erdoğan, 2006).

Demokratikleşmenin ilk aşaması olan demokrasiye geçiş; demokratik yapıda bulunmayan bir politik düzenden demokratik bir politik düzene geçişi ifade eder (Erdoğan, 2006). Örneğin; otoriter ya da totaliter bir rejimden egemenliğin halka dayalı olduğu demokrasi temelli bir siyasi rejime geçişi kapsamaktadır. Demokrasiye geçiş süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlardan ilki hazırlık aşamasıdır. Bu aşama farklı sosyal kuvvetler arasındaki güç için mücadele ve çatışma evresini oluşturmaktadır. İkinci aşama olan karar alma aşaması; siyasi liderlerin birlik içindeki çeşitlilikleri ve farklılıkları kabul ettikleri ve bu amaçla, demokratik prosedürlerin bazı önemli kısımlarını kurumsallaştırmaya razı oldukları açık bir uzlaşma eylemini ifade etmektedir. Son aşama ise politikacıların ve vatandaşların benzer şekilde yeni kuralların uygulamasını ve yeni demokratik yapıya uyum sağlamasını kapsamaktadır (Aksu, 2018: 5952).

Demokratikleşmenin ikinci aşaması demokrasinin yerleşmesidir. Demokratikleşmenin yerleşmesi, tercih edilen demokratik sistem bünyesindeki demokrasi ilkesiyle uyuşmayan faktörlerin, demokratik kurum ve sistemleriyle değiş-tokuş edilmesini kapsamaktadır (Erdoğan, 2006). Demokrasinin yerleşmesi, demokratik hükümetin kurulması ile başlayan demokrasiye geçiş sürecinin, ilerleme odaklı bir temsil anlayışı ile liberal demokrasiye doğru yol almasını ifade etmektedir. Söz konusu süreç; halk, meşruiyet, demokratik değerlerin yayılması, sisteme karşı aktörlerin nötrale edilmesi, ordu üzerinde sivil üstünlüğün sağlanması, otoriter

yerleşimin sona erdirilmesi, parti inşası, fonksiyonel çıkarların organizasyonu, seçim kurallarının istikrarı, devlet iktidarının yerleştirilmesi, doğrudan demokrasi mekanizmalarının sisteme dahil edilmesi, yargı reformu, yoksulluğun azaltılması ve ekonomik istikrar gibi öğelerle bütünleşmektedir (Aksu, 2018: 5953).

2.1.2. Siyasi İstikrarı Belirleyen ve Etkileyen Unsurlar

Ülke yönetimlerinin hem ulusal hem de uluslararası arenada var oluşları siyasi istikrar ile mümkündür. Yenidünya düzeni içinde var olma mücadelesi siyasi istikrarın sağlanmasını mecbur kılmaktadır. Siyasi istikrar tanımlaması yapılırken üzerinde durulan siyasal sistemde istikrar, yönetim istikrarı ve toplum hoşnutluğu birbirine bağlı ancak birbirini tetikleyen nitelikteki kavramlardır. Yönetimde siyasi istikrarı sağlayamamış bir ülkenin hukuka dayalı bir demokraside başarılı olması oldukça güç olduğu gibi siyasi ve toplum hoşnutsuzluğuna sebep olacak herhangi bir olay veya faaliyette yönetim istikrarını etkileyebilmektedir. Dolayısıyla yönetim istikrarsızlığının beraberinde toplum hoşnutsuzluğuna neden olabilecek olayları peşi sıra sürüklediğini söylemek mümkündür. Bir ülkede siyasi istikrarın bir bütün olarak sağlanmasında dikkat edilmesi gereken bir takım unsurlar mevcuttur. Bu unsurlar belirleyici nitelikteki demokratikleşme düzeyi, hukuki düzenlemeler, şeffaflık katılımcılık, hükümet sistemleri, seçim ve siyasi parti sistemleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi istikrarın gerçekleşmesinde belirleyici nitelik taşıyan unsurların hayat bulması oldukça önemlidir. Örneğin; siyasi istikrarın tam ve düzenli bir yapıda ilerleyebilmesi demokratikleşme düzeyine göre farklılık arz edebilmektedir. Bu doğrultuda hareket edilmesi halinde en demokratik yönetim biçiminin tercih edilmesi, siyasi istikrarı tehdit eden unsurlara karşı yönetimin sistematik ve güçlü bir duruş sergilemesini sağlayacaktır. Demokratikleşmenin var olabilmesi için ise özgürlük, kuvvetler ayrılığı, şeffaflık, katılımcılık gibi kavramların etkin ve aktif bir şekilde işliyor olması gerekmektedir. Ancak bu kavramların tek başına varlığı demokratikleşmenin netlik kazanmasında yeterli olmayacaktır. Demokratikleşme ancak demokratik bir hükümet, seçim ve parti sistemlerinin uygulanması ile mümkün olabilmektedir.

Siyasi istikrar her ne kadar belirleyici unsurlar çerçevesinde oluşum gösterse de siyasi istikrarı etkileyen olumlu ya da olumsuz bir takım etkenler olabilmektedir. Siyasi aktörlerin faaliyetlerinin ve hedeflerinin hayata geçirilmesinde, toplum düzeninin sağlanmasında, yaşanacak bir ekonomik istikrar söz konusu ülkenin yapısında iyileşmelere yol açabileceği gibi olumsuz yönde yaşanan bir darbe veya terör faaliyetleri gibi olaylarda ülkenin hem siyasi hem de toplumsal düzenini bozabilir.

Siyasi istikrar sağlanmasında düzen ve süreklilik kavramları siyasi sistemin şiddetten, kaba kuvvetten, zorlamadan ve yıkıcılıktan nispeten uzak olması, siyasi istikrarın temel unsurlarının pek değişmemesi, kesintilerin olmaması, toplumda siyasi sistemi temelde değiştirmek isteyen önemli sosyal güçlerin ve siyasi hareketlerin bulunmamasıyla özdeşir (Caniklioğlu, 1999: 18). Bu anlamda toplumsal kargaşa yol açan, toplum düzeninin bozulmasına yönelik siyasi istikrarı tehdit eden unsurlar arasında terör ve terörizm, darbe, askeri müdahaleler toplumsal ayaklanmalar, yozlaşma ve yolsuzluk sayılabilir. Bunların yanı sıra doğal afetler de siyasi istikrar ve toplumsal yapıyı etkileyen ama insan elinde olmadan meydana gelen olaylardır.

Ekonomik istikrar ise siyasi istikrarı tehdit eden ve kendiliğinden meydana gelen olaylardan farklı bir nitelik taşımaktadır. Ekonomide istikrarın sağlanması siyasi istikrarın sağlanmasında etkili bir unsurdur. Ekonomik istikrar hem görevdeki hükümet istikrarının sağlanmasında hem genel olarak siyasi istikrarın sağlanmasında, hem de toplumsal refahı yükseltmesi nedeniyle toplumsal düzenin sağlanmasında etkili bir unsur olabilmektedir. Aynı şekilde yaşanacak herhangi bir ekonomik istikrarsızlık siyasi istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Enflasyon, işsizlik, faiz oranları, döviz kuru oranları, krizler gibi unsurlar yer almaktadır.

İnsan haklarına dayalı demokratik bir rejim kurmak ve kurulan rejimi kurumsallaştırmak, demokrasiye inanan bireylere, sivil toplum örgütlerine, siyaset kurumuna, çok boyutlu ve dengeli bir mücadeleye bağlıdır. İnsan hakları ve özgürlükleri; insanlık değerlerine bağlı hukuk düzenlerinin varlığı ve o düzenleri işleten siyasetçiler bulunmasıyla gerçek olurlar. Burada dikkat edilmesi gereken

konu demokrasi bağlamında milletin, siyasi, kültürel ve iktisadi yönetime katılması ve siyasi, kültürel ve iktisadi egemenliğin koşulsuz millete ait olmasıdır. Demokrasinin kökleşmesi ve milli egemenliğin tesisi ancak böyle bir yapı içinde mümkün olabilmektedir (Tatlıoğlu vd., 2018: 293). Böylece bir milletin demokrasi bilincinin gelişmesi siyasi istikrarı negatif yönde etkileyen unsurların pasife düşmesine yol açabilir. Terör, darbe, yolsuzluk, ayaklanma gibi unsurlar ya meydana gelmez ya da dış güçlerin tahrikiyle meydana gelebilecek olaylar önlenir ya da meydana gelen olaylar kolayca bertaraf edilebilir.

2.2. Türkiye’de Siyasi İstikrarın Tarihsel Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan evvel Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında demokrasi bağlamında pek çok adım atılmıştır. Yapılan yenilikler ve getirilen değişiklikler sonucunda meclis, hükümet, seçim kavramları Osmanlı’da yer bulmuş ve böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin yönetimiyle alakalı gerekli unsurların zemini oluşmuştur. I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler neticesinde Osmanlı toprakları üzerinde yeni bir yönetim şekli ile Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa zamanında pek çok yenilik yapılmış ve yapılan yeniliklerle Türkiye’nin siyasi hayatıyla ilgili pek çok değişime imza atılmıştır.

Türkiye’nin siyasi yapısı ve siyasi hayatı çok çalkantılı ve istikrarsızlıklarla dolu bir geçmişe sahiptir. 1923 yılından 1946 yılına kadar tek parti yönetimi hakim olmuş ve nihayet DP’nin siyasi hayata girmesiyle çok partili hayat baş göstermiş ancak bu süreç çok fazla sürmemiş 1960 darbesiyle sarsılan Türkiye siyaseti kara bir döneme girmiştir. 1960 darbesiyle birlikte belirli bir süre askeri yönetim geçerli olmuş, sonrasında ise bir türlü dikiş tutmayan koalisyon hükümetleri kendini göstermiştir. Zamanla toparlanamayan başaramayan Türkiye siyaseti 1980 darbesiyle tekrar sarsılmış ve 1960 yılında başlayan koalisyon hükümetleri 1980 yılı ve sonrasında da devam etmiştir. 2002 yılında yeni bir hükümet kurulmuş ve kurulan Erdoğan hükümetiyle koalisyon hükümetleri son bulmuştur.

2.2.1. Türkiye’de Demokrasi’nin İlk Adımları

Türkiye’nin demokrasi tarihi Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan evvel Osmanlı Devleti’nde başlamıştır. Türklerin demokrasi ile tanışması Osmanlı Devleti’nin son

zamanlarında yaptığı bir takım çalışmalar ile gerçekleşmiş, özellikle Türk demokrasi tarihine III. Selim döneminde meşveret usulünün kurumsallaşması önemli katkı sağlamıştır. II. Mahmut döneminde ise padişahların mutlak otoritelerini ilk kez sınırlayan Sened-i İttifak anlaşması, bazı hukukçular tarafından hukuk devletine doğru gidişin, demokrasi yolundaki ilk gelişmenin adımı olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin ilk demokratik anayasal sürecini yansıtan 1839'da Tanzimat Fermanı ile de halk seçimle tanışmıştır. Böylece ülke yönetimine katılım mahallî de olsa başlamıştır II. Abdülhamit döneminde 1876 Kanun-i Esasi adlı anayasa ile I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve ilk parlamento kurulmuştur. Böylece mutlakiyetten meşrutiyete geçilmiştir. Ancak meşrutiyet fazla sürmemiş, 1878 yılında I. Meşrutiyet ilanına son verilmiştir. Daha sonra ilan edilen ve 1908-1914 yıllarını kapsayan II. Meşrutiyet ile devletin güçlü bir organı haline gelen meclis, 21 Aralık 1918'de kapatılmıştır (Beyoğlu, 2013: 55).

II. Meşrutiyet Dönemi, Türk demokrasi tarihi bakımından mühim bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde, parlamenter rejimin tesisini sağlayabilmek amacıyla, egemenlik yetkileri Meclis-i Mebusan'a verilmiş, halife/sultanın yetkileri kısıtlanmış, siyasal örgütlenme ve özgürlük ekseninde gelişmeler yaşanmıştır. I. Meşrutiyet döneminde siyasi partilerin kurulabilmelerine imkân tanınmamasına rağmen, II. Meşrutiyet döneminde siyasi parti kurulmasına izin verilmiş ve ilk siyasi partiler kurulmuştur. Siyasi partilerin hızlı bir şekilde kurulması ve yaşanan mücadeleler ile modern çağın siyasi gelişmeleri hayata geçmiş, birey hak ve özgürlükleri öne çıkaran demokratikleşmenin ve parlâmentarizmin siyasî düzeni kurulmuştur (Akıncı ve Usta, 2015: 42-43). 1908 den sonra siyasî partilerin kurulması ile partiler arasında kuvvetli mücadeleler kendisini göstermiş ve bu partiler arasında Osmanlı'nın siyaset yaşamına damgasını vuran parti İttihat ve Terakki Partisi olmuştur (Haytoğlu, 1997: 47).

Osmanlı'da ki siyasi parti yapılanmaları, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bir süreliğine rafa kaldırılmış, İttihat ve Terakki tek parti iktidarı olarak hakimiyetini 1918 yılı sonuna kadar sürdürmüştür. 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla Anadolu'da yeni millî Türk devletin doğması açısından son derece mühim bir dönem başlamıştır. Mütareke dönemi olarak isimlendirilen bu dönem

siyasî parti ve kuruluşlarının yüksek düzeyde olduğu bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde İttihat ve Terakki Partisi'nin baskısı sebebiyle etkinliklerini sürdüremeyen siyasî teşekküller yeniden canlanmış ve pek çok yeni siyasî parti kurulmuştur. Buradaki dikkat çekici nokta, fazla sayıdaki siyasî partinin meclis dışından doğmuş olması ve faaliyetlerini sürdürüyor olmasıdır (Haytoğlu, 1997: 47).

1914 yılında I. Dünya Savaşı'na giren ve 1918 Mondros Ateşkes anlaşmasıyla yenildiğini kabul eden Osmanlı Devleti döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının önünü açan “milli mücadele” dönemi başlamıştır. Milli Mücadele'nin askeri safhası başarıyla sonuçlanmış, 1927 yılına kadar geçen süre içinde, ülkenin çehresini değiştirecek yeniliklere imza atılmıştır. Siyasi ve toplumsal alanlarda, Osmanlı Devleti'nden tamamen kopuşu simgeleyen önemli ve radikal adımlar atılmıştır. Bu yönde Saltanat ve Hilafet kurumları kaldırılmış, Cumhuriyet ilan edilmiş, toplumsal alanda halkın gündelik yaşamına doğrudan etki eden, kılık ve kıyafet düzenlemesi, Medeni Yasa'nın değiştirilmesi gibi bazı uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Uzun, 2010: 237).

Ağustos 1922 yılında Başkumandan Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz ile Türk milletinin cephelerdeki mücadelesi zaferle sonuçlanmış, bu zafer 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla tescillenmiştir (Aydın ve Kapıcı, 2018: 110). 23 Nisan 1920 yılında TBMM kurulmuş, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması ile yeni bir Türk devleti kurulmuş ve 29 Ekim 1923'te yeni devletin yönetim şekli olarak cumhuriyet ilan edilmiştir. 1924'de 1921 Teşkilatı Esasiye anayasasını iptal eden 1924 Anayasası kabul edilmiş, meclis hükümet sistemi ile parlamenter hükümet sisteminin ilkeleri birleştirilmiş ve egemenlik yetkisinin millet adına TBMM'de olduğunun üstünde durulmuştur (Kaştan, 2006: 124; Akıncı ve Usta, 2015: 44).

2.2.2. Tek Parti Dönemi (1923-1946)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasal partisi Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulan Cumhuriyet Halk Partisidir (Uzun, 2010: 234). Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde “Halk Fırkası” ismiyle 11 Eylül 1923 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Halk Fırkası, Cumhuriyet ilân edildikten kısa bir

süre sonra, 10 Kasım 1924'te adını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak ilân etmiştir (Taşkıran, 1994: 257). CHP, ülkenin tek parti ile yönetildiği 1923 ile 1946 yılları arasında, 1919 Sivas Kongresi ile birlikte 1927, 1931, 1935, 1938 (Olağanüstü), 1939 ve 1943 yıllarında, toplam yedi kongre düzenlemiştir. 1935'te toplanan dördüncü Büyük Kongresi'nde ismini Türk dilindeki sadeleştirme çabalarının etkisiyle, "Cumhuriyet Halk Partisi" olarak belirlenmiştir (Uzun, 2010: 236).

CHP'nin 1931 yılında toplanan üçüncü kurultayında partinin programı yazılarak tüzüğü yenilenmiş ve bugün de geçerliliği devam eden cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık, milliyetçilik, devletçilik ve inkılâpçılık ilkeleri kabul edilmiş, 1936 yılında devlet-parti bütünleşmesiyle tek parti rejimi yasallaşmış, 1937'de de CHP'nin altı ilkeyi temsil eden altı oku, Anayasa'ya girmiştir (Övür, 2011: 4-5). 1931'de altı ilkenin benimsenmesiyle ideolojik konumunu netleştiren CHP, 1935 yılında altı ilkeye dayanan "Kemalizm"i partinin "resmi ideolojik kimliği" olarak benimsemiş, 1937 yılında altı ilkenin anayasaya eklenmesi ile Kemalizm, partinin yanı sıra devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir (Erdoğan, 2017a: 277).

CHP lideri Mustafa Kemal Paşa ve üst kadroları, parti içinde yaşanması ihtimal olan fikir ayrılıklarını önlemek ve parti üstünde mutlak bir hakimiyet kurmak için yeni hazırlanan 1927 Nizamnamesi ile güç ve yetkiyi liderin elinde toplayan aşırı merkezîyetçi bir örgüt yapısını benimsemiştir. CHP 1927 Nizamnamesi ile Otokratik bir yönetim şeklini uygulamaya koymuştur. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa *değişmez genel başkan* ilan edilmiştir (Erdoğan, 2017b: 371).

Tek Parti döneminde, iktidarı tek başına elinde tutan CHP'de hakim olan temel düşünce; ülkedeki tüm kesimleri temsil ettiği düşüncesidir. Bu düşüncesinin iki ideolojik dayanağı mevcuttur. Birincisi "ülkeyi yönetme hakkının onu kurtarmış ve kurmuş olan CHP'nin hakkı olduğu" düşüncesi, İkinci ise CHP'nin kendisini toplumun tüm kesimlerinin *temsilcisi* ve *ulusal bir parti* olarak tanımlamasıdır. CHP tek parti yönetiminin meşruluğunu toplumun tüm kesimlerini temsil edebiliyor düşüncesine dayandırmıştır (Mutlu, 2013: 56-57).

Bu dönemde seçimler 1947 yılına kadar iki dereceli olarak gerçekleşmiştir. Bu seçim şekline göre halk ikinci seçmenleri seçiyor; ikinci seçmenler ise

milletvekilleri seçiyordu. Söz konusu seçimin niteliğine bakıldığında aslında yapılanın bir seçimden ziyade iki dereceli bir onaylamadan ibaret olduğu görülmektedir. İkinci seçmenlerde CHP üyesi olduklarından parti tüzüğü gereği parti üyelerine oy vermek zorunluluğu doğmuştur. Bağımsız olarak ikinci seçmenliğe veya milletvekilliğine girişenlerin şansı yokken, CHP’li ikinci seçmenler, partinin olur verdiği *müstakil* milletvekili adaylarına oy verebilme hakkına sahiptir (Uyar, 2004: 1-2).

Tek Parti döneminde bürokrasi, siyaseti denetim altına alarak, devlet yönetimine dair kararları bizzat kendisi tayin etmiştir. Şöyle ki; modern bürokratik anlayışa sahip elit kesim, reformların tek sürdürücüsü olmuş ve kararlarını etkileyebilecek her güce karşı çıkarak halkın karar alma sürecinden dışlanmasına neden olmuştur. Halkın karar alma mekanizmasının dışında bırakılmasından kaynaklanan boşluğu gidermek için ise “Dilek Sistemi” uygulamaya konmuştur (Mutlu, 2013: 57). Buna ek olarak bu dönem 1925 yılından itibaren Takrir-i Sükûn ile birlikte, işçi örgütlenmelerinin yasaklandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde devletin paternalist kavrayıcı yaklaşımı ile işçi örgütlenmeleri devlet kontrolünde gerçekleşirken, devlet kontrolü dışındaki örgütlenmeler türlü cezai yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Dönemin sonlarında kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu’nda örgütlenmeye yer verilmeyerek, Cemiyetler Kanunu’yla işçi hareketleri örgütlenmeler ve kesin olarak yasaklanmıştır (İleri, 2008: 70).

Kısaca; siyasi alanda muhalefetsiz kalan CHP, ülkede tek parti yönetimi ve otoriter yönetim anlayışını benimsemiş, oluşan yeni şartlarla laikleşme ve modernleşme yönündeki reformlarını rahat bir şekilde gerçekleştirebilmiştir. 1928 yılında İnkılap Yasaları’nın çoğunu tamamlayabilmiştir. Ancak bu dönemde, muhalefet partilerin kurulması ile sivil özgürlüklerin kullanılmasına izin verilmemiştir. 1930’lu yıllarda ise tek parti döneminin baskıcı politikaları her alanda toplumsal tepkilere neden olmuştur (Akıncı ve Usta, 2015: 45).

2.2.2.1. Başarısız Parti Denemeleri

Cumhuriyet Halk Partisi Türkiye siyasi tarihinin tek parti döneminin temsilcisidir (Mutlu, 2013: 56). 1923-1946 döneminde CHP dışında parti denemeleri

olmuş ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye'nin bu dönemde demokratikleşme yönündeki ilk gelişmesi 17 Kasım 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşuyla olmuştur. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası 3 Haziran 1925 yılında patlak veren Şeyh Said isyanı neden olarak gösterilip mahkeme kararıyla kapatılmıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer unsur Şeyh Said ayaklanmasına karşı, tedbir amaçlı alınan Takrir-i Sükun Kanunu ve kurulan İstiklal Mahkemeleridir. Takrir-i Sükun kanunu ile sendikalaşma fiilen sona ermiş, basın organları kapatılmış ve bir gazeteci İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır (İleri, 2008: 75).

3 Mart 1925 yılında meclisin ikinci oturumda kabul edilen Takrir-i Sükun Yasası'nın ilk maddesine göre; "İrtacaa, isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükununu, emniyet ve asayişini bozmaya sebep olacak her türlü teşkilat ve tahrikatı teşvik ve teşebbüs ve yayını; Hükümet Cumhureis'in tasdikinden sonra re'sen ve idareten yasak etmeye" yetkili kılınmıştır. Daha sonraki iki maddede hükümete iki yıllık bir süre için ülkenin her yanında geçerli yetkiler verilmiştir. Söz konusu iki yıllık süreç 1927 tarihinde iki yıl daha uzatılarak 1929 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır (Çetinoğlu, t.y: 1-9).

Takrir-i Sükûn Yasası'nın kabulünün ardından hükümete muhalif olan basın organları kapatılmış ve sendikalaşma da fiilen yasaklanmıştır (İleri, 2008: 75). Takrir-i Sükûn kanunu yürürlükte kaldığı dönem boyunca halk adeta bir suskunluğa mahkûm edilmiştir (Çetinoğlu, t.y: 1). Takrir-i Sükun Kanunu Türkiye tarihinin demokratikleşme yönündeki gelişiminde dikkat edilmesi gereken bir kanundur. Çünkü bu yasa ile yasanın yürürlüğe koyulduğu dönemin siyasal yapısı dikkate alındığında, öncesi ve sonrasında meydana gelen gelişmelerin Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli kırılmalara sebep olduğu fark edilmektedir. Ayrıca bu Kanun ile siyasi yönetim anlayışı, muhalefetsiz bir tek parti iktidarına dönüşürken, ortaya çıkan yaklaşımlar daha çok ideolojik bir bakış açısını yansıtmaktadır (Sarıay, 2015: 377).

Dört yıl yürürlükte kalan Takrir-i Sükun Kanunu'nun hükümete sınırsız yetkiler vermesi hükümetin kendi güç tabanını oluşmasının yolunu açmıştır. Takrir-i

Sükun Kanunu'nun baskıları ve halkın toplumsal huzursuzluğunu ifade etmesine fırsat verilmemesi, CHP'nin bölgesel ve yerel idarecilerinin otoriter davranışları, kişi hürriyetlerinin yokluğu, hükümetin reform siyaseti ve gittikçe çoğalan ekonomik sıkıntılar, 1929 yılında dünya ekonomik buhranın etkilerinin Türkiye'ye yansımaları ve yaşanan diğer sıkıntılar sonucunda hükümete karşı tepkiler artmıştır. Bunların yanı sıra hükümette denetim sorunu ortaya çıkmış, denetimsizlik nedeniyle de halkla arada kopukluk yaşanmıştır. İstek ve görüşlerini CHP'ye iletemeyen halka CHP arasında açılan mesafe ciddi yolsuzluk ve suiistimal iddialarıyla daha da derinleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa hem tek parti sistemindeki iktidarda bulunan İsmet Paşa Hükümeti'nin kararlarının düzeltilmesinin ve denetlenmesinin gerekli olduğu hem de tek parti sisteminin neden olduğu diktatörlük görüntüsünün giderilmesi için çözümü kendi kontrolü altında bir muhalefet partisinin kurulmasını uygun görmüştür. Böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası Fethi Bey başkanlığında 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur (Ertem, 2010: 72-76).

1930 yılında faaliyetlerine başlayan SCF tek parti döneminin ikinci muhalefet partisi olmuştur. SCF Cumhuriyet tarihinin kısa ömürlü ancak etkisi büyük bir parti olmuştur. SCF 12 Ağustos ve 17 Kasım tarihleri arasında 99 gün siyasi faaliyette bulunmuş, faaliyette olduğu sürece CHP'nin pratikte tek parti konumuna son vermiştir. SCF ile siyasi sistem kısa bir süre de olsa tek parti sisteminden uzaklaşmıştır. SCF tek parti döneminde önem teşkil eden bir parti olmuştur. Özellikle CHP ile ekonomik yönden farklı tutum sergileyerek CHP'nin devletçi politikalarına karşı liberal ekonomiyi savunmuş böylece iki parti arasında ekonomiye dair liberalizm, devletçilik tartışmaları yaşanmıştır. Siyasi ve idari alanda da CHP'ye karşı bir tutum sergilemiş bu anlamda adil ve eşit bir seçimden yana olduklarını belirterek tek dereceli seçimlere geçilmesini, rüşvet ve suiistimal sorunlarının giderilmesini, kadınların siyasi hayata katılması gibi görüşleri savunmuştur (Erdem, 2013; 14-15).

SCF kısa sürede ülkede büyük etki yapmış ve bu etki seçimlere yansımıştır. Halk tarafından büyük bir ilgi ile karşılanan SCF, 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinden ülke genelinde 502 seçim bölgesinden 31'ini kazanmıştır. Özellikle Adnan Mendes'in etkisiyle Aydın'da 8 bölgede zafer kazanmıştır. Ancak belediye

seçimlerinde yapılan yolsuzluklar, iftira, fesat ve hileler SCF lideri Fethi Bey tarafından TBMM'ye taşınmış ve 6 Kasım 1939'da İçişleri Bakanlığı hakkında bir soru önergesi verilmiştir. 15 Kasım TBMM'de durum değerlendirilmesi yapılmış ve sonuç olarak SCF, seçim sonrası yaşanan olumsuzlar neticesinde 16 Kasım'da fesih kararı alarak ve 17 Kasım 1930'da feshin kararını resmen ilan etmiştir (Aydın, 2011: 3-6).

2.2.2.2. Milli şef Dönemi

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de hayatını kaybetmesinin hemen ardından, 11 Kasım 1938 günü, CHP Meclis Grubunda yapılan toplantıda, İsmet İnönü Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 26 Aralık 1938 yılında ise CHP Kurultayı, CHP'nin Genel Başkanlığı seçimi için Ankara'da toplanmıştır. Kurultay'da genel başkanlık tasarısında “Partinin kurucusu ve ebedi Başkanı'nın Türkiye Cumhuriyeti kurucusu olan Kemal Atatürk olduğunu ve Partinin değişmez Genel Başkanı'nın İsmet İnönü” olduğu dile getirildikten sonra, “Partinin değişmez Başkanlığının ancak vefat, vazife yapamayacak hastalık veya istifa halinde boşalabilmesi” teklif edilmiştir. Söz konusu tasarı oybirliği kabul edilmiş ve bu tasarının kabulüyle İnönü, sadece devletin başı değil, tek partili siyasi iktidarın da değişmez Başkanı olmuş ve ülkedeki bütün yetkileri elinde toplamıştır. Böylece tek parti yönetiminde İnönü'nün hayatın her alanında söz sahibi olduğu, politikayı bizzat kendisinin idare ettiği bir dönem başlamıştır. Bu kurultayda alınan dikkat çeken en önemli kararlardan biri İsmet İnönü'ye verilen Milli şef unvanıdır. Bu unvan ile İnönü ülkenin Milli şefi ilan edilmiştir (Dikici, 2008: 162-163).

İnönü Cumhurbaşkanı olarak seçildikten sonra Başvekil Celal Bayar 25 Ocak 1939'da istifasını vermiş, yerine gelen Refik Saydam bu görevini 1942 senesine kadar sürdürmüştür. Daha sonraki yıllarda ise Başvekillik görevini üstlenen isim şükrü Saraçoğlu olmuş, o da bu görevi 1945 yılına kadar sürdürebilmiştir. Bu dönemde “Otoriter bir rejim” yürüten İnönü yönetimi, İnönü'den onay almadan yasaların çoğunu yayınlamamıştır (Karakuş, 2019: 78-79).

CHP iç ve dış dünyadaki gelişmeler karşısında politikalarını gözden geçirerek 1939 yılındaki Kurultayında demokratikleşme yönünde çözüm arayışlarına girmiştir.

Bu amaçla iktidar partisini tehlikeye sokmayacak bir formül arayışına giden CHP V. Kurultayı'nda ülkenin durumunu değerlendirirken bir Müstakil Grubun kurulmasına karar vermiştir. Buna göre “*Grubun üyeleri Kurultay tarafından seçilecek ve partili milletvekillerinden oluşacak, Grubun başkanı Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü olacak ve grubun üyelerini de Başkan'ın kendisi atayacak*” kararına varılmıştır. Bu karara göre grubun üyeleri 21 kişi olup, Başkan grup vekilini seçer ve vekil İnönü'den emir alarak İnönü adına grubun yöneticiliğini yapar. İsmet İnönü, CHP'nin politikasını tespit edip yönlendirmenin yanı sıra bu politikaların nasıl ve ne derece denetlenmesi gerektiğini belirlemektedir. Müstakil Grup ile her ne kadar dış dünyaya demokratikleşme yönünde adım atıldığını gösterilmek istense de oluşturulan yapay muhalefet CHP'yi övmekten geri durmamıştır. Meclis'te ve Hükümette etkili olması beklenen Müstakil grup üyelerinin sayıları 1943 Kurultayında 21'den 35'e çıkarılmış ancak grup beklenen başarıyı sağlayamayarak daha önce ki uygulamalardan ileri gitmeyi başaramamıştır (Payaslı, 2014: 181-193).

Bu dönemde yaşanan diğer önemli siyasi gelişmeler; TBMM, 11 Kasım 1942 tarihinde, 4305 Sayılı Varlık Vergisi Kanunu, 26 Nisan 1944'te 4553 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 18 Ocak 1940 tarihli, 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun yürürlüğe sokulmasıyla yaşanmıştır. Bu kanunlar ile genel amaç; II. Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan savaş zenginlerini kontrol altına almaktır. Ancak bu kanunlar pek fayda vermemiş ülke insanları sosyoekonomik yönden daha zor bir duruma girmiştir. Türkiye bu kanunlar ile ülkenin her kesimine müdahale eden bir ülke konumuna gelmiştir (Karakuş, 2019: 81-83).

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yaptığı ilk yıllar II. Dünya Savaşı'nın baş gösterdiği savaş yıllarına denk gelmiştir. II. Dünya Savaşı'yla Atatürk'ün “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesi doğrultusunda hareket edilerek savaşın dışında kalma kararı verilmiş ve çeşitli antlaşmalar imzalanarak ülkeyi savaşa çekmeye çalışan dış güçlere karşı direnilmiştir. Böylece Türk dış politikasında denge ve pragmatizm ön plana çıkartılmış, savaş süresince taraf ülkelerle görüşmeler devam etmiştir. Türkiye her ne kadar savaş dışında kalmayı başarmış olsa da savaşa her an hazır olma durumu, seferberlik gibi etkenler toplumun sosyoekonomik hayatını derinden sarsmıştır. Hayat pahalılığı zamanla artmış yokluk ve kıtlık baş göstermiştir. Savaşla

birlikte Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk kez özel kişilerde servet birikimi olmuş, ticaretle uğraşanlar karaborsacılıkla, büyük toprak sahipleri tarımsal ürünlerin değer kazanmasıyla servetlerine servet katmıştır (Şimşek ve Çençen, 2014: 262-266).

II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Japonya'ya karşı sembolik savaş ilan eden Türkiye, 28 Şubat 1945' te Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamış, San Francisco Konferansı'na dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığında bir heyet göndermiştir. San Francisco Konferansı, tek parti CHP ve tek lider-Milli Şef İnönü tarafından yönetilen Türkiye için çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Türkiye San Francisco Konferansı'nda bir araya gelen demokratik topluluğa katılırken, tek partili otoriter ve totaliter rejimi bırakıp çok partili hayata geçmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda İsmet İnönü, savaş sonrası 19 Mayıs 1945'te yapmış olduğu konuşmasında rejimin daha demokratik hale geleceği şeklinde bir açıklama yapmıştır (Şimşek ve Çençen, 2014: 267). Böylece, İkinci Dünya Savaşı gibi çetin bir dönemi kapsayan sekiz yıllık bu olağanüstü süreç, 10 Mayıs 1946 tarihinde yapılan, CHP'nin ikinci Olağanüstü Kurultayında, İnönü'nün önerisi üzerine, *Değişmez Genel Başkan* ve *Milli Şef* unvanlarının kaldırılması ile resmen sona ermiştir (Dikici, 2008: 163).

Türkiye için artık Milli Şef Dönemi kapanırken yeni ve olması gereken bir demokratik siyasi hayata adım atılması sağlanmıştır. Ancak bundan sonraki dönemde de istikrarlı bir siyasi hayat kolay olmayacaktır.

2.2.3. Çok Partili Hayata Geçiş

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinde pek çok unsurdan bahsedilebilir. Bunlar iç ve dış faktör kaynaklı olarak karşımıza çıkmaktadır. İç faktörler olarak Türkiye'nin kendi iç dünyasındaki siyasi, ekonomik ve sosyal faktörler göze çarpmaktadır. Bunlara ek olarak dünya genelinde yaşanan gelişmeler Türkiye'nin siyasi hayatını gözden geçirmesine neden olmuş, demokratikleşmenin gereklilik arz ettiği bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında meydana gelen bir takım olaylara karşılık kayıtsız kalamayarak çok partili hayata geçmeye karar vermiştir. Ancak yapılan değişiklikten ziyade Türkiye'nin tek partili otoriter ve totaliter rejimden vazgeçmesine neden olan dış unsurları bilmek gerekir. Söz konusu unsurlardan bahsetmek gerekirse;

1. II. Dünya Savaşı'nı ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin içinde bulunduğu demokratik bloğun kazanması; Demokratikleşmeyi başarmış ülkelerin Savaşı kazanması siyasal, ekonomik ve ideolojik olarak farklı bir dünya düzenini beraberinde getirmiştir. Böylece tek partili diktatör yönetimlerinin itibarı yok olmuştur.
2. Almanların Sovyet Rusya'ya saldırması sonucunda Sovyet Rusya'nın Türkiye'den umduğu yardımı görememesi: Sovyet Rusya Türkiye'den beklediği yardımı göremediğinden 1945 yılında Stelin yönetimi 1925 yılında imzalanan Türk-Rus Dostluk Anlaşması'nın süresini uzatma yoluna gitmeyerek Kars, Ardahan ve Artvin'i istemiş ve Boğazların ortaklaşa savunulmasını öngören bir nota vermiştir (Şimşek ve Çençen, 2014: 267).

Türkiye yeni bir savaşı kaldırabilecek siyasi ve ekonomik güce sahip olmaması nedeniyle milli çıkarları doğrultusunda kendisi için en doğru dış politikayı izleyerek savaştan uzak kalmayı tercih etmiştir. Ancak bu durum Sovyet Rusya tarafından hoş karşılanmamış, Almanların saldırısı üzerine Türkiye'den yardım beklemiştir. İşte tam olarak bu noktada Türkiye'nin kapitalist Batı'ya yönelmesindeki asıl sebep ikinci maddedeki Almanların Sovyet Rusya'ya saldırısı nedeniyle Rusya'nın Türkiye'den talep ettiği yardımı görememesi ve buna karşılık Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak istemesi ve boğazların savunulmasında Türklerin ortağı alma arzusudur (Şimşek ve Çençen, 2014: 267).

Yönetimin çok partili hayata geçme gerekliliğinin anlaşılması ve CHP içinde özgür tartışma ortamının kurulması isteği ile Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Haziran 1945'te dördü tavrı yayınlamış ancak söz konusu önerge reddedilmiştir. Buna karşılık Tan ve Vatan gazetelerindeki yazılarıyla muhalif tutumunu sürdüren Menderes ve Köprülü 21 Eylül 1945 tarihinde CHP'den ihraç edilmiştir. İhracın, Parti Tüzüğüne aykırı olduğu eleştirilerini yönelten Koraltan CHP'den uzaklaştırılmış, Celal Bayar ise yaşanan olaylar nedeniyle 1 Aralık 1945'te milletvekilliği görevinden istifa etmiştir. Bu ekip, kurulması arzulanan yeni siyasi yapının temellerini atmış, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmuştur (Genç, 2010: 37).

DP'nin güçlü bir muhalefet partisi olarak kendini göstermesi, Türk Demokrasi Tarihi'nde ayrı bir öneme sahiptir. DP'nin ortaya çıkışı ve bu çıkışın hızı, DP'de olduğu gibi, CHP tarafından da tahmin edilmemiş, hatta ilk zamanlarda DP'nin kuruluşu, parti içi muhalefeti sağlaması nedeniyle, CHP tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Ancak DP'nin kurulması ve hızlıca büyümesi, CHP'nin hem düşünce, hem yapı açısından değişikliğe uğramasına neden olmuştur. DP'nin kurulmasıyla CHP'nin il, ilçe, ocak teşkilatlarında istifalar ve birçok yerdeki idare kurullarında çözümler görülmüştür. Bunun üzerine CHP yeni idare kurulları oluşturarak, birçok yerde yeni ocaklar açmıştır. Bu süreçte CHP'den istifalar artarken istifa eden teşkilatlar, CHP'nin tüm engellemelerine rağmen yer yer ve çoğunlukla toplu bir halde DP'ye geçmiştir (Şahin ve Tunç, 2015: 65).

Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra çok partili hayata geçiş döneminde gerçekleştirilen ilk seçimlere katılma koşullarından biri olarak gizli oy-açık sayım prensibinin kabul edilmesi getirilmiştir. 5 Haziran 1946'da TBMM'deki görüşmelerden sonra çıkarılan 4918 sayılı kanun muhalefetin isteklerini karşılayan bir özelliğe sahip olmasa da bu seçimde ilk kez ikinci seçmen kaldırılmış, seçmenlerin milletvekilini doğrudan seçebileceği bir seçim sistemi getirilmiştir. Söz konusu sistem liste usulü çoğunluk sistemi olup, seçmen yaşı 22, milletvekili olma yaşı 30 olarak belirlenmiştir (Karakaş, 2013: 105).

Demokrat Parti Türk siyasi hayatının hem gerçek bir muhalefet partisi olması hem de çok partili hayata geçiş sürecinde önemli bir adım olması nedeniyle büyük ve kritik bir öneme sahiptir. Devletçilik politikası çerçevesinde devlet müdahalesinin yoğun yaşandığı CHP politikalarına karşılık Anti-devletçi iktisat politikalarını savunan DP, hükümeti erken genel seçime zorlamış ve 21 Temmuz 1946'da genel seçime gidilmiştir (Kanca, 2012: 49). Seçimler çok partili parlamenter sistemde liste usulü çoğunluk sistemine göre yapılmıştır (Altun, 2017: 41). Milletvekili genel seçimleri neticesinde; 465 sandalyenin 395'ini CHP, 66'sını DP ve 4'ünü bağımsızlar kazanmıştır. Ancak seçimlerin bazı vilayetlerde CHP'li devlet görevlilerinin büyük baskısı altında yapıldığı iddiaları, yolsuzluk yapıldığı gerekçeleriyle DP'liler tarafından itiraz edilmiş ve bu gelişmeler Türk tarihine *tartışmalı seçimler* olarak geçmiştir (Şahin ve Tunç, 2015: 47-48). 1946 seçimlerinin

ardından CHP, 12 Temmuz Beyannamesiyle liberal dünyaya ve DP'ye Türkiye'de demokrasi kültürünün uygulanacağına ilişkin güvence vermiştir (Sarı, 2012: 751).

İlk genel seçimlerde iktidar olamayan DP, 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel seçimleri kazanmış ve hükümetini kurmuştur. On yıl iktidarı elinde bulunduran DP, her iki döneminde de yapılan genel seçimlerde büyük bir halk desteğiyle karşılaşmış ve rekor seviyede oy oranlarına sahip olmuştur (Şahin ve Tunç, 2015: 65). Ancak ilk başlarda demokratik düşünce yapısını savunan Demokrat Parti, 1950–1960 zaman dilimi zarfında planlı ekonomik kalkınma stratejisini başarıyla gerçekleştirememiş ve “ekonomik çıkmazların farkına vardığı andan itibaren iktidar mücadelesini antidemokratik yöntemlere başvurarak” devam ettirmiştir. Her şeye rağmen mücadelesini devam ettiren DP iktidarı 27 Mayıs 1960 darbesiyle birlikte yönetimden indirilmiştir (Ayan, 2007: 3).

2.2.4. Koalisyon Hükümetleri Dönemi

27 Mayıs darbesiyle Demokrat Parti tarafından kurulan hükümet indirilmiş, 9 Temmuz 1961'te halk oylamasına sunulan 1961 anayasası kabul edilmiştir. 1961 yılından sonra nispi temsil sistemi uygulanmış ve yapılan ilk seçimlerde CHP birinci parti olmuştur. Ancak TBMM'de gerekli çoğunluk elde edilemediği için 1965 başına kadar İnönü'nün başkanlığında karma hükümetler kendini göstermiştir (Ayan, 2007: 3).

Darbenin ardından ilk genel seçimler 15 Ekim 1961'de yapılmış ve 1961 Anayasasında Meclisin yanında bir Cumhuriyet Senatosu kurulmuştur. Seçimlerde AP, CHP, YTP ve CKMP arasındaki mücadele öne çıkarken, milletvekili ve senatörlük için aynı vakitli ancak başka yapıda iki seçim sistemi uygulanmıştır. 27 Mayıs darbesinden sonraki ilk genel seçimlere giren söz konusu dört partiden hiçbiri mecliste mutlak çoğunluğu kazanamamıştır. Bu sebeple seçimlerin ardından *21 Ekim protokolü* ile bir gerginlik yaşanmış, Cumhurbaşkanı Gürsel, İnönü'ye Hükümeti kurma görevini vermiştir. Böylece TBMM'nde ilk kez koalisyon deneyimi yaşanmıştır (Tavas ve Serdaroğlu, 2017: 1511).

1960-1980 arası dönemde kurulan hükümetler koalisyon hükümetleri niteliğindedir. Bu dönemde 1960 darbesinden sonra 1971 Türk Silahlı Kuvvetleri

başka bir askeri müdahalede bulunarak mevcut hükümeti istifaya zorlanmıştır. Bu tarihten sonra koalisyon hükümetlerinin yanı sıra, sivil olmayan veya geçici hükümetler de kendini göstermiştir (Altun, 2017: 41).

Tablo 2.1. 1960-1980 Döneminde Kurulan Koalisyon Hükümetleri

VIII. İnönü Hükümeti	IX. İnönü Hükümeti	Talu Hükümeti
CHP-AP (20.11.1961-25.06.1962)	CHP-CKMP-YTP-Bağımsızlar (25.06.1962-25.12.1963)	AP-CGP-Bağımsızlar (15.04.1973-26.01.1974).
I. Ecevit Hükümeti	IV. Demirel Hükümeti	V. Demirel Hükümeti
CHP-MSP (26.01.1974-17.11.1974)	AP-MSP-MHP-CGP (31.03.1975-21.06.1977)	AP-MSP-MHP (21.07.1977-05.01.1978)

Kaynak: TBMM, 2015 TBMM'nin Koalisyon Hükümetleri, 1. ve 2. Cilt.

1961 Anayasası döneminde koalisyon veya azınlık hükümetleri ve birçok etken sebebiyle istikrarlı ve etkin hükümetler oluşamamıştır. 1971-73 yılında bir takım değişikliklere gidilmiş, yapılan değişikliklerle yürütmenin kuvvetlendirilmesi için Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkartma ve vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapma yetkisi verilmiş fakat bu tedbirler de istikrarlı hükümetlerin oluşması için yeterli olmamıştır. Hükümet istikrarsızlığının yanı sıra özellikle 1961 Anayasasının genel oya karşı bürokratik-askeri-ideolojik kuşkulu ve önyargılı bakışının neden olduğu anti demokratik yapı ve buna bağlı olarak gelişen siyasal istikrarsızlıklar da parlamenter rejimi negatif yönde etkilemiştir. Bu denli bir siyasi istikrarsızlığa neden olarak gösterilebilecek unsurlardan biri de 1971 yılındaki sivil iktidarı zayıflatacak ve askeri otoriteyi güçlendirecek birtakım düzenlemeler yapılmasıdır. Bu doğrultuda yapılan değişikliklerden biri askeri kişilerle alakalı fiil ve işlemlere Danıştay'ın değil yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin bakmasıdır. Buna ek olarak sıkıyönetimin kolaylaştırılması ve sivil kişilerin kanunda gösterilen görevlerini yerine getirdikleri sırada veya kanunda gösterilen askerî mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlardan dolayı askeri mahkemelerde yargılanmalarının önü açılması gibi değişiklikler sivil hükümeti zayıflatmıştır. Bu durumda bir yandan istikrar sağlamak adına hükümetin daha etkin olabilmesi için tedbirler alınırken, diğer yandan silahlı

kuvvetler anayasal düzen içinde demokratik ve siyasal istikrara zarar verecek biçimde sivil otorite aleyhine güçlendirilmiştir (Yıldız, 2013: 203-204).

1960 darbesi ve sonrasında alınan kararlar ve oluşturulan kurumlar çerçevesinde 1960-1980 arasında karar verme kuvvetinden yoksun hükümetlerin ortaya çıkmasının yolu açılmıştır. Getirilen yeni düzenlemelerle yürütme yasamaya bağlı bir organ olmaktan çıkarılmış ve her iki kuvvet arasında bir eşitlik ve denge oluşturulmak istenmiştir (Demirhan ve Adıgüzel, 2016: 186). 1960-1980 kapsayan bu dönemde sivil hükümet içinde askeri otoriteyi güçlendirecek değişiklikler yapılması hem siyasal istikrarı sarsmış hem de toplumsal düzeni bozarak toplum refahını olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla ülke içinde 1980 darbesine kadar siyasal istikrarsızlık baş göstermiştir. Bu dönemde hem yaşanan siyasal istikrarsızlık hem de toplumsal karmaşa ve şiddet olayları ciddi düzeylere çıkmıştır. Türk siyasal hayatının en çalkantılı yılları olarak ifade edilebilecek 1970’li yıllarda radikal toplumsal eylemlerin kaotik bir şekilde şiddet ve terör etrafında giderek yükseldiği ve siyasal ideolojilerle birlikte toplumun bütün kesimlerinin keskin bir biçimde politize olduğu ileri sürülebilir (Tavas ve Serdaroğlu, 2017: 1511)

Yaşanan toplumsal şiddet olaylarına karşılık 1960 ve sonrası siyasal rekabet şiddeti de artış eğilimi göstermiş ve büyüyerek devam etmiştir. Bunların yanı sıra 1970’li yıllar için siyasal iktidarın çok sık aralıklarla el değiştirdiği ve sendikalaşma eylemlerinin en hızlı şekilde yaşandığı, bir dönem olduğu söylenebilir. Bu dönemde kurulan koalisyon hükümetleri devletin bütün yönetim birimlerini kendi yönetim güçlerinin devamını sağlamak için kullanmıştır. Özellikle 1970’li yıllarda Türk siyasal tarihinde öne çıkan sorunlar devlet kurumlarına liyakatin göz ardı edilerek siyasal müdahalelerde bulunulması ve kurum çalışanlarının da partizanca tavır sergilemesidir (Tavas ve Serdaroğlu, 2017: 1511-1512).

1980’li yıllar ve sonrasını etkileyecek yine bir askeri darbe meydana gelmiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi ülke gündemini değiştirmiş darbe sonrası yeni bir anayasa ve hükümet sistemine kapı açılmış ve bir takım değişiklikler yapılmıştır. Darbe sonrası ilk kurulan parti Milliyetçi Demokrasi Partisi olurken ilk genel seçimler 1983 yılında yapılmıştır. Kenan Evren başkanlığındaki askeri yönetimin, milletvekili adaylarının

saptamasında önemli çapta belirleyici rol oynadığı anormal bir siyasal havada gerçekleşen 1983 genel seçimleri, Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin kapılarını aralamasında etkili olmuştur. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan ise Turgut Özal olmuştur. 1987 genel seçimleri ise % 92.38 katılım oranıyla halkın seçimlere ilgisinin oldukça yüksek olduğu bir genel seçim özelliğine sahiptir. 1987 genel seçimleri çok partili hayata geçtikten sonraki dönem boyunca en büyük halk katılımının sağlandığı seçim olarak Türk siyasal tarihi için önemli bir yere sahiptir. Bu durum 12 Eylül askeri darbesinin Türk toplumunun siyasal yaşamındaki izlerinin kısmen de olsa silindiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Arslan, 2007: 3-6).

Tablo 2.2. 1990-2002 Döneminde Kurulan Koalisyon Hükümetleri

VII. Demirel Hükümeti DYP-SHP (20.11.1991-25.06.1993)	I. Çiller Hükümeti DYP-SHP (25.06.1993-05.10.1995)	III. Çiller Hükümeti DYP-CHP (30.10.1995-06.03.1996)
II. Yılmaz Hükümeti ANAP-DYP (06.03.1996-28.06.1996)	Erbakan Hükümeti RP-DYP (28.06.1996-30.06.1997)	III. Yılmaz Hükümeti ANAP-DSP-DTP (30.06.1997-11.01.1999)
V. Ecevit Hükümeti DSP-MHP-ANAP (28.05.1999-18.11.2002)		

Kaynak: TBMM, 2015 TBMM'nin Koalisyon Hükümetleri, 3. Cilt

Ancak bu ferahlama çok uzun sürmemiş, 1991,1995, 1999 ve en son 2002 yılı genel seçimlerine kadar Türkiye hükümet açısından tam bir istikrar sağlayamamış ve birçok koalisyon hükümetlerine sahne olmuştur. Türkiye siyasal hayatı 1980-2002 yıllarını kapsayan dönemde siyasal güç kapsamında aşırı şekilde dağılmalar yaşamıştır. Dağılan siyasal güç parlamentoda yasama ve hükümetin yürütme gücünde ciddi anlamda tıkanma ve aksaklıklara neden olmuştur. Yaşanan siyasal aksaklıklar siyasal istikrarsızlıklara, siyasal istikrarsızlıklarda toplumsal sorunlara zemin hazırlamıştır (Arslan, 2007: 9-12).

1980 darbesiyle gençlik, üniversiteler, sendikalar ve diğer sivil toplum kuruluşları siyaset dışı bırakılmış, siyasete doğrudan katılım kanalları bütünüyle

kapatılmıştır. Bu süreç, “devlet onaylı ve destekli lider figürünün egemen olduğu 6-7 yıllık kapalı bir dönem” olarak ifade edilmektedir. 1980’den sonra birçok siyasetçi yasaklanmış, çok farklı köklere sahip başka partiler türemiş ve parti liderlerinin parti kimliğinden ziyade iletişim araçlarıyla yayılan lider imajları önemli hale gelmiştir. Böylece güdülen ideolojilerden ziyade liderlerin önem kazandığı bir dönem başlamıştır. Lider odaklı siyasetin oluşmasındaki sebepler siyasi partilerin hem parti programları hem de seçim vaatlerinde yaşanan benzeşme ile parti ideolojilerinin gözden düşmesi, siyasi partilerin kendilerine has kurumsallaşması, parti bağlarında görülen zayıflama, lider bağımlı siyasi parti yapılanması sayılmaktadır. 1980 sonrası dönemde siyasi bağların zayıf, lider odaklı siyasetin güdülmesi Türkiye’de parti dönüşümleri olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca bu dönemde sosyal temsille ideolojik amaca dönük siyasi hedefin yerini kişisel çıkar ve kişisel ikbalin aldığı, para ve parasal beklentilerin hakim olduğu liderlerin patronaj sistemiyle faaliyette bulunduğu görülmektedir (Güven, 2016: 99-100).

Koalisyon hükümetleri dönemi genel olarak ele alındığında 1960-2002 yıllarında Türkiye’nin siyasi, sosyal ve ekonomi bağlamında kayıp yılları olduğu söylenebilir. 1960 yılı itibariyle darbe yönetiminin geçerli olması, toplumsal baskıların hat safhalara yükselmesi, ekonomik çalkantılarla baş başa kalınması gibi sıkıntılar daha iyileşmeden “devlet düzenini yeniden sağlamak “ gerekçesiyle 1980 darbesinin yapılması ile Türkiye siyaseti bir kez daha sarsılmıştır. 1980 sonrasında ise koalisyon hükümetleri hayat bulmuş ve ne yazık ki bir türlü istikrarlı bir yönetim söz konusu olmamıştır.

2.2.5. AKP Dönemi: 2002 ve Sonrası

2002 yılına kadar koalisyon hükümetleriyle yönetilen Türkiye 2002 genel seçimleriyle yeni bir döneme girmiştir. 2002 genel seçimleri neticesinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir ilk meydana gelmiş, daha evvelki dönemde TBMM’de yer alan siyasi partilerden hiçbiri 3 Kasım 2002 seçimlerinde TBMM’e girememiştir. Seçimden yalnızca AKP ve CHP %10 barajını aşarak meclise girmeye hak kazanmıştır. (Duman ve İpekşan, 2013: 132).

AKP Hükümeti'nin başa gelmesiyle birlikte koalisyon hükümetlerinin ve mevcut partilerin duruş ve faaliyetleri nedeniyle kırılgan hükümet yapısı sona ermiştir. AKP 2002 yılından günümüze kadar yapılan seçimler sonucunda halkın desteği ile hükümette kalmaya hak kazanmış ve izlediği politikalar neticesinde Türkiye'nin çehresini değiştirmeyi başarmıştır. Özellikle ekonomik alanda yapılan yenilikler neticesinde ülkenin refah düzeyi artmış ve toplumsal düzen sağlanmıştır.

2002 dönemi sonrasında söz konusu hükümet meydana gelen darbelerin etkilerini kaldırmak için yoğun mücadele vermiştir. Özellikle 28 Şubat sürecinin uygulamalarına karşı çetin bir uğraştan sonra demokratikleşme ve uyum paketleri hazırlanmıştır. Hazırlanan paketler zamanla uygulamaya koyulmuş ve işlerlik kazanmıştır. Bilhassa AB'ye uyum çerçevesinde ordunun yönetimdeki ağırlığı azaltılmış, başörtüsü yasağı kaldırılmış, meslek liselerine yönelik katsayı uygulaması sonlandırılmış, YÖK'teki askeri üye kontenjanı kaldırılmış, Askeri Yargı düzeni kaldırılmış ve Milli Güvenlik Kurumu ciddi düzeyde sivilleştirilmiştir (Işık, 2019: 130).

Türkiye'nin 2002 ve sonrası dönemi demokratik düzeyde ele alındığında hukukun üstünlüğünün benimsendiği ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin işlediği görülmektedir. Aynı şekilde temel hak ve özgürlüklerin, ifade ve basın özgürlükleri kapsamında değerlendirildiğinde kişi hak ve özgürlüklerin önceki dönemlere nazaran çok daha iyi bir durumda olduğunu söylemek mümkündür. Güven, şeffaflık, hesap verilebilirlik açısından da hükümetin toplumla iç içe halkın yönetime katılımını sağladığı bir dönemdir. 2002 yılından günümüze kadar iktidarda kalmış bu yönetimin bu istikrarı sağlamasında şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkesine önem vermesinin neticesinde halkın güvenini kazanması olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra hükümetin halkın güvenini kazanmasında bir diğer unsur olarak iktisat ve maliye politikalarıyla ekonomiyi düzeltmeyi başarmış olması gösterilebilir.

Bu dönemi önceki dönemlerle ayıran en önemli unsur halk merkezli bir yönetim yürütülmesidir. Bu amaçla parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmiş ve dilek ve şikayetlerin arz edebildiği bir sistem geliştirilmiştir. Diğer dönemlerde darbeler sonucu halkın sahip olduğu hakların kısıtlanması bu dönemde

görülmemiştir. Halk söz sahibi olduğu bu dönemde yönetimdeki tüm unsurlara rahatça ulaşabilme imkanı bulmuştur. Her ne kadar bu dönemde demokratikleşme sürecinde gelişme kat edilmiş olsa da 2007 e Muhtırası, Gezi Parkı olayları, 17-25 Aralık darbe girişimi ve 15 Temmuz 2016 yılında FETÖ darbe girişimiyle ülkenin demokrasisini ve huzurunu hedef alan bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Halkın iradesini hedef alan bu gelişmeler hükümeti indirmeyi başaramamıştır. 2002 sonrası dönemde halka verilen önemin bir sonucu olarak halk iradesi kendini göstermiş ve siyasi istikrara yöneltilen her bir müdahalede üstüne düşen görevi yapmıştır.

2002 ve sonrası halkın oyu ile yönetimde kalan siyasi yönetim için demokrasi anlayışının ilerleme göstermesi, halkın hem günlük hayatta hem de demokrasi kapsamında siyasi süreçlerde rahat bir katılım sergileyebilmesi, kişilerin hak ve özgürlükler kapsamında kendini ifade etme özgürlüğü, denetim ve düzen, açısından ele alındığında siyasi istikrarın sağlandığını söylemek mümkündür. Türkiye bu dönemde özellikle ekonomik ve dış ilişkilerinde güçlü bir profil sergilemiş ve dünyada bölgesel bir güç haline gelmiştir.

2.3. Türkiye’de Hükümet ve Seçim Sistemleri

Demokratikleşme hedefini ilke edinen tüm devletler için hukukun üstünlüğünün kabulü ve uygulanması şarttır. Kuvvetler ayrılığının benimsenmesi, dolayısıyla yasama, yürütme ve yargının ayrı kurumlar şeklinde çalışıyor olması gerekmektedir. Türkiye’nin demokratikleşme süreci ele alındığında dikkat edilmesi gereken bir hususta anayasa ve hukukun üstünlüğüdür. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllar itibarıyla çok kez anayasa değişikliğine gitmiştir. Türkiye’nin demokrasi anlayışının demokratikleşme yönündeki gelişimi anayasa değişiklikleriyle gelişme göstermiş buna ek olarak uygulanan hükümet ve seçim sistemleri de değişerek daha demokratik bir düzeye çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye’de uygulanan hükümet ve seçim sistemlerinin tam ve net bir şekilde anlaşılması için uygulanan anayasalar çerçevesinde kuvvetler ayrılığı görüşü ve bununla beraber hükümet ve seçim sistemlerinin birlikte ele alınması gerekmektedir.

1921 Teşkilatı Esasiye: 1921 anayasası kısa çerçeveli bir anayasa olmakla birlikte Türkiye’nin siyasal rejimine yönelik maddeleriyle büyük önem arz

etmektedir. Teşkilatı Esasiye ile artık bir hükümetten değil bir devletten bahsedilmektedir. 1921 anayasasına göre yeni devletin adı Türkiye Devleti'dir. Bu anayasa ile devletin rejimini kökten etkileyen “Milli Egemenlik” kabul edilmiş ve “Kuvvetler Birliği” esas alınmıştır. Kuvvetler birliği ilkesi Meclis Hükümet Sistemini ortaya koymuş, seçim sistemi olarak ise I. Meşrutiyetle uygulanan iki dereceli seçim sisteminde değişiklik yapılmamış, 1946 yılına kadar süreçte de iki dereceli yani milletvekillerinin ikinci seçmenler tarafından seçilmesi uygun görülmüştür (Akın, 2014: 601; Özcan, 2013: 27).

1924 Anayasası: Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve kuvvetler birliği esas alınarak hazırlanmıştır. Özellikle devlet şeklinin cumhuriyet olduğu, hakkındaki madde, değiştirilemez ve değiştirilmesi dahi teklif edilemez maddesiyle devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu kati suretle vurgulanmıştır. Bu Anayasa ile siyasi rejimin temeli kuvvetler birliği ilkesine dayalı kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanının yanı sıra hükümet sistemiyle de ilgili önemli değişiklikler getirilmiştir (Mumcu, 1986: 390-391). Bu Anayasa ile belirlenen yeni sistem, vekillerin ve başvekilin seçimini, meclisin elinden alıp Cumhurbaşkanı'na vermiş, sistem Meclis Hükümetinden parlamenter rejime doğru kaymıştır (Akın, 2006: 5). Bu anayasanın uygulandığı dönem hükümet sistemi olarak meclis hükümet Sistemi'nden Parlamenter Hükümet sistemine geçişi temsil eden karma hükümet sistemini yansıtmaktadır. Söz konusu karma sistem *kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi* olarak adlandırılmaktadır. Kısaca yasama ve yürütme kuvvetleri teorik olarak birleşmiş ve mecliste toplanmıştır. Fakat “Meclis sahip olduğu yürütme kuvvetini bizzat kendisi değil, Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu marifetiyle kullanabilmektedir”. Şöyle ki yürütme görevi ya da fonksiyonu meclise ait değil, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna ait olmaktadır. Ayrıca Anayasa'nın üstünlüğü ilkesine açıkça yer verilmiş, çoğunlukçu demokrasi anlayışı benimsenmiş ve iki dereceli seçim sistemi uygulanmış ve seçimler iki dereceli olarak ve “açık oy, gizli sayım” şeklinde yapılmıştır. Açık oy, gizli sayım şeklinde gerçekleştirilen seçimler 1950 tarihli Milletvekili Seçim Kanunu çıkartıldıktan sonra gizli oy açık sayım biçimde değişmiştir (Gözler, 2000: 57-75).

Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte ilk defa milletvekili seçimleri 1946 yılında yapılmıştır. 1946-1960 yılları arasında 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerde tercih edilen seçim sistemli listeli basit çoğunluk sistemidir (Yüzbaşıoğlu, 1996: 112).

1961 Anayasası: Yasama karşısında ayrı bir yürütmenin olduğu yumuşak kuvvetler ayrılığı modeli benimsenmiş ve klasik parlamenter sisteme geçilmiştir (Keskinsoy ve Kaya, 2018: 89). 1961 Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşan çift meclisli bir parlamento oluşturulmuştur (Çekiç, 2016: 455). Bu anayasayla yürütme yetkisi parlamentonun seçtiği bir devlet başkanı ile başbakan ve bakanlar kurulu arasında paylaştırılmış, yasama ve yürütme organlarının her ikisine de birbirlerini frenleyecek yetkiler verilerek tam bir parlamenter sistem oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanının yetkileri ve sorumsuzluğu parlamenter hükümet sistemine uygun düzenlenmiş, cumhurbaşkanı temsili ve sorumsuz hale getirilmiştir (Ay, 2004: 1). 1961 Anayasasına göre Hükümet, Cumhuriyet Senatosuna karşı değil, Millet Meclisine karşı sorumludur ve güven oylaması sadece Millet Meclisinde yapılır. Cumhuriyet Senatosu ise güvensizlik oyuyla hükûmeti düşürme yetkisine sahip değildir (Gözler, 2000: 72-92).

1961 Anayasasında Anayasa, 55. Maddesinde yer alan *Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yargı yönetimi ve denetimi altında yapılır* hükmünü düzenleyerek, seçim hukukunun temel ilkelerini belirlemiş ancak seçim sistemi hususuna kesin bir hüküm getirmeyerek konu seçim kanunlarına bırakılmıştır. 1961 genel seçiminde ise seçim çevresi barajlı d'Hondt nisbi temsil sistemi hayata geçirilmiştir (Haydaroğlu ve Çevik, 2016: 55). Bu dönemde kabul edilen 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile seçim sistemi olarak nisbi temsilin seçim çevresi barajlı d'Hondt sistemi tercih edilmiştir. Ancak söz konusu kanun üzerinde değişiklik yapılarak, d'Hondt sistemi terkedilmiş, yerine nisbi temsil sisteminin milli bakiye veya ulusal artık usulü kabul edilmiştir. 1965 seçimlerinden sonra ulusal artık sistemi yerini seçim çevresi baraj d'Hondt sistemine bırakmıştır. En son kabul gören d'Hondt seçim sistemi 12 Eylül 1980 tarihine kadar değiştirilmemiş, 1969, 1973 ve 1977 Milletvekili Genel Seçimleri d'Hondt sistemiyle yapılmıştır (Yüzbaşıoğlu, 1996: 115-118).

1982 Anayasası: Hükümet sistemi olarak parlamenter sistemi benimsenmiş, parlamenter sistemin bir gereği olan yürütmenin yasamadan bağımsız ve ayrı olması ilkesi getirilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini arttırarak güçlü bir yürütme oluşturmaya çalışmış, böylece ortaya 1961 anayasasındaki temsili ve sorumsuz cumhurbaşkanı'nın yerine olağanüstü yetkilerle donatılmış ve sorumsuz bir cumhurbaşkanı çıkmıştır (Ay, 2004: 1). Bu anayasa da yürütme yasama yetkisinin bir türevi olmaktan çıkarılarak hem yetki hem de görev olarak düzenlenmiştir. Yürütme organının yerine getirmesi gereken faaliyetler nedeniyle meclise karşı siyasal sorumluluğu bakanlar kuruluna ait olarak kabul edilmiştir (Çekiç, 2016: 459). İki kanatlı bir yapıda yani iki başlı bir yönetim benimsenen 1982 Anayasasına göre yürütmenin bir kanadında, siyasî açıdan parlamentoya karşı herhangi bir sorumluluğu bulunmayan cumhurbaşkanı; ikinci kanadında cumhurbaşkanı tarafından atanan ve parlamentoya karşı siyasî sorumluluğu üstlenmiş bakanlar kurulu yer alır (Derdiman ve Kağan, 2016: 12).

1961 Anayasası'nın 55. maddesinde olduğu gibi, 1982 Anayasası da 67. maddesinde, “Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yargı yönetimi ve denetimi altında yapılır” hükmünü düzenleyerek, seçim hukukunun temel ilkelerinin bir Anayasa kuralı olarak devam ettirmeyi uygun görmüştür. Ancak, 23/7/1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun'la yapılan Anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 67. Maddesine “Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir” şeklindeki 6. fıkra eklenerek seçimin iki temel işlevi ve aynı zamanda seçim sistemlerinin iki temel ilkesi, ilk kez bir Anayasa kuralı haline getirilmiştir. 1982 Anayasası döneminde Kurucu Meclis'in sivil kanadı olan Danışma Meclisi, seçim kanununu hazırlarken, 12 Eylül 1980 öncesinde özellikle 1970'li yıllarda yaşanan hükümet krizlerinin, zayıf koalisyon hükümetlerinin ve bu doğrultuda kamuoyundaki bazı çevrelerin eleştiri ve beklentilerinin etkisi altında kalarak, bu sıkıntıları tekrar yaşamayı önlemek amacıyla birçok değişiklik yapılmıştır. Yeni konacak seçim sisteminin her şeyden önce mümkün olduğu ölçüde istikrar sağlamaya elverişli olması fikri benimsenmiş, 10/6/1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nu hazırlanmıştır. Bu dönemde çoğunluk sistemi ile nispi temsil sistem

karşılaştırılarak nisbi temsilin d'Hondt türü benimsenmiş, ufak partilerin yasama meclisinde temsiline önüne geçmek için, baraj konması gerekli görülmüş ve yurt genelinde % 10 oranında bir baraj uygulanması uygun görülmüştür. Diğer yanda şehirlerde de geçerli oy sayısını, çıkması gereken milletvekili sayısına bölmekle elde edilen seçim sayısını aşamayan partilerin paylaşmaya katılmaması yani seçim çevresi barajı, adalete uygun görülerek sisteme konulmuştur (Yüzbaşıoğlu, 1996: 122-123).

1982 Anayasası devlet-birey ilişkilerinin düzenlenişi açısından 1961 Anayasası ile kıyaslandığında devletçi yönü ağır basan anti-liberal bir metin olduğu görülmektedir. 1982 Anayasası'nda parlamenter rejim içinde yürütmenin güçlendirilmesi amaç edinilmiş ancak tercih Cumhurbaşkanı'nı güçlendirme yolunda kullanılmıştır. Cumhurbaşkanı'nı çok önemli yetkilerle donatarak anayasal-siyasal sistemin merkezine yerleştirmiştir. Cumhurbaşkanı'na verilen bu yetkilere rağmen yürütme yetkisinin kullanımı Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu paylaşılması uygun görülmüştür. Diğer yandan, yasamadaki ikili yapı sona erdirilmiş, Senato kaldırılmış ve tek meclisli parlamento sistemine geri dönmüştür. Rasyonelleştirilmiş parlamentarizm uygulamaları 1982 Anayasası, birçok bakımdan 1960'lardaki anayasal gelişmeleri tersine çevirmiştir (Çolak ve Uzun, 2017: 202). Örneğin, 1980 Anayasa'sı ile Bakanlar'ın TBMM dışında Başbakan'a karşı sorumlu olduğunun üstünde durularak ve Başbakan'ın Cumhurbaşkanından bakanların azlini isteme yetkisi olduğunu hükme bağlanması ile Başbakanın hükümet içindeki otoritesini güçlendirmeyi amaçlayan bu tarz gelişmelere gidilmesi rasyonelleştirilmiş parlamentarizm yönünde bir gelişme olarak kabul edilebilir (Demir, 2014: 855).

Türkiye'de uygulanan hükümet ve seçim sistemleri geçerli anayasalar çerçevesinde değerlendirildiğinde 1921 yılında benimsenen kuvvetler birliği ilkesinin zamanla gelişerek 1924 ile kuvvetler birliği ve güçler ayrılığı 1961 anayasası ile yumuşak kuvvetler ayrılığı ve 1982 anayasası ile güçlenerek kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabul edildiği görülmektedir. Hükümet sistemleri ise 1921 Anayasası ile kabul edilen meclis hükümet sistemi, zamanla gelişip güçlenerek parlamenter sisteme dönüşmüştür. Seçim sistemleri ise 1921 ve 1924 anayasasının geçerli olduğu dönemlerde çoğunluk sistem hakimken 1961, 1981 Anayasa dönemlerinde meclisin tercihine bırakılarak nispi temsil sistemi kullanılmıştır.

1961 Anayasası her ne kadar uygulanmış olsa da bir o kadar da eleştirilmiş, hükümet sisteminin ve sistemle alakalı bazı koşulların değiştirilmesi sürekli gündeme gelmiştir. Bilhassa 1965 seçimlerine kadar “1961 Anayasası’nın meşruluğu, temel devlet felsefesi, sosyal adalet anlayışı ve Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliği gibi özellikleri” ara ara açık veya örtülü birçok eleştiriye konu olmuştur (Yıldırım, 2019: 43). Aynı şekilde 1980 Anayasası’nda da hükümet sistemi tartışmaları hem yapım aşamasında hem de devletin bir parçası haline geldikten çok kez tekrarlanmıştır (Kılınç, 2016: 467). Hem 1960 hem 1980 döneminde sistem hakkında yapılan eleştirilerin büyük bir kısmı mevcut sistemin siyasi istikrarsızlığa yol açtığı görüşüyle çıkmıştır. Bu doğrultuda uygulanan hükümet sisteminin değiştirilerek daha istikrarlı ve adaletli bir yönetim sağlaması umulan “Başkanlık Sistemi” ne geçilmesi pek çok siyasetçi tarafından gündeme getirilmiştir.

Başkanlık sistemi önerisi ilk defa 26 Ocak 1970 tarihinde Necmettin Erbakan ve arkadaşlarının kurduğu Milli Nizam Partisi’nin program ve tüzüğünde dile getirilmiştir (Demirhan ve Adıgüzel, 2016: 187). 1982 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra ise zamanın Başbakanı Turgut Özal tarafından Başkanlık sistemi gündeme getirilmiştir. Ancak yoğun tepkiler sebebiyle önerisinde geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bu tepkilere rağmen Özal, Cumhurbaşkanı olduktan sonra başkanlık sistemi üzerindeki çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bilhassa Körfez Krizi ve Savaşı sırasında karşılaştığı güçlükler Özal’ın başkanlık sistemine olan inancını pekiştirmiştir. 1999 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel TBMM’de yaptığı açılış konuşmasında cumhurbaşkanının halk tarafından iki turlu seçimle beş yıllık süreyle seçilmesi gerektiğini tekrar gündeme getirmiştir. 2000 senesinin başlarında hükümetin başında bulunan dönemin koalisyon hükümetleri meclise sunulan anayasa değişikliği teklifi ile Cumhurbaşkanı görev süresinin 5 yıla indirilip, bir kimsenin iki defa Cumhurbaşkanı seçilmesini mümkün kılan bir taslak hazırlamıştır. Fakat cumhurbaşkanlığının seçim ve süreyle alakalı bahsi geçen değişiklik istenildiği üzere olmamıştır (Kılınç, 2016: 467).

15 Mart 2003 tarihinde başbakanlık görevini üstlenen Recep Tayyip Erdoğan’da Necmettin Erbakan, Turgut Özal ve Süleyman Demirel gibi sık sık Başkanlık Sistemine geçilmesinin üstünde durmuştur. Başkanlık sistemine giden

yolda ilk adım 2007 yılında Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesini sağlayan anayasa değişikliğine gidilmesiyle gerçekleşmiştir. AKP, sistemin değişimine yönelik 2012'de TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na *Türk Tipi Başkanlık Sistemi* önerisini sunmuş ancak diğer partilerin muhalefetiyle karşılaşmış ve bu girişiminden bir netice alamamıştır. Bundan sonraki süreçte başkanlık sistemine geçiş düşüncesi sürekli olarak kamuoyunun gündeminde kalmış ve AKP sürecin sonuçlanmasına ilişkin adım atmaya devam etmiştir. 2014 yılına gelindiğinde Cumhurbaşkanı halk oylamasıyla seçilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye'nin mevcut hükümet sisteminin yarı-başkanlık sistemine dönüştüğünü söylemek mümkündür. 10 Aralık 2016 tarihinde AKP MHP'nin de desteğini alarak başkanlık sistemine geçişi öngören anayasa değişikliği teklifini TBMM'ye sunmuş, komisyonlarda yapılan görüşmeler sonucunda teklif son halini almıştır. Söz konusu teklif 21 Ocak 2017'de TBMM'de 339 kabul oyuyla 330 referandum sınırını elde ederek kanunlaşmıştır. 16 Nisan 2017'de yapılan referandumla da kabul edilmiştir (Zarplı, 2015: 175; Güler, 2018: 311).

AKP, hükümet sisteminin değişmesi içine ne kadar çabalamış olsa da aynı çabayı seçim sistemi değişikliği için göstermemiştir. Seçim sisteminin anti demokratik yüksek baraj engeli ve Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılması gereken demokratik düzenlemelerle ilgili, uzun süreli iktidarı döneminde bir girişimde bulunmamıştır (Çimen ve Bakan, 2019: 145).

2.4. Türkiye'de Siyasi İstikrarı Etkileyen Unsurlar

2.4.1. Terör ve Terörizm

Türkiye'nin terörle mücadelesi köklü bir geçmişe sahiptir. Terörün pek çok değişik türüyle mücadele eden Türkiye, terör konusunda en önemli deneyime sahip ülkeler içinde yer almaktadır (Avcı, 2019: 140). Türkiye kuruluşundan bu zamana kadar geçen sürede bir kısmı Osmanlı Devleti'nden miras kalan, bir kısmı Cumhuriyetin Kuruluş İdeolojisine yönelen tepkilerden doğan, bir bölümü de jeopolitik konumu sebebiyle meydana gelen terörizm tehditlerine maruz kalmıştır. Türkiye, 97 yıllık zaman zarfında bölücü, sağ, sol, dini motifli, etnik ve uluslararası

olmak üzere terörizm olgusunun hemen hemen tümüyle karşı karşıya kalmıştır (Şimşek ve Özkaya, 2018: 249).

Türkiye’deki terörizm türleri ve terör örgütlerinin bazıları;

- **Sol İdeoloji Temelli Terörizm:** “Devrimci Halk Komünist Partisi Cephesi (DHKP/C), Türkiye Komünist Partisi / Marksist Leninist (TKP/ML), Maoist Komünist Parti (MKP), Marksist Leninist Komünist Parti (MLKP), Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)
- **Etnik Milliyetçi/ Ayrılıkçı Terörizm:** Kürdistan İşçi Partisi (Partiyâ Karkeren Kurdistanê, PKK), Ermenistan’ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu (Armenian Secret Army for Liberation of Armenia, ASALA), Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları Ermeni Devrimci Ordusu (Justice Commandos for Armenian Genocide-Armenian Revolutionary Army, JCAG-ARA)
- **Din Temelli Terörizm:** Türkiye Hizbullahı, İslamî Büyük Doğu Akıncıları Cephesi (IBDA/C), İslamî Hareket Örgütü, İslamî Cemaatler Birliği ve Anadolu Federal İslam Devleti, Tevhid-Selam (Kudüs Ordusu), Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması (FETÖ/PDY)
- **Küresel Terörizm:** El Kaide, DAEŞ (Irak ve Şam İslam Devleti, İŞİD)” (Avcı, 2019: 142).

Türkiye’de siyasi istikrarı tehdit eden unsurların başında terör ve terörizm gelmektedir. Terör örgütlerinin tek hedefi toplumsal düzeni bozarak ölümlere, yaralanmalara, mal kayıplarına yol açmak değildir. Terör örgütlerinin birçoğu sivil katliamlar ve intihar saldırıları gibi ülkenin imajını düşürücü eylemlerde bulunarak ülkenin uluslararası düzeyde güvenilirliğini sarsmaya çalışmaktadır. Toplumsal kargaşaya yol açan terör örgütlerinin demokratik değerlere karşı bir savaş verdiğini söylemek mümkündür. Terör örgütleri faaliyetlerine bakıldığında temel amaçlarının bölgesel ve özel teşebbüs yatırımlarını engelleyerek, zorla kepek kapattırıp haraç toplayarak ekonomik istikrarsızlığa yol açmak böylece mevcut siyasi istikrara istikrarsız bir nitelik kazandırmak olduğu söylenebilir. Buna PKK terör örgütlerinin

bölgesel yatırımların engellenmesi, özel teşebbüs yatırımlarının engellenmesi, zorla kepen kapattırması ve haraç toplama faaliyetleri örnek gösterilebilir (Sarı ve Tınas, 2018: 31-38).

Türkiye'nin mücadele etmek zorunda kaldığı ve halen devam eden terörizm tehdidinin iki özelliği bulunmaktadır. Birincisi ideolojik, etnik ve radikal dinci olmak üzere neredeyse bilinen tüm terörizm çeşidinin faaliyette bulunması, ikinci ise karşılaşılan tüm terörizm tehditlerinin arkasında dış güçlerin desteğinin olmasıdır (TBB, 2006: 531-532). Türkiye'de tarihsel çerçevede gerçekleşen terör örgütlerinin nitelikleri:

- 1960'lı yılların sonunda baş gösteren Ermeni terörü
- 1970-1980 yılları arasında Ermeni Terörizmi, sağ-sol çatışmalarından kaynaklanan ideolojik terörizm,
- 1980'li sonlarında başlayan ırkçı bölücü terör ve radikal İslamcı terör
- 1990-2000 yılları arasında etkin radikal dinci İslami terör,
- 1984-2000 döneminde karşılaşılan ve günümüzde tekrar can bulan etnik bölücü terör,
- 2000'li yıllarla birlikte yakın tehdit oluşturan Selefi görüş üyesi örgütler ve El Kaide merkezli uluslararası terörizm (TBB, 2006: 532).
- Türkiye'de bu sayılan terör örgütlerine ek olarak 2000'li yıllarda ülkenin çeşitli kurumlarına sinsiçe sızan paralel terör örgütüne de yer vermek gerekir.

Türkiye'de terör çekirdeklerinin 1950-1960 döneminde sokak ve öğrenci olayları olarak baş gösterdiği söylenebilir. Fakat bilinen tarihiyle terör olaylarının ortaya çıkışı 1970'li yıllara uzanmaktadır (Şimşek ve Özkaya, 2018: 270). Türkiye'de terörizmin etkinlikleri; 1970'li yıllarda Ermeni ve sağ-sol terörü olarak baş gösterirken, 1980'li yıllardan sonra bölücü terör olarak devam etmiş ve 1990'lı yıllarla birlikte dini istismar eden terör etkin olmaya başlamıştır. Gün geçtikçe değişen dünya şartlarına göre isim ve stratejilerini farklılaştırarak eylemlerini

sürdüren bu terör örgütlerini anlayabilmek, tarihsel gelişimlerini çok iyi analiz etmekten geçmektedir (Gürel, 2016: 24; TBB, 2006: 532).

Türkiye’de ilk terör eylemlerine bakıldığında küçük eylemler şeklinde öğrenci olayları karşımıza çıkmaktadır. Anarşi ya da terör olarak adlandırılan olayların temel sebebi olarak ideolojik çatışmalar yer alırken, ideolojilerin ortaya koyduğu şiddet eylemleri terörün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin; 26 Aralık 1978 ve 12 Eylül 1980 tarihleri arasındaki sıkıyönetimle, Türkiye’de zamanla artan terör eylemlerinin başında ideolojik hadiseler yer almaktadır. Sözü edilen zaman zarfında, 39 bin 385 tane ideolojik amaçlı eylem ve hadisenin meydana gelmiş olması dikkat çeken bir noktadır (Şimşek ve Özkaya, 2018: 270).

Öğrenci eylemlerinin yanı sıra Türkiye’de 1970’leri takip eden dönemde terörizm faaliyetleri artmış ve uluslararası nitelik kazanmıştır. Bilhassa 1986 sonrası tarihlerde ülkenin Güneydoğu’sunda PKK etkili terör eylemlerine başlamış ve yoğun terör saldırılarında bulunmuştur. 1995 sonrasında ise sıkı ve sürekli askeri operasyonlar neticesinde lideri yakalanmış ve PKK gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir. Fakat çeşitli iç ve dış konjonktürel gelişmeler terörizminin tehdidini yeniden yükselterek güçlendirmiştir (Ak vd., 2017: 22-23). PKK’nın yanı sıra Türkiye, 2000’li yıllardan sonra faaliyetlerini küresel ölçekte sürdüren El Kaide terör örgütüne bağlı öğelerin gerçekleştirdiği intihar saldırılarının hedefi olmuştur (Gürel, 2016: 24). Radikal / dini görünümlü ve ayrılıkçı terör örgütlerinin gerçekleştirdikleri terör saldırılarının sıklığı 2011 yılından itibaren ivme kazanmıştır. 2015 ve sonrası dönemde Türkiye’yi istikrarsızlaştırmak ve itibarsızlaştırmak için yeni bir fırsat doğduğunu hisseden terör örgütleri 7 Haziran ve 1 Kasım genel seçimleri arasında eşzamanlı biçimde saldırılarda bulunmuştur (Ak vd., 2017: 22-23). Terörizm Türkiye’de on binlerce insanın ölümüne, çok sayı da insanın yaralanmasına, sakat kalmasına ve ciddi ekonomik kayıplara neden olmuştur. 1984-2004 kapsayan dönemde Türkiye’de gerçekleşen terör hadiselerinin sayısı 51.500 olarak tahmin edilmektedir. Bu hadiselerin aşağı yukarı 22.000’inin yani % 43’ünün etnik/ayrılıkçı terörizm kaynaklı olduğu düşünülmektedir (TBB, 2006: 531).

Bu terör örgütleri içerisinde ülkenin en önemli güvenlik tehdidi olarak kabul edilen terör örgütü FETÖ'dür. Türkiye tarihine adını kara yazılarla yazdıran halkın içine dini motifleri ve çeşitli unsurları kullanarak giren yeni nesil terör örgütü olan Fetullahçı Terör Örgütü, "güvenlik, sosyoekonomik, sosyo-politik, sosyo-psikolojik öğeleri içinde barındırması, ezoterik kültist bir yapısı olması, üyelerinin kendilerini terör örgütüne adama seviyeleri, takiye yaparak kripto elemanlar olarak uyuyan hücrelere dönüşmeleri, kendi çıkarları için diğer tüm terör örgütleri ya da yabancı istihbarat örgütleri ile işbirliği yapabilmeleri ve kısaca amaçlarına ulaşmak için her yolu mubah saymalarından dolayı en büyük ve önemli" tehlikelerden biri olarak görülmektedir. Özellikle militan olarak 13-18 yaş grubunu hedef alan FETÖ, Türkiye'de yaptığı tehdidin yanı sıra bölgesel ve küresel etkileri sebebiyle uluslararası güvenliği ve barışı tehdit etme potansiyeline sahip devletlerarası ilişkilere tesir eden bir örgüttür (PA, 2018: 5-15).

2.4.2. Darbe ve Askeri Müdahaleler

Türkiye 1923 yılından günümüze gelinceye kadar geçen süreçte çok kez askeri ve sivil darbelere maruz kalmıştır. Milletin iradesini hedef alan darbe, muhtıra ve darbe girişimleri Türkiye'yi her anlamda geriye götüren siyasi istikrar düşmanı eylemler bütünü olarak kendini göstermiştir. Türkiye'de darbelerin yapılması demokrasinin yerleşmemesinden kaynakladığı gibi, darbeler de demokrasinin yerleşmesine büyük engel olmuştur.

Sivil Hükümet Darbesi- CHP'de 35'ler Vakası: II. Dünya savaşıdan sonra hem dış faktörler hem de iç faktörler nedeniyle bir muhalefet partisinin oluşumunu zorunlu gören İsmet İnönü Demokratik Parti'nin kurulmasında engel teşkil etmemiştir. Tam aksi bunu gerekçeliyle dile getirmiştir. Ancak 1946 yılında hükümet kurma görevini verdiği Recep Peker tek partili hayatın devam etmesi gerektiğini savunarak bu konuda ısrarlı davranmış ve partide bir ikicilik oluşmuştur. Aynı zamanda DP'nin Recep Peker'in tavırlarında rahatsızlık duyması hakeza kendi partisinden şikayetlerin artması, halkın mevcut yönetime tepkilerinin çoğalması karşısında İsmet İnönü Recep Peker'den desteğini çekmiş ve karşısında bir denge ve kuvvet oluşturmak amacıyla "35'ler" adı verilen bir grup kurmuştur. 35'lerin şiddetli muhalefetiyle uğraşmak zorunda kalan Recep Peker daha fazla mücadele

edemeyerek Başbakanlık görevinden 9 Eylül 1947 yılında istifa etmiştir (Berber, 2012: 141-147).

1960 Darbesi: TSK'nin bazı subayları 1950-1960 döneminde iktidarda bulunan ve milletten büyük destek gören Demokrat Partiyi düşürmek amacıyla 1955'te İhtilal Komitesi kurmuştur. 27 Mayıs 1960 Cuma günü seçimle gelmiş DP yönetimine TSK'den 38 subayın kurduğu ihtilâl komitesi tarafından son verilmiştir. Elleri silahlı Harp Okulu öğrencileri 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece tüm hazırlılar tamamlanınca yaklaşık sabah saat dörtte hareket planına göre PTT ve Ankara Radyosu binalarını, sonra da belirlenen diğer bütün yerleri ele geçirmek için harekete geçmiştir. Planlara uygun hareket edilerek, bir buçuk saatte hareket tamamlanmış ve bütün kilit noktalar ele geçirilmiştir. İşgallerin sonucunda Türk Silahlı Kuvvetleri iktidarı ele geçirmiş, TBMM fesh edilmiş, Bakanlar Kurulu üyeleri, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Hasan Polatkan gibi isimler başta olmak üzere Büyük Millet Meclisi üyeleri, tutuklanmıştır. İhtilal sonrası DP'nin önde gelen isimleri Ankara Kara Harp Okulu'na getirilmiş ve Bakanlar Harp Okulu'nda farklı odalara kapatılmıştır. 1960 darbesi, Yassıada Kararları'nın ardından İmralı'ya götürülen Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu ve Başbakan Adnan Menderes'in idamı ile sonuçlanmıştır (Emiroğlu, 2011: 17-26).

1971 Muhtırası: TSK'nın komuta kademesi, 1960 darbesinden yaklaşık 11 yıl sonra, sivil siyasete tekrar el atmaya karar vermiştir. Bu karar sonucunda 12 Mart 1971 tarihinde ve saat 13.00'de, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının imzasını taşıyan üç maddeli muhtıra Türkiye Radyolarında okunmuş, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve Hükümeti istifaya davet edilmiştir. Muhtıraya göre eğer Demirel, askerlerin isteklerini yerine getirip istifa etmez ve yerine askerlerin tasdik ettiği bir hükümet kurmazsa ordu yönetimi doğrudan üzerine alabilecektir. Söz konusu muhtıra Başbakan dışında Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'na da yazılı olarak gönderilmiştir. Muhtıranın beyan edilmesinin hemen ardından, Bakanlar Kurulu olağanüstü toplanarak alınacak kararlar görüşülmüştür. Toplantı sonucunda ise hükümetin istifasına karar verilmiş ve Süleyman Demirel hükümeti istifa etmiştir (Ertem, 2018a: 658-659).

1980 Darbesi: Askeri rejimin 1980 yılında adım adım hazırladığı darbe planı “Bayrak Harekâtı” ismiyle adlandırılmaktadır. Büyük bir hazırlıkla tasarlanan askeri darbenin son şeklini alması 1980 senesinin Haziran ayını bulmuştur. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in başkanlığında toplanan kuvvet komutanları, askeri darbenin 11 Temmuz 1980’de gerçekleştirilmesini kararlaştırmıştır. Ancak darbeye yönelik alınan kararlar ve yapılan planlar Süleyman Demirel Hükümeti’nin TBMM’den Güvenoyu alması ile belirli bir süre ertelenince 11 Temmuz’da Bayrak Harekâtının ilk provası, *Nokta Operasyonu* ismiyle Fatsa’da gerçekleştirilmiştir. Türkiye darbe ile 1980’in 12 Eylül sabahı karşılaşmış ve günün ilk saatlerinde zırhlı araçlar, daha önceden planlanan yerlere doğru harekete geçmiş, TSK saat 03.00’te PTT ve TRT istasyonlarına el koymuştur. Emniyet Genel Müdürlüğü ile polis tesisleri askerler tarafından zapt edilirken, siyasi parti başkanları gözaltına alınmış ve parlamento feshedilmiştir. Parlamento ve Hükümetin fesih edilmesiyle Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmış, yurdun her köşesinde sıkıyönetim ilan edilmiş, yurt dışına çıkışlar yasaklanmış, saat 05.00’ten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı getirilmiştir (Arslan, 2012: 231-234).

1997 Post Modern Darbe: Bu darbe yapılma usulü açısından 1960, 1971 ve 1980 darbesinden farklı bir özellik taşımaktadır. İlk üç müdahale her yönüyle birbirine benzerken, 28 Şubat 1997 müdahalesi, önceki darbeler gibi ani, kesin ve sert olmamış, bir süreç içinde gelişmiştir. 28 Şubat süreci içinde TSK medyayı oldukça etkin kullanmış, psikolojik savaş yöntemleriyle kamuoyu oluşturmaya ve kamuoyundan destek almaya çalışmıştır (Genç, 2017: 234). 28 Şubat 1997 yılında muhtıra yayınlanmış ve istifaya zorlanan Başbakan Necmettin Erbakan istifasını vermiş ve Hükümeti dağılmıştır. Hükümetin dağılmasıyla harekete geçen dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in, hükümeti kurma görevini, Erbakan’dan sonra en çok oyu alan Doğru Yol Partisi’ne vermemesi neticesinde, Refah-Yol Hükümeti’nin tüm unsurları iktidardan uzaklaştırılmış ve Temmuz 1997’de Mesut Yılmaz Başbakanlığında ANAP-DSP-DTP Koalisyon Hükümeti göreve başlamıştır. Böylece 28 Şubat 1997 *Post-modern* darbe süreci bu şekilde tamamlanmıştır (Ertem, 2018b: 317).

27 Nisan e- Muhtırası: 27 Nisan 2007 tarihinde saat 23:17’de dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt tarafından kaleme alınan e-muhtıra bildirisi yayınlanmıştır. Amaç Ahmet Necdet Sezer’in Cumhurbaşkanlığı süresinin dolması sebebiyle istemedikleri bir politikacının cumhurbaşkanlığına seçilmesinin önüne geçmek ve hükümetin halkın talepleri doğrultusunda gerçekleştirdiği bir takım icraatları engellemektir. Olaydan bir gün sonra 15:15 yapılan karşı açıklamada “Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan’a karşı sorumludur” ifadeleri kullanılmış ve askeri girişim savuşturulmuştur. Dolayısıyla yayınlanan muhtıra amacına ulaşamamıştır (Devran ve Özcan, 2016: 13). Bu kez istenilen olmamış ve güçlü bir duruş sergileyen mevcut hükümet söz konusu e-muhtıra tehdidinin üstesinden gelmeyi başarmıştır.

17-25 Aralık Darbe Girişimi: FETÖ terör örgütünün girişiyle gerçekleşen 17-25 Aralık 2013 olayları yumuşak darbe girişimi olarak adlandırılmaktadır. FETÖ bu darbe girişimini meşru devlet ve hükümet yönetimini bertaraf ederek yerine kendi üyelerinden oluşan bir yapıyı tesis etmek amacıyla 17 ve 25 Aralık’ta ayrı ayrı olarak A ve B planı şeklinde gerçekleştirmiştir. Birinci dalga A planı çerçevesinde 15-16 Aralık tarihlerinde İstanbul Emniyet Müdürlüğü Mali ve Organize Şube bilgisayarlarında yoğun bir biçimde dosya temizleme işlemleri yaparak kanun dışı dinlemeler ve bununla alakalı belgeler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. FETÖ üyesi emniyet ve yargı mensuplarının ortak faaliyetleri ve Savcı Celal Kara’nın emriyle 4 bakan, 3 bakan çocuğu, banka yöneticileri ve bürokratların bulunduğu kişileri; görevi kötüye kullanma, rüşvet, kaçakçılık ve ihaleye fesat karıştırma iddialarıyla tutuklama emri verilmiştir. 17 Aralık’ta gerçekleşen tutuklama emri ile FETÖ yolsuzluk adı altında bir darbe girişiminde bulunmuş ve ulusal medya desteğini kullanarak hükümeti itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. 17 Aralık’ta kısmen de olsa hedeflerini gerçekleştiren FETÖ *yumuşak* darbe girişimini tamamlamak için ikinci dalga B planını 25 Aralık 2013’te hayata geçirmeye çalışmıştır. 17 Aralık’ta hedeflerine tam ulaşamayan FETÖ bu kez hedeflerini daha da yükselterek darbenin başarısını kesinleştirmek istemiş ve hedefini dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan’ın oğlu Bilal Erdoğan’a çevirerek Başbakan Erdoğan ve yakın çevresine yönelik yıpratma hareketleri başlatmıştır. 25 Aralık’ta da başarılı olmayan paralel terör örgütü FETÖ,

MIT tırları operasyonları, TUBİTAK'a sızma ve bir çok farklı yolla faaliyetlerine devam etmiştir (KADEM, t.y.: 23-28).

2016 Darbe Girişimi: Paralel terör örgütü FETÖ'nün planları doğrultusunda mevcut yönetim ve ülkenin istikbali hedef alınarak yapılan bir girişimdir. TSK içinde FETÖ'ne mensup bir grup, 15 Temmuz akşamı emir komuta zincirinin dışına çıkarak bir darbe girişiminde bulunmuştur. Darbeci grup Ankara ve İstanbul'da eş zamanlı operasyonlara başlamış, savaş uçakları alçak uçuş ve ses hızını aşır sonic patlamalar yaparak, toplum üzerinde korku ve endişe yaymayı amaçlamıştır. Darbecilerin kontrol altında tuttuğu tanklar İstanbul'daki bazı köprüleri tek yönlü olarak trafiğe kapatırken, cuntacılar Atatürk Havalimanı'nı kontrol etmek ve uçuşları kesmek için tanklarla meydanı kuşatmış ve pistlere girmiştir. Cuntacılar bir yandan İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü'nü zapt etmeye çalışırken diğer yandan Ankara İl Emniyet Müdürlüğü'ne saldırı da bulunmuştur. Darbeciler bunlarla da yetinmeyip darbe girişimi sırasında Marmaris'te bulunan ve milletin iradesiyle başa gelen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kaldığı otele kendisini ve ailesini öldürme amacıyla baskın düzenlenmiş ve bu girişiminde de başarısız olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın cereyan eden darbe girişiminin TSK içinde küçük bir azınlığın kalkışması olduğunu belirtmesi ve millete iradesine sahip çıkmak için sokaklarda darbeye direnme çağrısında bulunmasıyla Türk halkı darbe kalkışmasını engellemek üzere başta havalimanı, köprüler ve işgal edilen devlet kurumlarını kurtarmak için ülkenin birçok yerinde sokaklara çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları söz konusu darbe girişimini gerçekleştiren teröristlere karşı meşru müdafaa kapsamında değerlendirilen milli iradeyi korumaya yönelik demokratik bir tepki ortaya koyarak 15 Temmuz 2016 darbe girişimini engellemiş ve bu girişim milletin zaferiyle sonuçlanmıştır (KADEM, t.y.: 29-31).

Türkiye'de ilk sivil darbe girişimi 35'ler Vakası ile kendini gösterirken, ilk askeri darbe 1960 senesinde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin siyasi tarihinde, 1960 askeri darbesinden itibaren, hemen hemen her on yılda bir askeri darbe yapılmıştır. Demokrasinin askıya alındığı darbelerle millet iradesi hiç sayılmış, başta yaşam hakkı olmak üzere, temel insan hakları ayaklar altına alınmıştır. Bunlara ek olarak TBMM ve siyasi partiler kapatılmış, sıkıyönetim ve olağanüstü hal uygulamalarıyla

halk baskı altında tutulmuştur. Darbelerin beraberinde getirdiği olağanüstü yönetim şartları toplum üzerinde bir tehdit unsuru olarak algılanmış, bu süreçler içinde halkın ifade özgürlüğü, fikir ve vicdan hürriyeti kısıtlanmıştır (Eğitim BİR-SEN, 2014: 10).

Darbeler, her ne surette olursa olsun hukuki ve meşru gerekçesi olmadığı ve olamayacağı gibi, her darbenin ya da darbe girişiminin sonradan telafisi olmayan sonuçlar doğurduğunu bilmek gerekir. Özellikle telafisi mümkün olmayan toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara veya sonuçlara neden olmaktadır. Türkiye siyasi tarihi yapılan darbeler neticesinde değerlendirildiğinde bugüne kadar gerçekleşmiş olan hiç bir askeri darbe var olduğu ileri sürülen sorunlara çözüm getirememiş hatta mevcut sorunları daha da kronikleştirmiştir. Bu anlamda sivil iradenin önü kesilerek ekonomik kalkınma geciktirilmiş, ülke kaynaklarının işletilmesi ciddi manada zorlaştırılmıştır. Ülkede gerçekleşen her darbe ülkeyi onlarca yıl geriye götürmekle kalmamış, ekonomik ve sosyal gelişmeyi engelleyerek Türkiye'nin modern dünyadan soyutlanmasına ve geriye gitmesine sebep olmuştur. Darbeci yönetim, Türkiye'nin uluslararası alandaki saygınlığına zarar vererek uluslararası toplumla bütünleşmesine engel olmuştur (Duman, 2018: 76-77).

Türkiye'de gerçekleştirilen darbeler değerlendirildiğinde demokrasiyi dolayısıyla halk egemenliğini hedef alan, ilk sivil darbe olarak tarihe geçen 35'ler Vakası'ndan 1997 muhtırasına kadar gerçekleşen darbelerin tümünün hedefine ulaştığı görülmektedir. 2002' yılından sonra gerçekleştirilmeye çalışan hiçbir darbenin ise amacına ulaşamadığı fark edilmektedir. Bu husus Türkiye'nin demokratikleşme düzeyinin ne derece olduğu konusunda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. 27 Nisan e-muhtırası, 17-25 Aralık ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimleri karşısında hükümetin, devlet kurumlarının ve halkın kuvvetli birliği içinde hareket etmesi sonucunda girişimin sonlandırılması, demokrasinin halk ve devletin birlikteliği ile özümsemişliğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla 2002 yılını takip eden dönemlerde ülkenin demokrasi ve demokratikleşme bağlamında önemli derecede yol kat ettiğini ve halkın demokrasi bilincinin olduğunu söylemek mümkündür.

2.4.3. Toplumsal Olaylar ve Ayaklanmalar

Türkiye askeri ve sivil darbelerin ve terör faaliyetlerinin yanı sıra birçok toplumsal olaya, isyanlara ve ayaklanmalara sahne olmuş ve mücadele etmek zorunda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıllarda toplumsal olaylar genellikle ayaklanmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet öncesi ve sonrasında ortaya çıkan toplumsal olaylar iç faktörlerin ve büyük devletlerin Ankara Hükümeti'ni uluslararası alanda köşeye sıkıştırmak amacıyla yaptıkları kışkırtmaları sonucunda kendini göstermiştir (Köçer, 2004: 381).

Cumhuriyet öncesi milli mücadeleye karşı çıkan isyan ve ayaklanmalar Cumhuriyetin ilanı ile birlikte cumhuriyet ve millet hedef alınarak bu iç isyanların devamı niteliğinde birçok toplumsal olaya neden olmuştur. Özellikle 1924-1938 arası dönemde ülke ölçeğinde kendini gösteren ayaklanmalar geniş bir alanda yayılma fırsatı bulmuştur. Devletin yöneticileri söz konusu bölgelerde otoriteyi sağlamak için başta asayiş ve güvenlik hususunda köklü önlemlere başvurmuştur. Bu ayaklanmalar içinde 1925 tarihli Şeyh Said ve 1930 tarihli Menemen olayı nitelik ve içerik olarak günümüze kadar tartışma konusu olarak gelmiştir (Alaca, 2018: 1194). Özellikle İngilizlerin desteği ile patlak veren Şeyh Said isyanı nedeniyle, TBMM Hükümeti Musul meselesinde geri adım atmak zorunda kalmış ve bu bölgeyi İngiliz kontrolüne bırakmıştır. Aynı şekilde 1926 tarihinde ortaya çıkan Hakkari Beytüşşebap isyanı sırasında Livinli İsmail ve Nordüzlü Lezki önderliğindeki asiler kontrol altına alınmış, isyancılar ve aşiretleri Irak'a sığınmış ve binlerce insan, salt ağalarının yanlış kararı sebebiyle topraklarını bırakıp gitmek zorunda kalmıştır (Köçer, 2004: 381).

DP Hükümeti'nin başta olduğu 1955 yılında ülke gündemini meşgul eden olayların başında "Kıbrıs Sorunu" olarak bilinen 6-7 olayları gelmektedir. Kıbrıs'ta yaşayan Rumların Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması için Türklere karşı başlattığı şiddet eylemleri kısa sürede Türkiye'ye yansımış ve Taksim'de Kıbrıs Türk'tür Derneği "Kıbrıs Türk'tür Türk kalacaktır" sözleriyle bir protesto başlatmıştır. Protesto kısa sürede İstanbul'un diğer ilçelerine de sıçramış ve birçok ibadethane ve kamusal alan saldırıya uğramıştır. Masum gibi görünen protesto büyük yağmalama hareketine dönüşerek özellikle Rumların bulunduğu bölgelerde yoğunlaşarak ev,

dükkan, kilise gibi yerlere yönelmeler oluşmuştur. 6-7 olayları olarak ifade edilen yağmalama hareketi askeri birliklerin harekete geçmesiyle durdurulabilmiştir (Alpay ve Alkin, 2019: 106-108).

Çok partili hayata geçtikten sonra 1960'da yapılan darbenin etkisiyle siyasi parti bölünmeleri meydana gelmiş ve sosyal demokrasinin yeni oluşumlarında siyasi iklim oluşmuştur. Söz konusu bölünmeler milliyetçi cepheler, halkçı gruplar ortaya çıkarmış ve böylece her kesim arasında gruplanmalar meydana gelmiştir (Demirtürk, 2015: 161). Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında siyasi şiddet ve terör eylemleri artmış, siyaset sorun çözen bir yapıdan ziyade sorun üreten bir yapıya dönüşmüş, "sağcı" ve "solcu" olarak adlandırılan kesimler arasındaki gerilim iyice tırmanmıştır (Çimen ve Bakan, 2019: 138). 70'li yıllarda çatışan görüşler peşi sıra vardiyalı faaliyetlerin sokaklarda, yollarda ve köprülerde yazıya dökülmesiyle devam etmiştir. 1960'lı yıllarda baş gösteren 1970'li yıllarda hat safhaya ulaşan sağcı solcu olayların yanı sıra bir diğer önemli olayda işçi yürüyüşleridir (Demirtürk, 2015: 165). 1973-1980 arasında işçi hareketi ivme kazanmış ve bu süre zarfında grev sayısı 2 kat, grevci sayısı 3 kat, grevde geçen gün sayısı ise yedi kat artmıştır. 1960-1980 dönemi işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez kitlesel harekete ulaştığı bir periyoddur (Şahin, 2010: 27). Söz konusu işçi hareketleri 1 Mayıs 1977'de birçok vatandaşlarımızın ölümü ile sonuçlanmış ve tarih sayfalarına "kanlı 1 Mayıs" olarak geçmiştir (Koç, 2012: 1).

1970'li yıllarına sonlarına doğru Maraş olayları baş göstermiş ve bu olaylar pek çok can kaybıyla sonuçlanmıştır. 16 Aralık 1978'de Çiçek Sineması'nda gösterime giren *Güneş Ne zaman Doğacak* adlı filminin gösterimde olduğu 19 Aralık Günü 20.00 seansının ara zamanında bomba patlatılmıştır. Bu olayı takiben bir olaylar sinsilesi gerçekleşmiştir. Birinci günkü olaylarda ölen kişi sayısı 33, yaralı sayısı 300'den fazladır. 23-24 Aralık 1978 günlerinde de benzer olaylar devam etmiş ölen kişi sayısı 98'e ulaşmıştır. Olaylar bitmesi için yaşanan çözüm arayışı sonunda 26 Aralık'ta 13 şehirde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Olaylar son bulduğunda ölen kişi sayısı 111'e, yaralı kişi sayısı 1000'in üzerine ulaşırken, 289 işyeri tahrip edilmiş 552 hane ve 8 otomobil bütünüyle yakılmıştır (Bandoğlu, 2016: 592-594). Yaş, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin gerçekleşen olayların hayat bulma şekli ve ölen

yaralananların sayısı dikkate alındığında yaşananların bir katliama dönüştüğü görülmektedir

1960 ve 1980 dönemini kapsayan yıllarda yaşanan bir diğer önemli olay da petrol krizleri ve Kıbrıs Barış Harekatı'dır. 1973 yılında başlayan petrol şokları Türkiye'yi ekonomik sorunlarla baş başa bırakırken, Kıbrıs Barış Harekatı ülkeyi uluslararası düzeyde etkilemiştir. Kıbrıs Barış Harekatı 1963'te Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklere karşı başlattığı tedhiş hareketleri şeklinde kendini göstermiştir. Kıbrıslı Rumların başlattığı tedhiş hareketleri Türklerin zorla mevcut yapı dışına çıkarılması ile neticelenmiştir. Bu tarz olaylar 1964 ve 1967'de şiddetlenerek bir krize neden olmuş ve olayların şiddeti Ada'nın dışını etkileyerek Türk-Yunan savaşına işaret etmiştir. Türkler için can ve mal emniyetinin ihlal edildiği süreç, farklı derecelerde 1974 yılına kadar devam etmiştir. Bu şartlar ülkenin stratejik öncelikleri ve Kıbrıs Türk halkının emniyeti endişesiyle Kıbrıs'a askerî çıkarma yapmayı mecbur kılmıştır. Türkiye tarihinde *1974 Kıbrıs Barış Harekatı* olarak ifade edilen bu olay ile Türkiye'nin siyasi, askerî, iktisadi ve uluslararası ilişkilerini etkileyen birçok olumlu ve olumsuz gelişme ve değişme meydana gelmiştir (Göktepe, 2012: 1397).

1980'de yeni bir askeri darbe ile sarsılan Türkiye'de sıkıyönetim ve siyasi olaylar neticesinde yaşanan toplumsal şiddet olayları daha sonraki yıllarda devam ederek artmıştır. Darbeyi takiben, 29 Mayıs 1980 yılında Çorum olayları, yaşanmıştır. Türkiye Çorum olayları dışında 1980-2002 döneminde birçok toplumsal şiddet olayları ile tekrar tekrar sarsılmıştır. Bunlardan bazıları; Madımak olayı, Başbağlar katliamı, Susurluk skandalıdır.

Türkiye'de toplumsal şiddet olayları 2002 sonrası dönemde zamanla azalma göstermiş ancak terör örgütleri kargaşa çıkarmaya devam etmiştir. Bu dönemde siyasi istikrarın sağlanması ve beraberinde ekonomik ve mali yapıda iyileşmeler olması, toplum refah düzeyinin artması ve halkın demokrasi bilincinin gelişmesi gibi etkenlerin toplumsal şiddet olaylarının azalmasında etkili olduğu söylenebilir. 2002 yılı sonrasında yaşanan toplumsal kargaşalar genellikle terör örgütleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. 2002 sonrasına damgasını vuran olaylar daha çok PKK ve FETÖ

gibi terör örgütlerinin eliyle gerçekleşmiştir. Ankara tren garı önünde patlama, İstanbul Sultanahmet önünde patlama, Iğdır'da zırhlı polis aracına yapılan patlama, Şanlıurfa Suruç'ta bombalı saldırı, Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde bombalı saldırı bunlardan bazılarıdır. Özellikle FETÖ üyeleri devlet içine sızarak siyasi aktörlerin işlerini zorlaştırmak istemeleri ile pek çok eylemde bulunmuştur. Rusya Ankara Büyükelçinin öldürülmesi, Balyoz ve Ergenekon davaları, FETÖ terör örgütü eliyle gerçekleşen bazı eylemlerdir. Dolayısıyla 2002 sonrası dönemde hem dünyanın hem Türkiye'nin sosyoekonomik yapısında meydana gelen değişimler doğrultusunda ülke içinde yaşanan toplumsal olayların nitelik olarak şekil değiştirdiği söylenebilir.

Türkiye'de terör örgütü faaliyetleri dışında siyasi istikrarı hedef alan eylemler zamanla azalma eğiliminde olsa da gezi parkı eylemleri gibi bir örnek karşımıza çıkmaktadır. Doğayı koruma çerçevesinde yalnızca muhalefet bir yapı sergileyen bu ayaklanma, zamanla bir yağmalama hareketine dönüşmüştür. İlk olarak Mayıs ayının son zamanlarında yarı-örgütlü bir biçimde çevre hareketi olarak baş göstermiştir. İlk zamanlarda siyasi irade açısından; eylemler yalnızca bir asayiş sorunu ve ideolojik bir muhalefet olarak değerlendirilmiştir. Ancak ilerleyen tarihlerde söz konusu eylemler “ulusal ve uluslararası aktörler aracılığıyla örgütlenerek siyasallaşmış ve hedefler revize edilerek gerçek hedefin” hükümet istikrarı olduğu anlaşılmıştır. Gezi parkı eylemleri belirlenen hedefler doğrultusunda hareket ederek, şiddet olaylarını arttırmış ve ciddi maddi zararlara yol açmıştır (Aslan vd., 2016: 154-155) İlk bakışta çevreyi koruma adına başlayan daha sonra hükümet karşıtı nitelik kazanan Gezi olayları daha sonra maddi ve manevi kayıplara dönüşen eylemler olmuştur. Gezi parkının yanı sıra Türkiye'yi uluslararası arenada zor durumda bırakan bir takım olaylardan bahsedilebilir. Bunlardan bazıları Rusya uçağının düşürülmesiyle yaşanan siyasi ve ticari krizi iken, Türkiye ile ABD arasında krize neden olan Andrew Brunson olayı ve Cemal Kaşıkçı cinayetidir.

Toplumsal şiddet olayları dışında ülke içinde yaşanan gelişmelere bakıldığında komşu ülkelerde çıkan karışıklıklar göze çarpmaktadır. İran-Irak Savaşı, Körfez Savaşı, İsrail ile Filistin arasındaki çatışmalar Ortadoğu'da Iraktan Tunus'a kadar olan bölgedeki çatışmalar, Rusya ile Gürcistan ve Ukrayna arasındaki çatışmalar,

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalar ve gerilim, ayrıca İran'a karşı uygulanan ambargo Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgeyi büyük ölçüde etkilemiştir.

Komşu ülkelerde yaşanan gerilim ister istemez Türkiye'ye de yansımıştır. Bu yansıma özellikle Suriye savaşından kaçan Suriye vatandaşlarının Türkiye'ye sığınmasıyla sonuçlanmıştır. Suriye dışında coğrafi olarak yakın bölgelerde gerçekleşen iç çatışmalar ve savaşlar zorunlu göçleri beraberinde getirmiştir. Özellikle Körfez Savaşı, Halepçe Katliamı, İran Devrimi ve nice politik sebepler İran ve Irak merkezli göç hareketinin başlıcaları olmuştur. Azerbaycan'da 1988 yılı Karabağ Savaşı ve 1992 Hocalı Soykırımı nedeniyle miktar olarak çok fazla olmasa da bir göç meydana gelirken, 1989 yılında Bulgaristan'dan zorunlu göç sebebiyle göç alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi sonucunda Afganistanlılar Türkiye'ye sığınmıştır. 1992-1999 döneminde ise Bosna Hersek ve Kosovalı Arnavutlar Türkiye'ye sığınan diğer göçmenler arasında yer almıştır (Birinci vd., 2016: 4).

2.4.4. Siyasal Yozlaşma ve Yolsuzluk

Ülkelerin en açık özelliklerinden biri devlet ile kamu bürokrasisinin teşkilatlı ve kuvvetli yapısının bir gereği olarak toplumsal ve iktisadi fonksiyonları yüklenmiş olmasıdır. “Geleneksel bağlılıkların ve ilişkilerin güçlü ve yaygın olduğu toplumsal yapılarda kamu hizmeti anlayışı; kişi gözetmemeyi ve eşit davranmayı öngörmektedir”. Türkiye’de devlet ve kamu bürokrasisi halkın en teşkilatlı yapılarından birini oluşturur. Bu nedenle Türkiye’de devlet toplumsal ve iktisadi işlevlerden sorumludur. Özellikle eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, haberleşme, ulaşım gibi temel hizmetler çoğunlukla bürokrasi aracılığıyla yapılmaktadır. Ancak bu tarz hizmetlerin yalnızca devletin elinde olması yolsuzluğa neden olabilmektedir (Merdol, 1997: 16-17). Devlet içinde kimi kişiler kendi kişileri çıkarları doğrultusunda devletin etkin araçlarını kullanabilmektedir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla yolsuzluğa yakından uzaktan bulaşmış kimseler için hesap sorma mekanizması geliştirilmiştir. Bu anlamda tek parti döneminin geçerli olduğu yıllarda yolsuzluk kapsamında bir bakan Yüce Divana sevk edilmiş ve Havuz- Yavuz davası neticesinde hem mahkum edilmiş hem de siyasi hayatı

sonuçlandırılmıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte Gümrük ve Tekel Bakanı ve bakanlıkta çalışan bazı memurlar yolsuzluk davasıyla mahkumiyet almıştır. Tek parti döneminde izlenen bürokrasi tepkiler nedeniyle bürokrasi gücünü zayıflatmıştır. Özellikle 1950'lerden sonra kamu yönetimi; iktidardaki parti ve bürokrasi arasında mücadele meydanına dönüşmüştür. Böylece yaygınlaşan popülist politikalar 1960 sonrasında da etkisini devam ettirmiştir. 1960'ların ikinci yarısından başlayarak bilhassa 1970'lerde hız kazanan bürokrasinin siyasallaşma sürecinde, *siyasal kayırmacılık* ve *nepotizm* yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde, siyasal iktidarlardan güç alan ve aile, akraba ilişkisine dayanan, *hayali ihracat* ve *mobilya yolsuzlukları* yeni yolsuzluk türleri olarak baş göstermiştir. Türkiye'nin gündemini sarsan bu gelişmeler için TBMM'ne birçok soruşturma önergesi verilmiştir. Fakat söz konusu önergelerden yüce divana gideni olmamıştır (TEPAV, 2006: 38)

Türkiye'deki siyasi alanı, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devlet bürokrasisi kontrol etmiştir. Ancak devlet bürokrasisine bırakılan siyasi alan her askerî darbe sonrasında daha fazla daraltılmıştır. Özellikle 1980 darbesi sonrasında siyasetçiye siyaset yapma araçları içinde yalnızca ekonomik alan bırakılmıştır (Şarlak ve Bali, 2008: 28). 1980'li yıllarda Türkiye'de yolsuzluk olaylarında genelde bir artış olduğu görüşü hakimdir. Türk Kamu Yönetimi özellikle 1980'li yıllardan sonra, büyük bir yolsuzluk olgusu içinde yer almıştır. 1980 sonrasında Türkiye tarihinin hiçbir döneminde görülmeeyen bir Yatırım Teşvik Politikası kabul görmüş ve sistemin işleyiş tarzında ciddi yozlaşmalar oluşmuştur. Özellikle 1984 sonrasında sayıları zamanla artan bütçe dışı fonlarla deyim yerindeyse bir *Gölge Kamu Sektörü* oluşmuştur. Öyle ki; “vergi mükelleflerinin ödedikleri vergiler, fonlar kanalıyla kime ve niçin verildiği bilinmeyen bir transfer ekonomisinin” kısaca rant ekonomisinin aracı haline gelmiştir. Söz konusu fonlardan hayali yatırımcılara ve hayali ihracatçılara milyarlarca liranın transferi yapılmıştır (Özsemerci, 2003: 39-41). Özellikle kamu yöneticilerinin sürekli yolsuzlukla suçlanması ve 28 Şubat sürecinden sonra yaşanan organize yolsuzluk soruşturmaları oldukça dikkat çekicidir (Şahin, 2005: 133).

Türkiye’de siyasal yolsuzlukların en çok gözlemlendiği alanlar; kamu iktisadi teşebbüsleri, kredi ve teşvikler, kamu ihaleleri, kent planlama ve imar işlemleridir (Liberal Düşünce, 2000: 34-37).

2.4.5. Doğal Afetler

Türkiye, jeolojik yapısı, meteorolojik özellikleri tektonik oluşumu ve topografyası gibi nedenlerle, doğal afet risklerine sahip bir ülke konumundadır (Ergünay, 2007: 2). Türkiye meteorolojik olarak değişken bir topografyayı, çeşitli iklim özelliklerine sahip bölgeleri ve değişik mikro-klima alanları içeren bir coğrafyada yer almaktadır. Türkiye’nin yer aldığı bu coğrafya çok farklı meteorolojik olayların ve doğal afetlerin oluşumuna ev sahipliği yapmaktadır (Büyükbaş ve Ormanoğlu, 2013: 24). Türkiye’de “en sık görülen meteorolojik karakterli doğal afetler arasında dolu, sel, taşkın, don, orman yangınları, kuraklık, şiddetli yağış, şiddetli rüzgâr, yıldırım, çığ, kar ve fırtına” yer almaktadır (AFADa).

Türkiye’nin bütün bölgeleri senenin her mevsiminde çeşitli meteorolojik olay ve farklı niteliklerde meteorolojik afet tehlikesi altındadır (Büyükbaş ve Ormanoğlu, 2013: 24). Bu nedenle Türkiye sosyal ve fiziksel zarar görebilirliğin yüksek olduğu bir ülkedir. Ülkede yaşanan doğal olaylar ciddi düzeyde yaralanmalara can ve mal kayıplarına neden olmakta böylece büyük afet sonuçları doğurabilmektedir. Depremler başta olmak üzere su baskınları, heyelanlar, erozyon, çığ ve kaya düşmeleri ülkede büyük kayıplara yol açma kapasitesindedir. Örneğin; ormanların tahribi ile oluşan şiddetli erozyon, bir yandan büyük derecede iktisadi kayıplara ve çevre sorunlarına yol açarken, bir yandan da mevcut tehlikeyi ciddi düzeyde arttırmaktadır (Ergünay, 2007: 2).

Anadolu coğrafyasında birçok doğal afet meydana gelmiştir. Bu doğal afetlerin içinde Türkiye’nin mücadele etmek zorunda kaldığı afetlerin başında deprem gelmektedir. Kuzey Anadolu Fay hattı üstünde yer alan Erzincan 27 Aralık 1939 tarihinde büyük bir depreme maruz kalmıştır. Şiddeti 7,9 olarak ölçülen Erzincan depremi, Anadolu’da 19. yüzyıldan günümüze kadar olan süreçte gerçekleşen depremler içinde en büyük deprem olarak kabul edilmektedir. Erzincan depremi ülkede yaşanan diğer depremlerin kayıpları ile karşılaştırıldığında en çok zarar

birakan deprem niteliğini taşımaktadır. Şöyle ki; resmi kayıtlara göre bu depremde 116 bin720 bina yıkılırken, 32 bin 968 kişi hayatını kaybetmiş, binlerce hayvan telef olmuştur. Erzincan depremi ölen kişi sayısı baz alındığında dünyada meydana gelen depremler arasında 27. sırada yer alırken, 20. yüzyılda meydana gelen depremler arasında 8. sırada yer almaktadır. (Haçın, 2014: 39-40). 1939 Erzincan depremi tam 53 yıl sonra 1992’de 6.6 şiddetinde bir depremle tekrar sarsılmıştır. 13 Mart 1992 tarihinde Erzincan’ın güneydoğusunda meydana gelen depremde 653 kişi hayatını kaybederken, birçok bina hasar görmüş ve yıkılmıştır (AFADb).

Erzincan depremleriyle sarsılan Türkiye 1999’da bir büyük depremle daha karşı karşıya kalmıştır. Marmara depremi olarak ifade edilen ve merkez üssü Kocaeli/Gölcük olan deprem 7,8 şiddetinde, 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelmiş ve çok büyük kayıplara neden olmuştur. Resmi kayıtlara bakıldığında 17 bin 480 kişinin hayatını yitirdiği, 43 bin 953 kişinin yaralandığı ve 505 kişinin ise sakat kaldığı görülmektedir. Ayrıca 376 bin 479 işyeri ve konutta hasar meydana gelmiş, 133 bin 683 bina çökmüş ve 600 bin kişi evsiz kalmıştır (TMMOB, 2012: 9).

Erzincan ve Marmara depremi dışında Türkiye’de 2020 yılına gelinceye kadar pek çok deprem, çığ, su baskını gibi çeşitli doğal afetler kendini göstermiştir. 2010 tarihinde saat 04:32’de Elazığ, Bingöl, Tunceli, Muş, Diyarbakır, Erzurum yöresinde yaklaşık 6 şiddetinde geniş bir alanda hissedilen bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremde 42 vatandaşımız hayatını kaybetmiş, 137 vatandaşımız yaralanmış, Elazığ şehrine bağlı 82 yerleşmede 1580’ini ağır olmak üzere toplam 2558 konut, Bingöl merkez ilçeye bağlı 4 köyde 115 konut ağır hasar görmüştür (Emre vd., 2010: 1). Kütahya Simav’da 2011 yılında 5.9 şiddetinde deprem olmuş ve bu depremin devamı niteliğinde 35 artçı meydana gelmiştir (Yeni Şafak, 2011). Yine 2011 yılında 23 Ekim 9 Kasım tarihlerinde Van’da artarda iki yıkıcı deprem meydana gelmiştir. Bu depremde 644 kişi hayatını kaybederken, bin 966 kişi yaralanmıştır (AFADc). 2020 yılında ise Türkiye önce 6.8 şiddetindeki Elazığ depremiyle sonra ise Van’da artarda yaşanan çığ düşmesiyle sarsılmıştır. Söz konusu her iki ildeki felaket, büyük maddi ve can kayıplarına neden olmuştur. Türkiye’de siyasi istikrar ve doğal afet yönetimi arasındaki ilişki ele alındığında 1999 Marmara ve 2020 Elazığ depremlerine karşı mevcut hükümetlerin yaklaşımlarına bakılarak bir fikir edinilebilir.

2.4.6. Ekonomik İstikrar

Türkiye'nin ekonomik yapısı hem siyasi istikrarı belirleyen hem de siyasi istikrarı etkileyen unsurlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapısı ele alındığında uygulanan ekonomik ve mali politikaların ülkenin siyasi yapısına göre şekillendiğini söylemek mümkündür. 1923 ve sonrası döneminde Türkiye'nin ekonomik yapısı belirli dönemlerde hayli durgunken belirli dönemlerde hayli karmaşık, belirli dönemlerde de gelişme göstermiştir. Örneğin Cumhuriyetin kuruluş yılları ve sonrasında uygulanan ekonomi politikaları ülkenin siyasi ve toplumsal yapısı ve bir takım dış faktörler çerçevesinde şekillenmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte ekonomik ve mali politikalar yeni bir dönüşüm yaşamıştır.

Türkiye siyasi tarihinde CHP iktidarının egemen olduğu tek partili dönemde ülkenin ekonomik ve mali politikaları konusunda izledikleri yol daha sonraki yıllara birkaç yönüyle benzemesine rağmen bazı yönleriyle tamamen ayrılmaktadır. CHP'nin ilk dönemlerinde (1923- 1933) ülkenin ekonomik yapısı liberal milli ekonomi politikası ile şekil almıştır. Sanayileşmeyi hızlandırmak amacıyla bu ekonomik modelin uygulanmasını uygun gören mevcut yönetim, bu doğrultuda özel sektöre doğrudan destek sağlamayı amaçlamıştır. Ancak 1929 Dünya ekonomik buhranının baş göstermesiyle dünya ticaret alanlarının daralması ve Türkiye'deki bir takım gelişmelere bağlı olarak 1933-1950 yıllarını kapsayan dönemde ekonomik ilerleme için en doğru yolun devlet eliyle kalkınma olduğu kanaatine varılmış ve bu zaman dilimine devletçilik politikası hakim olmuştur (Ezer, 2005: 2-3).

1950 yılı ile siyasi iktidar değişmiş ve Demokrat Parti Hükümeti'nin iktidar olduğu 10 senelik süreçte liberal ekonomi uygulanmaya çalışılmıştır. İktidar partisi özellikle ABD kaynaklı kredilerden faydalanarak, özel sektöre dayalı sanayileşme stratejisini hedef edinmiştir. Ancak bu çabalar istenilen şekilde sonuçlanmamış 1950-1960 dönemi, "Türkiye'nin piyasa ekonomisi kurallarını uygulamadaki başarısızlığının başlangıç dönemi" olmuştur. Enflasyon artış eğilimine girmiş ve artan enflasyon altında uygulanan faiz ve kurlar sabit olduğundan ekonomiyi yönlendiren fiyatlar arası dengeler bütünüyle bozulmuştur. Uygulanan sabit faiz ve kur politikası altında, negatif faizler tasarruf ve yatırım dengelerini bozarak, aşırı

değerlenen TL ekonomiyi dış ödemeler darboğazına sokmuştur (Ertuna, 2004: 8). 1950’li yılların sonlarında ekonomi, dış ödeme güclüğü ile enflasyonun kendini hissettirdiği bir bunalıma sürüklenmiş ve ekonomi net bir çizgiye oturtulamamıştır. Türkiye bu çıkmazda kurtulmak için IMF ile 1958 yılında ilk düzenlemeye gitmiş ve bu kapsamdaki istikrar programında ithalat ve ihracattaki bürokratik engellerin azaltılması için bir takım kararlar alınırken dış ticarete yönelik kısmi serbestlik öngörülmüştür (Kol ve Karaçor, 2012: 382).

1960 darbesiyle Demokrat parti döneminin son bulduğu Türkiye siyasetinde belirli bir dönem askeri yönetim söz konusu olmasına rağmen daha sonraki zamanlarda seçimlerle gelen siyasi parti yöneticileri kendini göstermiştir. Bu dönemin en büyük özelliği hükümetin istikrarsız koalisyonlar ile imtihamıdır. Darbe ile toplumsal şiddet olaylarıyla darboğaza giren ülkenin en önemli sorunlarından biri ekonomik kalkınma olmuştur. Ekonomik yapının iyileşmesi ve kalkınmanın sağlanması için yeni bir ekonomik model arayışına girilmiştir. Bu amaçla iktisat politikalarının yapımı ve uygulanmasını düzenlemek, amaç ve yöntem olarak istikrar kazandırmak ve bilimsel hale getirmek için 30 Eylül 1960’da “Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur”. Devlet Planlama Teşkilatı ile Beş Yıllık Kalkınma Planları uygulamaya konulmuştur. Karma ekonominin geçerli olduğu bu dönemin ilk yıllarındaki Kalkınma Planları kamu kesimi için *emredici* özel kesim için de *yol gösterici* özellik taşımaktadır. Kamu kesimi kalkınma planlarını kanunların izin verdiği süreçte uygulayabilirken özel sektör için daha çok teşvik edici bir nitelik taşımaktadır. Ancak kalkınmada kamu kesiminin uygulama alanı ve yaptırım gücü çok daha fazladır (Özdemir, 2014: 10).

Ekonomik kalkınma sağlamak için tedbirler alınsa da Türkiye ekonomisi I. ve II. Petrol şoklarıyla yeniden sarsılmıştır. 1973 yılında Arap ülkeleri ve İsrail arasında yaşanan Yom Kippur Savaşında ABD’nin İsrail’e destek olmasıyla OPEC üyesi Arap ülkeleri, petrol ambargosu ilan etmiştir. 1973 petrol krizi olarak adlandırılan bu ambargo petrol ithal etmek zorunda olan Türkiye’yi oldukça etkilemiştir. Böylece ülkenin ithalatı artmış dış açıklar oluşmuştur. 1973 petrol kriziyle ekonomik çalkantılar yaşayan Türkiye’ye bu kez Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle bazı ülkelerin ambargo uygulaması ciddi ekonomik problemleri beraberinde getirmiştir (Uzunkaya

vd., 2018: 51). 1970'li yılların başlarında dünyada yaşanan kriz ile birlikte Türkiye'de yaşanan sıkıntılara paralel olarak ekonomi çıkmaza girmiş, devlet desteğine ve korumacılığına dayalı ithal ikameci model sorun teşkil etmeye başlamıştır. 1960'lı yıllar boyunca ithal ikameci politikalar açısından sorun yaratmayan ücret artış talepleri, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren ciddi ekonomik sorunlara neden olmuştur. 1973-80 döneminde dışa bağımlı sanayileşmenin tekelci yapılanmanın neticesinde bütün çalışanlar arasında gözle görülür bir mülksüzleşme ve yoksullaşma yaşanmış, emek sermaye çelişkisi belirginleşmiş, işsizlik ve hayat pahalılığı artmış, dolayısıyla ekonomik koşullar bozulmuştur (Şahin, 2010: 27).

1980 yılına giren Türkiye, ekonomisinin küresel sermayeye eklemlenmesinde mühim bir aşama olan, siyasi ve iktisadi hayatında radikal değişimleri beraberinde getiren 24 Ocak İstikrar Kararlarını almıştır. 24 Ocak kararlarının alınmasında ki amaç IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası ekonomik kuruluşlardan kredi ve yardım desteği alarak ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile yapısal değişimin gerçekleşmesidir (Karabıyık ve Uçar, 2010: 40-41). 24 Ocak İstikrar Kararları ile Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılma dönüşümü 1980-1983 döneminde gerçekleşmiş ancak 1989-1990 döneminde son bulmuştur. Bu kararlar ile öncelik mal piyasalarının dış pazarlara açılması ve ticaret kotalarının koruması altındaki ithalat rejiminin serbest hale getirilmesi olmuştur. Döviz kuru yüksek bir devalüasyonu takip eden zamanda esnekleştirilmiş ve dolaylı teşviklerle bir araya getirilerek sanayiinin ihracata kaydırılmasında temel bir araç görevi görmesi sağlanmıştır. Ulusal mali piyasaların serbest hale getirilmesi ve dış finans merkezleriyle eklemlenme süreci bu gelişmeleri yakından izlemiştir. Böylece Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllara bütünüyle dışa açık bir ekonomi olarak girmiştir (Şahin, 2005: 132). Ancak 1980 darbesiyle tekrar sarsılan ülkede zaman içinde yaşanan siyasi istikrarsızlık beraberinde 1994 ekonomik krizini getirmiştir. Sonuç olarak siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle 24 Ocak İstikrar kararları ile amaçların uzun vadeli hedefine ulaşılamaması 1990'lı yıllarda yeni bir istikrar programını gündeme getirmiştir. Böylece Türkiye'de 1980 sonrası dönemde alınan bazı ekonomik

önlemler 5 Nisan 1994 İstikrar Önlemleri, Aralık 1999 İstikrar Tedbirleri ve Ocak 2000 Enflasyonu Düşürme Programıdır (Karabıyık ve Uçar, 2010: 40-41).

Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllardan beri hem kendi iç dinamiklerinden hem de dış etkenlerden kaynaklanan ve sık aralıklarla yaşanan ekonomik krizlere sahne olmuştur. Ülkede sürdürülemez bir iç borç dinamiğinin meydana gelmesi, başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki dengesiz yapının ve diğer yapısal sorunların temeli sağlam bir çözüme ulaştırılmaması doğru ekonomik yapılanmanın önünde engel teşkil ederken (TCMB, t.y.: 1) 1990-1991 Körfez Savaşı, "1994'teki Meksika, 1997'deki Güney Doğu Asya, 1998'deki Rusya, 1999'daki Brezilya krizi" (Ertuğrul vd., 2010: 60) gibi dışsal etkenler Türkiye'nin uluslararası ticarete rekabet gücünü zayıflatmıştır

2000 yılında halen 1990'larda meydana gelen siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklarla, 1999 Marmara Depreminin ve dış ülkelerde yaşanan krizlerin etkileriyle uğraşmak zorunda kalan Türkiye, Kasım ayının sonlarında bankacılık sisteminden kaynaklanan ve mali piyasaların hepsinde güven zedeleyen mühim bir kriz yaşamıştır. Kriz, sistem bünyesinde iyi yönetilmeyen banka sayısı arttıkça yeni boyutlar kazanmıştır. Bu krizden sonra 19 Şubat 2001 'de Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki anayasa kitapçığı fırlatma tartışması ile yaşanan siyasi kriz Kasım krizi niteliğinde olmakla beraber daha büyük ölçekli bir ekonomik krize neden olmuştur. Para piyasalarının dengesini bütünüyle ortan kaldıracabilecek niteliklere sahip Şubat 2001 krizi, döviz spekülasyon saldırıları başlatmış, toplam döviz rezervi yaklaşık 25 milyar dolardan 7 ile 10 milyar dolar arasında döviz atağı şeklindeki bir çekilme ile karşı karşıya kalmıştır (Turan, 2005: 5-6). Türkiye, ekonomisinde peş peşe yaşanan bu olumsuz gelişmelerin ardından IMF'in 14 Nisan ve 15 Mayıs günlerinde yeni bir istikrar programını kabul etmiştir. Kabul edilen ve uygulamaya koyulan *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı* üç aşamada hayata geçirilmiştir. Programın ilk aşamasında finansal kesimin kontrol altına alınacağı, ikinci aşamada dış açığın telafi edilmesi ve enflasyonun indirilmesi için hedeflerin açıklanacağı, üçüncü aşamada ise yapısal değişimi amaç edinen uygulamalarla büyüme hızının artırılması ön görülmüştür (Kol ve Karaçor, 2012: 387).

2001 krizinden sonra uygulanan güçlü ekonomiye geçiş programı ile ciddi dönüşmeler yaşanmıştır. Program kapsamında kamu maliyesinde etkinlik arttırılmış, mali sektör güçlendirilmiş, Türk Lirasının yabancı paralar karşısında serbest dalgalanmasına izin verilmiş dolayısıyla ekonominin rekabet gücü arttırılmıştır. 2002 yılından günümüze gelinceye kadar iktidarlığı elinde bulunduran AKP hükümeti siyasi istikrarı sağlamanın yanı sıra ekonomik istikrarın sağlanmasında da etkili olmuştur. Söz konusu siyasi iktidarın göstermiş olduğu siyasi istikrar sayesinde ülkenin içinde bulunduğu kriz ortamı yavaş yavaş yok olmuş ve çeşitli kalkınma planları uygulamaya konulmuştur. Sonuç olarak uygulanan yapısal reformları ile sıkı para ve maliye politikaları kısa süre içinde olumlu ekonomik sonuçların doğmasını sağlamıştır (Turan, 2015: 224). 2002 ve 2006 zaman dilimi Neo-liberal politikaların sürdürüldüğü bir dönem olarak ifade edilebilir (Sakarya, 2014: 253).

2002 sonrası 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve 2003 Acil Eylem Planı ile kötü bir yapıda olan ekonomik düzeni ve bozuk kamu mali kesimini düzeltmeyi hedefleyen AKP hükümeti, 2002-2018 döneminde sıkı bir bütçe disiplini uygulamış yüksek bütçe açıklarını oldukça düşük seviyelere indirmeyi başarmıştır. Aynı şekilde, 2000-2001 döneminde zirve yapan enflasyonu, 2002 sonrası dönemde dizginlemeyi başarmış ve 2004’de tek haneli rakamlara indirmiştir. 2002 yılı ve sonrasında yüksek bir ekonomik büyüme sürecine girilmiş ancak büyümenin reel sektöre yansımaları istenilen düzeyde olmamıştır. Bu eksiklik ise ekonomi de tam bir istikrar sağlanmasına engel teşkil etmiştir. Bu dönemde gerçekleşen büyüme beraberinde işsizlik getirmiştir. Bu süre zarfı için ülke ekonomisine bakıldığında görülen en büyük sorunun işsizlik olduğu görülmektedir (Gürsoy, 2019: 18).

2002-2007 döneminde ekonomik iyileşmelerle yükselen bir Türkiye ekonomisi göze çarpmaktadır. Ancak bu yükselme dönemi 2008 Mortgage kriz ile karşı karşıya kalmış, Türkiye’ nin mali ve ekonomik yapısı gereği bu krize neden olan faktörlerin ülkede olmayışı krizin diğer ülkelere nazaran daha hafif geçirmesini sağlamıştır. Özellikle Türkiye’de Mortgage krizine sebep olan subprime kredilerine benzer kredilerin olmaması ABD’de de gayrimenkul piyasasında meydana gelen sorunların aynısını yaşamasının önüne geçmiştir (Engin ve Göllüce, 2016: 34). 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz nedeniyle pek çok gelişmiş ülkede daralma meydana

gelirken, Türkiye iç talep ve ihracat oranındaki artışla beraber 2009 yılının son çeyreğinden 2012 yılı üçüncü çeyreğine kadar aralıksız bir büyüme yakalamıştır. OECD'nin yaptığı tahminlere göre, Türkiye'nin 2011-2017 döneminde yıllık ortalama % 6,7 büyüme oranıyla OECD ülkeleri içerisinde en hızlı büyüyen ülke konumunda olması beklenirken, kişi başı GSYH miktarı 2002'de 3.492 dolar olan bu miktar 2011'de 10.469 dolar seviyesine yükselmiştir (Karagöl, 2013: 13).

AKP ile siyasi istikrar sağlayan Türkiye, her ne kadar bu dönemde demokratikleşme süreci kapsamında gelişme kat edilmiş olsa da 27 Nisan 2007 Muhtırası, Gezi Parkı olayları, 15-25 Aralık yargı operasyonları ve 15 Temmuz 2016 yılında FETÖ darbe girişimiyle ülkenin demokrasisini ve huzurunu hedef alan bir takım gelişmeler yaşamıştır. Halkın iradesini hedef alan bu gelişmeler hükümeti indirmeyi başaramamış ancak ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye ekonomisi küresel ticaretteki zayıflık, 15 Temmuz başarısız darbe girişimi ve ciddi jeopolitik risklerin gölgesinde 2016 yılının ilk yarısında önemli bir büyüme performansı gerçekleştirirken darbe girişiminin yaşandığı üçüncü çeyrekte kısmi bir daralma geçirmiştir. “15 Temmuz darbe girişimi sürecinde ciddi sistemik risklerle karşı karşıya kalan Türkiye ekonomisi, bir ülkenin yaşayabileceği en büyük siyasi ve ekonomik krizlerden birisiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır”. Bertaraf edilen darbe girişiminin ardından aktif ve etkili bir kriz yönetimi izlenmiş, ekonomik aktivitelerde canlılığın sürekliliği için önemli adımlar atılmıştır. Bu doğrultu da hem ulusal hem de uluslararası yatırımcılara güven verici açıklamalarda bulunulmuş ve pozitif ortamın istikrarı sağlanmıştır. Türkiye her ne kadar 15 Temmuz darbe girişiminin üstesinden gelse de öncesi ve sonrasında dış politikada sergilenen yöntemlerle bölgesel siyasi ve ekonomik riskleri ayıklamaya özen göstermiştir. 2015 yılının Kasım ayında Rusya'yla yaşanan jet krizi Türkiye- Rusya arasında ekonomik ve siyasi tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur. Özellikle Türkiye ekonomisi tarım ürünleri ve turizm sektöründe Rusya'ya ihraç ettiği ürünlere uygulanan yasak sebebiyle önemli dış talep sıkıntılarıyla karşı karşıya kalmıştır (SETA, 2016: 3-6).

2018'e gelindiğinde ise Türkiye ekonomik göstergelerle açıklanması pek de mümkün olmayan döviz kuru hareketleri yaşamıştır. Türkiye ekonomisinin 2016-2018 içinde beş önemli finansal saldırı dalgası yaşadığı söylenebilir. Bunlar Kasım

2016, Ocak 2017, Ekim-Kasım 2017, Mayıs 2018, Ağustos 2018 tarihlerinde gerçekleşen finansal saldırılardır. Bunlardan ilk üçü son iki finansal saldırıyla kıyaslandığında etkisi düşük kalmıştır. Ağustos 2018 tarihinde gerçekleşen finansal saldırı ise Mayıs'takini gölgede bırakacak derecede şiddetli olmuştur. Söz konusu döviz kurunda yaşanan sıra dışı hareketliliğin arka planında Türkiye ile ABD arasında artan siyasi gerginlik ve siyasi gerginlikten beslenen manipülatif haberler yatmaktadır. Türkiye'nin siyasal alanda ABD ve AB ülkeleriyle gerilim yaşadığı dönemlerde ekonomi Ankara'ya karşı bir silah olarak kullanılmaktadır. Bilhassa kredi derecelendirme kuruluşlarının en kritik süreçlerde ve genellikle temeli olmayan gerekçelerle Türkiye'nin notunu düşürmesi ekonominin siyasete nasıl alet edildiğinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Yaşanan bu olaylar karşısında genelde hükümetin ve özelde ekonomi yönetiminin suskun kalmayarak bir eylem planı hazırlaması piyasaların rahatlaması açısından büyük önem arz etmektedir (SETA, 2018: 203-204).

Türkiye ekonomisi her ne kadar 2018 yılında döviz kurlarında yaşanan oynaklık ve faizlerdeki yükseliş nedeniyle daralma sürecine girmiş olsa da küresel gelişmelerin de etkisiyle 2019 yılına sakin bir başlangıç yapmıştır. 2019 yılında daha çok dengeli bir görünüm sergilenmiş, hükümetin aldığı mikro tedbirler ve TCMB'nin aldığı sıkı para politikası enflasyonun iyileşmesini ve gıda fiyatlarının önünü çektiği mal fiyatlarındaki düşüşü sağlamıştır. Aynı zamanda TL, Nisan ve Mayıs aylarındaki zayıflığın sonrasında Haziran'da reel ve nominal bir değer kazanırken, faizler belirgin şekilde gerilemiştir. Ancak Türkiye'nin ekonomik iyileşmeleri; Merkez Bankası Murat Çetinkaya'nın görevden alınması, ABD ile yaşanan S-400 gerilimi, S-400 bataryalarının Türkiye'ye getirilme aşaması ve uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Fitch'in Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi ve görünümü negatif olarak teyit ettirmesi piyasaları olumsuz etkilemiştir (KPMG, 2019: 13). Türkiye'nin özellikle son yıllarda uluslararası derecelendirme kuruluşlarıyla olan imtihanı 2019 yılında da kendini bariz bir şekilde belli etse de Türkiye ekonomisi 2019'un son çeyrek verilerine göre "dünyanın en hızlı büyüyen ikinci ekonomisi" olmuştur (Hürriyet, 2020).

2020 yılı başlangıcından itibaren hem Türkiye hem de dünya için her anlamda imtihanlı bir yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye 2020 yılı itibariyle çeşitli zorlu olaylarla baş başa kalmıştır. Bunlardan bazıları Elazığ ve çevresinde gerçekleşen yıkıcı deprem, Van'da meydana gelen çığ düşmesi, Libya'ya asker gönderme süreci, İdlib konusunda Türkiye-Rusya gerilimi ve son olarak tüm dünyaya yayılan koronavirüs tehdididir. Dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını küresel durgunluk endişelerini artırırken petrol fiyatlarında yükselme meydana gelmiştir. Politika yapıcılar beklenen daralmayı önleyebilmek için gerek para gerekse maliye politikası ile olağanüstü tedbirler almaya çalışmış, salgının etkilerini hafifletmek için TCMB 100 baz puanlık faiz indirimine gitmiştir. Yurt içinde 100 milyar TL'lik destek paketi açıklanmıştır (Erdem vd., 2020: 1).

Türkiye'de ekonomik istikrarın ülkenin siyasi istikrar yapısına göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki ülkenin ekonomik yapısı dönemsel olarak ele alındığında her gelen hükümetin kendine özgü ekonomik politikalar uygulayarak ülkenin mevcut makroekonomik yapısını düzeltmeyi, üstün bir başarı ile kalkınmayı sağlamayı amaçladığı görülmektedir. Ancak iç ve dış faktörlerden kaynaklanan, ülkenin siyasi istikrarını tehdit eden her unsurun ekonomiyi de etkilediği ve ekonomik iyileşmelerin ve başarıların düşmesine neden olduğu söylenebilir. Genellikle uygulanan yapısal reform politikalarının ekonomiye olumlu yansıdığını ve ekonominin istikrarlı bir görünüm kazandığını ancak ülkede toplumsal huzursuzluğa ve siyasi istikrarı tehdit eden unsurların ortaya çıkmasına bağlı olarak ekonomik istikrarın olumsuz etkilendiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda dış ilişkilerde yaşanan gelişmeler ülke ekonomisine yansyarak ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarını tehdit niteliğinde bir yapı sergilemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE SİYASİ İSTİKRAR ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği

3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişkisi

DYSY gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için çeşitli ekonomik hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için önemli bir araç olarak görülmektedir. DYSY sermaye birikimi, yeni teknoloji, yeni yönetim teknikleri, istihdam yaratma ve dünya pazarlarına yeni erişim kanalları gibi birçok imkânı yanında götürdüğünden gelişmekte olan ülkeler için ayrı bir öneme sahiptir. Ülkeler DYSY'nin avantajlarını yakalayabilmek, ülkelerine çekebilmek ve ülkelerinde kalmalarını sağlayabilmek adına yoğun çaba sarf etmektedir. Dolayısıyla ülkelerin ekonomik beklentilerine ulaşabilmelerinde önemli bir faktör olarak gördükleri DYSY'yi çekebilmek için hem hukuki güvence oluşturmak hem de çeşitli teşvikler sağlamak yönünde, önemli yasal düzenlemeler yapmakta ve bu yönde hareket etmektedir (Kaya ve Kahreman, 2017: 26).

Ev sahibi ülkelerin DYSY çekme konusundaki çabalarına karşılık, ÇUŞ'lar yatırım yapacağı ülkeyi seçerken istikrarlı makroekonomik politikalar izleyen, kapsamlı özelleştirme programları uygulayan, mali sistemleri belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaştırabilen ve yabancı sermayeyi özendirici hukuki düzenlemelere sahip ülkeleri tercih etmektedir (Yalman ve Koşaroğlu, 2017: 193). Bilhassa küresel arenada uluslararası ticaretin başrol oyuncularını ÇUŞ'lar gitmeyi planladıkları ülkelerin demokratikleşme düzeyini, hükümetin istikrarlı olup olmadığını ve siyasi istikrarı etkileyen unsurların etkinliğini özellikle temel hak ve özgürlüklerin işleyiş düzenini göz önünde bulundurmaktadır. DYSY siyasal sistemin, hukuk yapısının ve vergi düzeninin istikrarsız olduğu bir ülkeyi tercih etmemektedir. Bu doğrultuda DYSY gelişmekte olan ülkeleri değerlendirirken söz konusu yatırım ülkelerinin “cazibeli ülke” konumunda olup olmadığını göz önünde bulundurmaktadır. Bir

ülkenin cazibeli ülke sınıfında yer alması için ise üç kriterin varlığı şarttır (Fendoğlu, 2008: 18). Bunlar;

- **Siyasi istikrar:** İstikrarlı hükümet sistemleri, adalet ve istikrar esasına dayalı seçim sistemleri demokratik anlayışı yansıtabilen parti sistemleri çerçevesinde hükümet sisteminin ve mevcut iktidarın değişim süresi, yönetimin şeffaf, güvenilir olup olmadığı gibi unsurlar dikkate alınır.
- **İktisadi İstikrar:** Ülke ekonomisinin istikrarlı bir yapıda ilerlemesi, makroekonomik ve fiyat istikrarı konularında konjenktürel dalgalanmaların çok sık yaşanmaması gibi unsurlar değerlendirilmeye alınır.
- **Kar Marjının Yüksek Olması:** Yabancı yatırımcıların DYSY'na yönelmelerinin asıl amacı yüksek kar elde etmektir. Eğer bir ülke DYSY açısından yüksek kar marjı sağlamıyorsa o ülkenin tercih edilmesinin bir anlamı olmaz (Fendoğlu, 2008: 18).

Yabancı yatırımcılar DYSY konusunda geleceğe yönelik kar beklentilerini ve ülkedeki güven ortamını dikkate alarak pozisyonunu belirlerken hem ilgili ülkenin siyasi durumunu hem de siyasi geleceğini göz önünde bulundurarak hareket eder (Bayar ve Öztürk, 2016: 72). Bu doğrultuda ÇUŞ'ların yatırım yapmayı planladığı ülkede aradığı en önemli kriter ülkelerin *siyasi istikrarıdır*. Bir ülkede iktidardaki farklı ekonomik ve siyasi görüşlere sahip partiler arasındaki değişikliğin süreklilik göstermesi, siyasi istikrar için olumsuz bir gelişme olarak görülmekte dolayısıyla ülkelerin politik durumu yabancı sermaye yatırımlarını etkileyebilmektedir. Ayrıca siyasi iktidarın yürüttüğü mevcut politikalar DYSY üzerinde etkili olabilmektedir. Örneğin; ülke yönetimindeki iktidarın yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tutum sergileyerek devletleştirme ve millileştirme politikalarını hükümet politikası haline getirmesi, DYSY'nin dışlanması ve söz konusu yatırım planlarının yalnızca portföy yatırımlarla sınırlı kalmasına neden olacaktır. Bunlara ek olarak toplum huzursuzluğuna sebep olabilecek siyasi ve politik istikrarsızlıkların baş gösterdiği bir ortam, ÇUŞ'ları ülkeden kaçırarak diğer alternatif ülkelere yönelmesine sebep olacaktır. Bu durumda ülkelerin siyasi istikrar koşullarının DYSY kararlarını

etkilediğini ve ÇUŞ'ların yapacağı yatırım için güvenli ve emniyetli bir ortam arzu ettiğini söylemek mümkündür (Çankaya, 2004).

Siyasi istikrar ve DYSY arasındaki ilişki siyasi istikrarı belirleyen, demokratikleşme düzeyi, hukukun üstünlüğü, hükümet, seçim ve parti sistemleri çerçevesinde değerlendirilebileceği gibi siyasi istikrarı etkileyen terör, darbe, ayaklanma, yolsuzluk gibi etkenler çerçevesinde de değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda hükümetlerin değişim hızının yüksek ve koalisyon hükümetlerinin hakim olduğu, siyasal kutuplaşmaların yoğun yaşandığı, hukuk üstünlüğünün görmezden geldiği bir ülkede DYSY girişlerinde ciddi aksaklıklar meydana gelebilmektedir. Toplumsal hoşnutsuzluğa yol açan darbe, terör, yolsuzluk, ayaklanmalar, ekonomik istikrarsızlık, yoğun bürokrasi gibi etkenlerde DYSY girişleri için olumsuz bir durumdur. Dolayısıyla politik ve sosyal anlamda gerginliklerin yaşandığı ülkelere yabancı sermayenin gelme ihtimali çok düşük olabilmektedir. Yabancı yatırımcılar hem siyasal rejim istikrarsızlıklarından hem de toplumsal hoşnutsuzluğa yol açan unsurlardan olumsuz etkilenerek önceden almış oldukları yatırım kararlarından bile rahatlıkla vazgeçebilmektedir (Bayar ve Öztürk, 2016: 72).

Siyasal koşullar ve siyasi koşullara bağlı olarak yaşanabilecek risk faktörleri, DYSY'yi önemli derecede etkilemektedir. Pozitif bir yatırım ortamının bulunduğu ve siyasal riskin en alt düzeylerde seyrettiği ülkelerde sermaye girişi daha kolay bir şekilde gerçekleşirken siyasi karışıklıklara sahip veya kamusal yatırımların tehdit arz ettiği ülkeler daha fazla riskli kabul edilmektedir (Oransoy ve Mike, 2016: 98-99). Bu nedenle DYSY'yi arzu eden ülkeler yabancı sermayeli bir projenin uzun dönem varlığı için siyasi istikrarı sağlamak zorundadır. Siyasi ve politik istikrar durumu riskli olan örneğin, bir savaş ya da saldırı beklentisinin söz konusu olduğu bir ülke DYSY için elverişli olmamaktadır (Tüm, 2006: 66).

Siyasi risk bağlamında üzerinde durulması gereken bir diğer konu da ülkelerin komşularıyla olan ilişkileridir. Hatta daha ileri seviyede komşu ülkelerde yaşanan ya da yaşanması muhtemel olaylar ülkeleri etkileyebilmekte ve DYSY üzerinde caydırıcı ya da teşvik edici olabilmektedir. Ülkelerin komşuluk ilişkileri bazında bölgesel entegrasyon ve bölgesel entegrasyon etrafında sürdürdükleri dış politikalar

DYSY açısından büyük önem taşımaktadır (Tüm, 2006: 66). Bölgesel entegrasyonların siyasi istikrar ve DYSY açısından bu denli önem arz etmesinin temelinde yatan sebep bölgesel entegrasyonların “ekonomik ve politik güvenliğin sağlanmasında temel araç” olarak kullanılmasıdır. Bölgesel entegrasyonlara özellikle ulus-devlet anlayışı bağlamında devlet egemenliğinin politik etkinlik alanını genişleterek ekonomik ve politik güvenlik sağlamak amaçlarıyla başvurulmaktadır (İnan, 2017: 854).

Ülkelerin politik ve ekonomik güvenliği esas aldığı bölgesel entegrasyon çerçevesinde izledikleri dış politikalar ile DYSY arasındaki ilişki ayrı bir pencerede incelenmesi gereken bir konudur. Çünkü bölgesel entegrasyon dahilinde gerçekleşen ekonomik entegrasyonlar DYSY’yi teşvik edici bir nitelik taşıyan kapsamlı bir konudur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin DYSY’yi çekebilmek için ciddi bir rekabete girdiği günümüz dünyasında bölgesel ve ekonomik entegrasyonlar öncelik teşkil etmektedir. Bölgesel entegrasyonlara üyelik, piyasa hacmini genişleterek üretimin etkinliğini sağlar ve üye ülkelere gelen DYSY miktarını arttırır. Söz konusu artış bölgedeki hükümetlerin mutabakata vardığı resmi anlaşmalar ile piyasa politikalarına uyacaklarına dair tahadüd vermesi bu bağlamda ticaret engellerinin sınırlandırılması, piyasaların derinliğinin arttırılması ve piyasaların yabancı yatırımcılar için cazip hale getirilmesi sonucunda yabancı yatırımcıların güvenliğini kazanmasıyla gerçekleşmektedir. Bu noktada hükümetlerin yaptığı resmi bölgesel entegrasyon anlaşmalarının bölgesel ticareti ve DYSY’yi canlandırdığı söylenebilir (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2010: 94-105).

Siyasi istikrar kapsamında DYSY’nin etkilendiği bir diğer konu da ülkelerin sahip olduğu kurumsal kalite düzeyidir. Düzgün işleyen bir kurumsal yapı ÇUŞ’lara güvenilir bir ortam hazırlayarak yatırım miktarının artmasını sağlarken, hem ülke içinde hem de ülke dışında faaliyet gösteren finans kuruluşlarının piyasa entegrasyonu üzerinde de etkili olmasının yolunu açmaktadır (Üçler, 2017: 74). Bir ülkeye DYSY gelmesi konusunda; ülkelerin hukuki yapıları, idari istikrarı, şeffaflık düzeyi, iç ve dış ekonomik- siyasi politikalarının etkinliği, mevcut hükümetlerin uyguladıkları liberal dış ticaret ve döviz rejimleri, vergi oranları ve teşvikleri, bürokrasinin düşüklüğü, rekabet koşulları, ev sahibi ülkenin dünya siyasetindeki

rolü, ekonomik entegrasyonlara üyelik, özelleştirme politikaları, yasal sistemin yansızlığı, etkin mülkiyet hakları değerlendirilmeye alınan diğer unsurlardır. Bu unsurların önem dereceleri yabancı yatırımcılar açısından farklılık arz edebilmektedir (Tüm, 2006: 66; Arslan ve Uçar, 2017: 6-7; Oransay ve Mike, 2016: 99).

3.2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişki

Türkiye tarihi boyunca birçok siyasi ve ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmış, ülkede çok kez siyasi istikrar askıya alınmış ve ciddi düzeyde ekonomik daralmalar yaşanmıştır. Ancak Türkiye hangi koşulda olursa olsun yabancı sermaye yatırımları üzerinde durmuş ve DYSY’nin ülke ekonomisi için ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir. Özellikle küreselleşme yolunda dünyadaki siyasi ve iktisadi gelişmelere bağlı olarak DYSY’siz yapılamayacağının anlaşılması, Türkiye için farklı bir anlam ifade etmesine kapı açmıştır. DYSY’lerin dünya ekonomisinde kritik bir değere sahip olması ve ülke ekonomilerinin birer oyuncusu haline gelen ÇUŞ faaliyetlerinin GOÜ’ler için mecburiyet teşkil etmesi Türkiye’nin kurulduğu andan itibaren gündeminde olmasını sağlamıştır.

Türkiye’nin hem ulusal hem uluslararası arenada güçlü ekonomik potansiyel sergilemesinin bir aracı haline gelen DYSY, Türkiye için istihdam, üretim, istikrar ve öngörülebilirlik olmak üzere dört ayrı anlama gelmektedir. DYSY ülkenin istikrara kavuşmasına, rant ekonomisi yerine üretim ekonomisinin hakim olmasına ve işsizliğin azalmasına katkıda bulunduğu dair genel görüş hakimdir. Ayrıca ülkelerin cazip ülke konumunda olup olmadığını ortaya koyması açısından tüm dünyaya ve ÇUŞ’lara bir öngörülebilirlik sağlamaktadır (Fendoğlu, 2008: 19).

Türkiye, Orta Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki büyük piyasalara yakınlığı, yüksek düzeyde bir iç piyasası, genç ve potansiyel nüfusu, nispeten düşük işgücü maliyetleri, iyi eğitilmiş yönetici sınıfı ve sağlam telekomünikasyon alt yapısı gibi özellikleriyle yabancı yatırımcılar için cazibeli bir ülke görünümü sergilemektedir (Soydal, 2006: 584). Bunlara ek olarak Türkiye’de yatırım yapmayı planlayan ÇUŞ’lar ülkeden istifade etmek istediği genel avantajlar; düşük işgücü maliyetleri, farklı pazarlara coğrafi yakınlık, devlet teşviklerinin varlığı, ucuz

hammaddeye erişim imkanları ve ucuz yarı mamul mallara ulaşım imkanı olarak ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin AB ve Gümrük Birliği ilişkisi ve birliğe girme çabaları, uluslararası tahkimi kabul etmesi coğrafi konumu, nüfusu ve demografik yapısı ve gelişme yönünde ortaya koyduğu iradedden kaynaklanan, DYSY çekme hususunda faydasını görebilecek avantajlara sahip olduğu söylenebilir (Ekinci, 2005: 124-125).

Türkiye DYSY konusunda sahip olduğu avantajların yanı sıra iktisadi ve iktisadi olmayan birçok unsurun neden olduğu dezavantajlara da sahiptir. Makroekonomik ve finansal istikrarsızlıkların sebep olduğu başarısızlıklar iktisadi sebepler çerçevesinde ele alınırken iktisadi olmayan sebepler daha çok siyasi istikrarsızlığa yol açan unsurlar nedeniyle oluşmaktadır. İktisadi olmayan sebepler; sık değişen koalisyon hükümetleri, geçerli hükümet sistemindeki işlevsellik sorunu, hükümetler tarafından uygulanan yetersiz politikalar, fikri hakların korunmasındaki eksiklik, yetersiz yasal düzenlemeler, şirketlerin çalışma koşulları, uygulanan politikalar, terör, yolsuzluk, darbe, toplumsal ayaklanmalar, suikastlar şeklinde ifade edilmektedir (Mucuk, 2011: 108).

3.2.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yasal Çerçevesi

Türkiye yabancı yatırımcıları ülkeden uzaklaştıran unsurları en aza indirmek için pek çok çalışmaya imza atmıştır. Bu doğrultuda yasal düzenlemelere gitmiş, bölgesel ve ekonomik entegrasyonlara üye olmuş, ekonomik ve dış politikalarda uyumsallık ve gelişmişlik gözetilmiştir. DYSY'nin ülkelerin büyüme ve gelişme çerçevesinde gereklilik arz etmesi sebebiyle Türkiye yabancı sermayeden pay almak için çeşitli kanuni düzenlemeler yapmıştır. Bunlar:

1. **1567 Sayılı Kanun:** 1930 yılında Türk parasının Kıymetinin korunmasına yönelik düzenlenmiştir. Bu kanun yabancı sermayeyi teşvik bakımından bir hüküm taşımamakla birlikte yabancı sermayeye çıkarılan kararnamelerde değinilmektedir. Bu anlamda 1947 yılında yürürlüğe koyulan “Türk Parasının Kıymetini Koruma” kararında yabancı sermaye ile ilgi bazı hükümler yer almaktadır.

2. **5583 Sayılı Kanun:** 1 Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5583 sayılı kanunla yabancı sermayenin ilk olarak ele alındığı söylenebilir. Kanun, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini kolaylaştırmak ve emniyetini sağlamak bakımından gerekli hükümleri içermekle birlikte 1951 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.
3. **5821 Sayılı Kanun:** Yabancı sermaye yatırımlarını Teşvik Kanunu ile 5583 sayılı kanunun yabancı sermayeye ait hükümleri sistematik bir şekilde yeniden düzenlenmiştir. Ancak zamanla bu kanunda diğerleri gibi ihtiyaçları karşılamadığı görülerek yürürlükten kaldırılmıştır.
4. **6224 Sayılı Kanun:** 1954 yılında yürürlüğe koyulan “Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu” olarak adlandırılan 6224 sayılı kanun, ülke ekonomisinin kalkınmasına yarayacak mahiyette olmak, Türk hususi sermayesine açık işlerde kullanılmak, herhangi bir tekel ve İmtiyazı içine almamak şartıyla ve sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma, ve turizm sahalarına yatırılmak üzere getirilecek yabancı sermaye bu kanunda yazılı hak ve menfaatlerden faydalanmasını kapsamaktadır.
5. **4875 Sayılı Kanun:** Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu 2003 yılında kabul edilmiştir. *“Bu Kanunun amacı, doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesine, yabancı yatırımcıların haklarının korunması ile yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası standartlara uyulmasına, doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesine ve tespit edilen politikalar yoluyla doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin esasları düzenlemektir. Bu Kanun, doğrudan yabancı yatırımlara uygulanacak muameleyi kapsar.”* (Tuncer, 1968: 74-75; YSTK, 1954; DYYK, 2003).

Türkiye, DYSY'nin yatırım ortamını iyileştirmek DYSY'ye yardımcı olmak, işlerini kolaylaştırmak, teşvikler hazırlamak ve destek vermek adına yaptığı çalışmaların birçoğunu 1980 sonrasında yapmıştır. Türkiye DYSY'ye yönelik kurumsal yapıların yetersiz olduğunu belirterek iyi işleyen bir piyasa sağlamak için 1980'lerden günümüze gelinceye kadar geçen sürede düzenli ve yeterli

kurumsallaşmaya giderek, yabancı yatırımcıların varlıklarını korumak amacıyla çeşitli yeni düzenlemelere gitmiştir. Bu doğrultuda 1986 yılında DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) ve 2006 yılında doğrudan T.C Başkanlığına bağlı olarak T.C. Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı kurulmuştur. 2011 tarihinde Dış Ticaret Müsteşarlığın'nın tüm hizmet birimleri ve Hazine Müsteşarlığı'nın Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlükleri birleştirilerek Ekonomi Bakanlığı'na bağlanmış ve söz konusu bakanlık DYSY'ye dair politikaların genel çerçevesini belirlemeye ve diğer kuruluşların faaliyetlerine katılmaya yetkili kılınmıştır (Baykal, 2014: 140-145). 1982 Anayasası ile yürürlüğe konan Tapu Kanunu, Pasaport Kanunu, Milletlerarası Tahkim Kanunu, Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatlar Hakkında Kanun ve Serbest Bölgeler Kanunu'nda yabancılara ve yabancı yatırımcılara ilişkin hükümlere yer verilmiştir (Yücel, 2019: 1480).

Türkiye kendi içinde yaptığı değişikliklere ek olarak çift vergilendirmeyi ve önleyici ikili anlaşmaları yürürlüğe koymuş, ilk defa 1962 yılında Almanya ile imzalanan “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması” (YKTK) Anlaşmalarına 1985 yılından sonra hız vermiştir (Karluk, 2014: 748). Ayrıca pek çok uluslararası örgütlere de üye olmuştur. Bunlar arasında OECD, DTÖ, ICSID MIGA ve ICIEC, gibi pek çok uluslararası örgüt yer almaktadır (Yücel, 2019: 1480; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Türkiye DYSY üzerinde bu denli titiz davranmasına rağmen Cumhuriyetin kurulduğu günden 1980 yılına gelinceye kadar ülkeye giriş yapan DYSY miktarlarına bakıldığında; yabancı sermaye ile ilgili istatistikî verilerin, son derece düzensiz, kimi zaman çelişkili ve birçoğunun da bilim insanlarının kişisel çalışma gayreti ile oluşturulduğu görülmektedir (Bal ve Göz, 2010: 458). 1980 öncesinde DYSY'ye ait düzenli bir veri sisteminin olmaması yabancı sermaye yatırımlarına dair tek ve tam yetkiye sahip bir kurumun oluşturulamamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Sonuç olarak yalnızca il bazında değil, giren sermayenin miktarı, sektörü ve ülkesi bazında da yeterli ve düzenli istatistikler bulunmamaktadır (Yavan ve Kara, 2003: 29).

3.3. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Siyasi İstikrar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

3.3.1. Tek Parti Dönemi (1923-1950)

Cumhuriyetin. kurulduğu ilk yıllar ekonomik toparlanma ve ulusal ekonomi politikasının doğuş yılları olarak ifade edilmektedir (Başol, 2012: 78). Bu dönem daha çok ekonomik açıdan var olma mücadelesini, iktisadi anlamda bir fikir geliştirme ve oluşumunu, iktisadi envanterin belirlenmesini, kısaca bir model arayışını ve uygulamaya konulmasını kapsamaktadır (Buluş, 2015: 69).

Kuruluş yılları olarak adlandırılan bu dönem, iktisadi politikaların başlıca ilkelerinin belirlenmesi, yeni kurumsal ve yasal düzenlemelerin oluşturulması gibi düzenlemeleri kapsadığından sonraki dönemler için belirleyici özellik taşımaktadır. Olağanüstü koşulların hakim olduğu kuruluş yılları ekonomik ve toplumsal değişimlerin hız kazanması, mülk edinme ve sermaye birikimi süreçlerinin değişik boyutlara ulaşması ve bu gelişmelerin yepyeni kurumsal düzenlemelerle tamamlanması açısından ileri düzeyde bir *yeniden düzenlenme* ya da *yeniden yapılanma* olarak ifade edilebilir (Kepenek, 2019: 31).

3.3.1.1. CHP Hükümeti Dönemi (1923-1950)

Cumhuriyet Halk Partisinin baş gösterdiği tek partili dönemde temel önceliklerden biri ekonominin geliştirilmesi olmuştur. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Paşa, ekonominin önemine vurgu yapmış, siyasal bağımsızlığın ancak sağlam ve güçlü bir ekonomi ile sürdürülebileceğinin bilinci içinde hareket etmiştir. Ancak savaştan yeni çıkmış bir ülke olan Türkiye Cumhuriyetinde ekonomik gelişmenin oturtulacağı temeller çok zayıf, ülkede sanayi hemen hemen yok denecek kadar az, girişimci faaliyetleri ve yetenekleri son derece düşüktür (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 50).

CHP hükümeti 1923’ten 1950 yılına kadar iktidara sahip olmuş ve kuvvetler birliği güçler ayrılığı ilkesini benimseyerek meclis hükümet sistemi ile parlamenter sistemin karması olan bir hükümet sistemini kabul etmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında siyasi zafer kazanan Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri, siyasi zaferin tek başına bir şey ifade etmeyeceğinin üzerinde durarak, bu zaferin iktisadi bir başarıyla

taçlandırılması gerektiği görüşünü savunmuştur (Özkan, 2018: 117). Bu amaçla yeni bir dönüşüm içine giren Türkiye'nin, benimsediği ve uyguladığı ekonomi politikaları değişken bir nitelik sergilemektedir. İç ve dış faktörlerin etkisiyle belirli bir dönem liberal milli ekonomi politikası belirlenmiş ancak ülke ve dünya şartları değerlendirilerek devletçilik politikasına geçilmiştir.

3.3.1.1.1. Liberal Milli Ekonomi Dönemi (1923-1930)

Birinci Dünya savaşıdan yeni çıkan ve savaşın etkilerini üstünden atmadan kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde devletin nasıl yürütüleceğinin yanı sıra iktisat yapısının nasıl olacağı üzerinde durulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda ülkenin iktisadi yapısının nasıl işleyeceği ile ilgili olarak “milli iktisat görüşü” hakim olmuştur. Ekonomik bazda böyle bir görüşün benimsenmesinin gerekçesi olarak I. Dünya savaşı ve savaşa giren diğer devletlerin Türkiye üzerinde ki paylaşım planlarının hala devam ediyor olması gösterilebilir. Böyle bir durumda hem ülkenin çıkarlarını korumak hem de kalkınmasını sağlamak amacıyla milli iktisat görüşünün liberal düzeyde ilerletilmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda 1923-1930 yıllarını kapsayan dönemde genel kabul gören ekonomi anlayışının ülkenin ulusal ve uluslararası konumunun gözetilerek alındığını söylemek mümkündür.

DYSY'nin bu dönemdeki mevcut durumunu ve DYSY'ye olan yaklaşımı anlamak için Türkiye'nin ekonomi politikalarının sınırlarının belirlendiği ve alınan kararlar neticesinde şekillendiği iki önemli olayın bilinmesi gerekir. Bunlar Lozan Barış Antlaşması ve İzmir I. İktisat Kongresi'dir. Lozan Barış Antlaşması'nda ekonominin dış ilişkilerine yeni düzenlemeler getirecek kararlar alınmıştır. Lozan'da siyasal ve ekonomik bağımsızlığını tam manasıyla elinde toplamak isteyen Türkiye, iktisadi alanda kapitülasyonların kaldırılması, yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu, Osmanlı borçları, gümrük düzenlemeleri, savaş zararları, nüfus değişimi, Musul sorunu olmak üzere yedi konu üzerinde durmuştur (Kepenek, 2019: 34). Bu yedi başlık içinden DYSY'yi en çok etkileyen iki konunun yabancılara tanınan kapitülasyonların ve kabotaj hakkının kaldırılması olduğu söylenebilir.

Kurtuluş Savaşı'ndan büyük bir zaferle çıkan Türkiye, savaş meydanındaki zaferini iktisadi alanda bir başarıya imza atarak taçlandırmak istemiştir. Bu amaçla

İzmir’de bir iktisat kongresi yapılması kararlaştırılmış ve kongre 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında, ülkenin dört bir yanından farklı iktisadi grupların oluşturduğu 1135 delegenin bir araya gelmesiyle gerçekleştirilmiştir (Bozdağ, 2018: 39). İzmir İktisat Kongre’sinin iki amaç etrafında şekillendiği söylenebilir. Birincisi; çeşitli sektörlerle özgün sorun ve istekleri belirleyerek bu sektörlerin siyasal yönetim kadrosu ile bütünleşmesini sağlamak, ikincisi yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecek zamanda alacağı biçimi açıklamaktır (Buluş, 2015: 65).

İzmir İktisat Kongresi’nde Atatürk’ün yabancı sermayeye ilişkin “Efendiler, ekonomi sahasında düşünürken ve konuşurken zannedilmesin ki, biz yabancıların sermayesine düşmanız. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok çalışma ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Bundan dolayı kanunlarımıza bağlı olmak şartıyla yabancıların sermayelerine gereken güvenceyi vermeye her zaman hazırız ve isteriz ki, yabancıların sermayesi bizim çalışmamıza ve var olan ama yetersiz kalan servetimize katılsın. Bizim için ve onlar için faydalı sonuçlar versin; fakat eskisi gibi değil. Gerçekten geçmişte ve özellikle Tanzimat devrinden sonra, yabancıların sermayesi memlekette üstün bir yere sahip oldu. Ve ilmi manasıyla denilebilir ki, devlet ve hükümet yabancıların sermayesinin jandarmalığından başka hiçbir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye’de buna uyamaz. Burasını esir bir ülke yaptıramaz” açıklamasını yapmıştır. Kongre’de yabancı sermayeye karşı olunmadığı mesajı verilmiş ancak milliyetçi bir duruş sergilenmiştir. Atatürk’ün deyişiyle “Bizim kurallarımıza uyulması şartı ile” bir sınırlama getirilmiş, Türkiye’nin artık bir devlet olduğu, kapitülasyonların söz konusu olamayacağı belirtilerek ülke kanunlarına saygılı olmak koşulu ile her türlü sermayeye açıkız mesajı verilmiştir (Özkan, 2018: 110-111).

Kongre’de yabancı sermaye yatırımlarına karşı ılımlı bir hava sergilenmiş, yabancı sermayesiz yapılamayacağı ortak görüş olarak benimsenmiştir. Bu doğrultuda Türk Devleti’nin siyasal gücünün zedelenmemesi koşuluyla yabancı sermaye yatırımlarını uyaran bir politika izlenmesi öngörülmüş ancak tedbirli davranılması gerektiğinin altı çizilmiştir (Batmaz ve Tekeli, 2009: 117). Kongre’de DYSY’ye dair alınan kararlar bunlarla sınırlı değildir. Kongrede İstanbul Milli Türk Ticaret Birliği DYSY’ye ilişkin bir öneri hazırlayarak hükümete sunmuştur. Öneride

yabancı sermaye ihtiyacının gerekliliği belirtilerek ülkeye girecek olan yabancı sermayenin bir denetim mekanizmasına tabi olması, yabancıların yerli şirketlerle ortak olacak şekilde karma şirketler kurması ve kurulacak şirketlerin mali büyüklüğüne göre ayarlanması konularına yer verilmiştir (Tezel, 1986: 133). Sözü edilen karma şirketlerde Türklerce sahip olunması gereken ödenmiş sermaye payının;

- Gemicilik, havacılık, ayrıcalıklı bankacılık ve 1 milyon TL’den az sermayeli imalat sanayi kuruluşlarında %75,
- Ormancılık ve 1 milyon TL’yi aşan sermayeli imalat sanayi kuruluşlarında % 51,
- Madencilik, demiryolu ve sermayesi 5 milyon TL’yi aşan bütün diğer kuruluşlarda % 45
- Sermayesi 100 milyon TL’yi aşan kuruluşlarda % 31 olması önerilmiştir (Tezel, 1986: 133).

Liberal milli ekonomi döneminde DYSY’ye ilişkin TBMM tarafından alınan bir karar da “Chester Projesi” dir. Demiryolu projesi olarak ifade edilen Chester Projesi, hayata geçirilmeye çalışıldığı dönem itibariyle emperyalist devletlerin bölge toprakları üzerindeki nüfus mücadelesini ortaya koyması açısından oldukça ilginç bir projedir. Proje Amiral Chester ve grubu tarafından Musul-Kerkük bölgesinde demiryolu ve maden ayrıcalıkları elde etmek için hazırlanarak TBMM’ye sunulmuş ve 9 Nisan 1923’te kabul edilmiştir. Yapılan anlaşmaya göre Türkiye’nin doğu ve Musul-Kerkük bölgesini Akdeniz ve Karadeniz’e bağlayan 4400 km’lik bir demiryolu inşaatı, üç liman tesisinin yapımı ve demiryolu hattı üzerindeki 40 km’lik şeritler içinde kalan petrol ve diğer değerli madenlerin işletme hakkı 99 yıl için verilmiştir. Aynı zamanda proje gerçekleşirken birçok vergi bağışından ve diğer özel kolaylıklardan yararlanılması uygun görülmüştür. Ancak proje hem ülke içinde hem ülke dışında büyük tepkiler toplamış ve şirket içinde birçok anlaşmazlık çıkmıştır. Sonuç olarak proje gerçekleştirilememiştir. Chester projesinin gerçekleştirilmemesinin bir diğer nedeni de Musul-Kerkük bölgesinin Türkiye’nin sınırları dışında kalmasıdır. Proje, Chester grubunun hedefleri doğrultusunda değerlendirildiğinde ülkenin siyasi, coğrafik, politik ve ekonomik yapısını

ilgilendiren zahirde ülkenin yararına görünen, ancak farklı amaçları taşıyan bir hamle olarak değerlendirilebilir (Özer, 2010: 293-297).

Chester Projesi'nde umduğunu bulamayan Türkiye, bu dönemde Osmanlı Devleti'nden kalan ayrıcalıklı şirketlerin varlıklarının korumasına izin vermiş, yabancı sermayeye karşı özendirici ve teşvik edici bir tutum sergilemiştir (Erdoğan, 2018: 220; Tezel, 1986: 168). Böylelikle;

- 1923 yılında İstanbul'da tramvay, telefon, su, elektrik şirketleri ve Aydın Demiryolu Şirketi gibi bazı yabancı şirketlerle yeni sözleşmeler imzalanmış,
- 1924'te yabancıların Türkiye'de belediye sınırları içinde taşınmaz mal edinmelerini sınırlayan yasal engellemeler kaldırılmış,
- 1925'te Osmanlı Bankası'nın ayrıcalığı, hükümete açtığı kredi ile uzatılmış,
- 1925'te Osmanlı Devleti'nden kalan devlet sanayi işletmelerinin özel anonim şirketlere satılması için kanun çıkartılmış, yabancıların şirketlerde % 49 oranına kadar pay sahibi olmalarının önü açılmış
- 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmış ve kanundan yabancı sermayeli yatırımcıların yararlanması sağlanmıştır (Tezel, 1986: 168).

Tablo 3. 1. Türkiye'nin 1923 Yılındaki DYSY'nin Dağılımı

Ekonomik Kesimler	Kuruluşların Sayısı	Yatırılmış Milyon Sterlin	Toplam DYSY'ların Dağılımı %
Demiryolları	7	39.2	62
Bankalar	23	10.2	16
Liman ve Belediye Hizmetleri	11	5.0	8
Ticaret	35	3.6	6
Madencilik	6	3.0	5
İmalat	12	2.4	3
Toplam	94	63.4	100

Kaynak: Özkan, 2018: 113.

Türkiye'nin 1923 yılındaki DYSY'ye ilişkin mevcut durumu genellikle alt yapı çalışmalarından oluşmaktadır. Yabancı sermaye madencilik, imalat sanayi ve belediye hizmetleri başta olmak üzere varlığını ortaya koymuştur. Ülkede 1923 yılında 94 yabancı sermayeli şirket varken, yatırılmış DYSY tutarı 63.4 milyon sterlindir. Bu yatırımların %60'ından fazlası demiryolu şirketlerinden oluşmaktadır. Söz konusu yatırımların birçoğu Alman şirketlere ait olmakla birlikte Alman şirketlerin bu şirketler içindeki payı % 45'tir. Almanya'dan sonra en çok yatırım yapan ülkeler Fransa ve İngiltere'dir. 1920-1930 yıllarını kapsayan dönemde 201 Türk Anonim Şirketi'nin 66'sı yabancı sermayeli ortaklıktan oluşmaktadır. Bu anonim şirketlerin ödenmiş sermayelerinin 31.5 milyon TL'lik (yaklaşık %43) kısmı yabancı sermayeli Türk anonim şirketlerine aittir (Erdoğan, 2018: 220-221).

1923 yılındaki 94 yabancı sermayeli şirketin yatırmış olduğu 63.4 milyon sterlin o dönemdeki kur üzerinden değerlendirildiğinde bu tutarın yaklaşık 500 milyon TL civarında olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki GSMH tutarı ise 1023.8 milyon TL'dir. Yani bu dönemdeki DYSY tutarı (cari fiyatlarla) milli gelirin % 40'ını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu dönemdeki DYSY'nin büyük bir ekonomik gücü ifade ettiği söylenebilir (Kurtoğlu, 2019: 350).

Tablo 3. 2. Türkiye'nin 1929'da Sahip Olduğu Yerli ve Yabancı Sermaye

Şirketler	Ödenmiş Sermaye	Toplam Sermayedeki Payı%
Türk Şirketleri	78.239	50.11
İngiliz	50.000	32.02
İsviçre	22.222	14.22
Fransız	5.691	3.65
Yabancı Şirketler Toplamı	77.913	49.89
Genel Toplam	156.152	100.0

Kaynak: Özer, 2015: 23.

1923-1930 yıllarını kapsayan dönemde kurulan anonim şirketlerin 71 milyon TL değerindeki ödenmiş sermayesinin % 43'ü yabancı sermayeye aittir. Karma şirketlerin %75'ini elinde bulunduran yabancı sermayenin sektörel dağılımına bakıldığında yapım sanayi payının % 35, elektrik ve havagazı payının % 17, ticaret payının %15, banka ve sigorta payının %7 olduğu görülmektedir. Yabancı

sermayenin yatırım yaptığı tekstil, gıda sanayii ve çimento sektörleri ise hemen hemen aynı öneme sahiptir (Tezel, 1986: 170).

1927 yılında sanayi yatırımı yapacak işletmelere teşvik sağlamak amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanunu getirilmiştir. Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yalnızca yerli şirketler değil yabancı şirketlerde yararlanmıştır. Kanun yeni yabancı sermaye yatırımlarına olumlu yansımıştır. Bu dönemdeki en dikkat çeken yabancı yatırım, Ford şirketinin İstanbul'da otomotiv sanayinde kurduğu montaj fabrikasıdır (Dumludağ, 2003: 12). Türkiye'de kurulan fabrikanın Ortadoğu bölgesine yapılan ihracatların dağıtım merkezi olması düşünülse de 1930'lu yıllarda büyük buhranın olumsuz etkileri montaj fabrikasının faaliyetlerinin durmasına ve araç deposu olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen diğer fabrikalar İstanbul'daki Nestle fabrikası ve İngilizlerin Adana'da kurduğu çırçır fabrikasıdır (Dumludağ, 2003: 12).

Türkiye, İzmir İktisat Kongresinde yabancı sermayenin gelişimine yönelik kararlar almasına ve bazı ayrıcalıklar tanınmasına rağmen yabancı sermaye ile istediği yolu kat edememiştir. Bunun en belirgin nedenleri Lozan'da alınan kararlar ve 1929 yılında yaşanan Büyük Buhrandır. Dış ülkeler Lozan'da kapitülasyonların kaldırılması ile Osmanlı döneminde elde ettikleri sınırsız ayrıcalıkları görmediklerinden Türkiye'ye yatırım yapmayı karlı bulmamıştır. Lozan'da Osmanlı Devleti'nin açık Pazar halini Türkiye'de bulamayan dış ülkeler en karlı yatırım alanları için getirdikleri sermayeyi geri almanın yollarını aramıştır (Alpar, 1980: 162-163).

Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen bir diğer unsurda Kara Perşembe olarak adlandırılan 1929 Büyük Buhranıdır. 1929 buhranı nedeniyle uluslararası yatırımların artış hızında önemli bir azalma meydana gelmiş ve yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelere çekilmeye başlamasıyla Türkiye ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Türkiye buhran yıllarında yabancı sermaye girişini destekleyen faaliyetler yürütse de buhranın olumsuz etkilerinin artması sonucunda hükümet 1929'da "Menkul Kıymetler Kombiyo Borsaları" ile döviz kontrolü uygulamasını getirmek zorunda kalmıştır. 1930'da ise "Türk parasının Kıymetini

Koruma Kanunu” ile yabancı sermaye hareketleri daha sık denetilmeye başlanmıştır (Dumludağ, 2003: 12).

1929 Buhranı ile yürürlüğe koyulan kanunların DYSY girişinin önünde bir engel teşkil ettiği söylenebilir. 1447 Sayılı Menkul Kıymetler Kombiyo Borsaları kanunu Türkiye’de menkul kıymetler ve kambiyo borsalarında işleme tabi olacak yabancı hisse senetlerinin, tahvillerin ve dövizlerin doğrudan doğruya Maliye Vekaletinin iznine tabi olmasını zorunlu kılarken, dövizin piyasada alım satımını yasaklamıştır. Bu kanundan 1 yıl sonra 1567 Türk parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile döviz denetim rejimi kesin hükümlere bağlanmış ve Türk parasının konvertibilite imkanlarını tamamıyla kaldıran bir sistem oluşturulmuştur. Türkiye Hükümeti uygulamaya koyduğu kanunlar sonucunda döviz alım satımı üzerinde bir tekel oluşturmuştur. 1567 Kanun’u ile oluşturulan tekel yabancı sermayenin girişini ciddi düzeyde sınırlamıştır (Bulutoğlu, 1970: 109-110).

Türkiye liberal milli ekonomi döneminde ülke içi ve ülke dışı şartları göz önünde bulundurarak ülke kalkınması için DYSY’nin gerekli olduğunu vurgulamış olsa da yabancı sermaye konusunda Türkiye’den umduğunu bulamayan dış ülkeler Türkiye’de DYSY’ye yönelmekten uzak kalmış, 1929 Büyük Buhranın yaşanmasıyla da kendi ekonomik dünyalarına çekilmiştir. Dolayısıyla 1923 yılından sonraki dönemlerde yabancı yatırım çekmede istenilen başarı elde edilememiştir. Sonuç olarak belirli iç ve dış sebepler nedeniyle yabancı sermayeden istediğini alamayan CHP Hükümeti, farklı bir iktisadi anlayış benimsenmesini daha uygun olduğu görüşüne varmıştır. Böylelikle devletçilik politikasının yolu açılmıştır.

3.3.1.1.2. Devlet Eliyle Kalkınma Dönemi (1930-1950)

Liberal milli ekonomi görüşü çerçevesinde özel teşebbüse dayalı sanayileşme politikası beklenen ölçüde gelişme gösterememiş, sınai yatırımlar ne miktar ne de çeşit olarak istenilen düzeye çıkarılamamıştır. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomi politikaları kalkınmada etkili olamamıştır. 1929 büyük dünya krizinin baş göstermesiyle söz konusu etkinsizliğin devam etmesi, kalkınmayı hızlandıracak ve sanayileşmeyi mümkün kılacak yatırımların bizzat devlet tarafından yapılmasını zorunlu kılmıştır. Liberal milli iktisat görüşünün ülkede kalkınma

sağlamadığını anlayan CHP hükümeti, farklı bir iktisadi anlayışla daha iyi bir ekonomik performans sağlanacağı düşüncesi ile hareket ederek devlet eliyle kalkınma politikasının Türkiye için daha olumlu sonuçlar doğuracağı görüşüne varmıştır. Böylece iktisat politikasında değişiklik yapılmış, yeni politikanın en önemli ilkesi olan “devletçilik” kabul edilmiştir (Acar, 2009: 43).

Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğan ve Türkiye'ye özgü bir sistem olan devletçilik sistemi devlet işletmeciliğinin zorunluluk içermesi ile müdahaleci bir iktisat politikasını gerektirmiştir (Kurtoğlu, 2019: 347; Özer, 2015: 23). Türkiye'de devletçiliğin ekonomik alanda değerlendirilmesi karma ekonomi şeklinde kendini göstermiştir (Bulut, 2003: 92).

Devletçik politikasının benimsenmesiyle CHP yönetimi, hem dış ülkelerin Türkiye'ye yönelik tutumunu, hem de tüm dünyayı büyük dar boğaza sokan krizin Türkiye üzerindeki etkilerini değerlendirerek yabancıların elindeki işletmelerin millileştirilmesini uygun görmüştür. Böylece devletçilik politikası ile koruma politikaları altında yabancı sermayeye yönelik millileştirme çabaları, kısıtlama ve denetimleri daha programlı ve daha yoğun hale getirilmiştir (Özer, 2015: 23).

Tablo 3. 3. 1928-1937 Döneminde Türkiye'nin Satın Aldığı Yabancı Sermayeli Şirketler

Sektörler	Şirket Sayısı	Satın Alımların Tarihi	Satın Alma Değeri (Milyon TL)
Demiryolları ve Limanlar	8	1928-1937	120,5
Belediye Hizmetleri	12	1933-1945	27,7
İmalat Sanayi	2	1940-1943	2,1
Madencilik	2	1936-1937	4,4

Kaynak: Tezel, 1986: 176.

Devletçilik politikası gereği özellikle kamu hizmeti taşıyan alanlarda yabancı şirketlerin değerleri ödenmek suretiyle millileştirme yoluna gidilmiştir. (Tuncer, 1968: 70). Dönemin hükümeti 24 ayrıcalıklı yabancı şirketi millileştirmiştir. Millileştirilen sektörlerin büyük çoğunluğu belediye hizmetleri, demiryolları ve limanlardan oluşmaktadır. Demiryollarının millileştirilmesindeki ana sebep I. Dünya ve kurtuluş savaşları sırasında hatların yabancı şirketlerin elinde olmasının neden

olduğu stratejik sakıncalardır. Buna ek olarak demiryollarının millileştirilmesindeki diğer sebepler; Cumhuriyetin kuruluşundan sonra demiryolu şebekelerinin birbirinden bağımsız uyguladıkları tarifelerin yol açtığı uyumsuzluk ve rahatsızlık, ayrıca Büyük Buhranın yaşanmasıyla yabancı şirketlerin hatları yenileme, sözleşmelerinin buyruklarını yerine getirme yükümlülüklerini yerine getirememesi ve bu şirketlerin büyük zararlara uğramasıdır. Belediye hizmetleri kapsamında elektrik, havagazı, su, tramvay, telefon şirketlerinin satın alınmasının altında yatan temel sebep ise; bu hizmetlerin kar amacıyla çalışan yabancı şirketler eliyle işletilmesi yerine kamusal yönetimin eliyle işletilmesinin uygun görülmesidir. Özellikle belediye hizmetlerinin millileştirilmesi kamuca kar amacı gütmeyen işletilmesi sosyal politikaların bir gereği olarak görülmesinin bir sonucudur (Tezel, 1986: 177).

Tablo 3.4. 1930-1944 Döneminde Millileştirilen Bazı Yabancı Sermayeli Şirketler

Tarih	Millileştirilen Yabancı Şirketler	Bedeli	Kanun No
1931	Mudanya - Bursa Demiryolu Türk Anonim Şirketi	50.000 TL	1815
1933	İstanbul Türk Anonim Su Şirketi	1.300.183 Fransız Frangı	2198
1933	İzmir Rıhtım Şirketi	7.827.690 Fransız Frangı	2309
1934	İzmir- Afyon ve Manisa Bandırma Hattı	162.468.000 Fransız Frangı	2487
1934	İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirketi	31.580.138 Fransız Frangı	2659
1935	Aydın Demiryolu Şirketi	1.825.840 İngiliz Sterlini	2745
1936	İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi	800.000 İngiliz Sterlini	3026
1936	Ergani Bakır Şirketi	850.000 Lira	3034
1937	Ereğli Şirketi(Ereğli Limanı, Zonguldak- Çatalağzı Demiryolu Hattı, Maden İşletmeleri)	3.5 Milyon Lira	3146
1937	ŞARK Demiryolları Türk Anonim Şirketi	20.760.000 İsviçre Frangı	3156
1937	İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi	1.200.000 Lira	3375
1938	İstanbul Elektrik Türk Anonim Şirketi	1.873.000 İngiliz Sterlini	3480
1939	İstanbul Tramvay Şirketi	169.000 İngiliz Sterlini	3642
1939	İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi	175.000 Türk Lirası	3643
1939	Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketi	6.616.131 Türk Lirası	3688
1939	Bursa ve Müttehith Elektrik Türk Anonim Şirketi	295.110 İngiliz Sterlini	3689
1941	İlca-İskele-Pala Demiryolu Türk Anonim Şirketi	10.000 Türk Lirası	4127

1943	İzmir Tramvay Elektrik Türk Anonim Şirketi	10.223.800 İsviçre Frangı	4483
1944	İzmir Suları Anonim Şirketi	1.399.157 İsviçre Frangı	4583

Kaynak: Acar, 2009: 57-58.

Türkiye’de 1929 yılında yeni özel yabancı sermaye yatırımları miktarı 12 milyon TL iken, 1931’de bu miktar 1 milyon TL’ye düşmüştür. Ayrıca faaliyet gösteren yabancı şirketlerin sayısı 1927’de 113 iken, 1933’te 71’e inmiştir. Ülke ekonomisinde en büyük daralmalar bankacılık ve sigortacılık sektörlerinde faaliyet gösteren yabancı şirketlerde görülmüştür. Özellikle 1930’lu yılların başlarında yabancı bankalar Türkiye’deki şubelerinin birçoğunu kapatmış ve yabancı banka şubesi sayısı 1929’da 69 iken, 1939’da 45’e inmiştir. Böylece yabancı bankaların ülkedeki bankalar sisteminden aldığı toplam kredi hacmindeki pay 1929’da %42’den 1939’da %20’ye inmiştir. Yabancı sigorta şirketlerinin bankacılık sektöründen çok farklı bir durumda olmadığı bu dönemde sigorta şirketleri ülke içi ve ülke dışı siyasi ve ekonomik olaylardan etkilenerek ciddi kayıplar vermiştir. Yabancı sigorta şirketlerinin Türkiye’deki şube sayısı 1930’da 37 iken 1938’de 29’a düşmüştür (Tezel, 1986: 174).

Bu dönemde her ne kadar devletçilik politikası ile yabancı sermaye şirketleri millileştirilmiş olsa da Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları tamamen kesilmemiş yalnızca azalma eğilimi göstermiştir. Türkiye’de Büyük Buhranın etkilerinin iyileşmesiyle yabancı sermaye yatırımları canlanmaya başlamış, 1934’te Alman “Asko Grubu” 5 milyon dolarlık bir ihale almış ve 1934-1938 arasında 32 yeni yabancı şirket faaliyete geçmiştir. Aynı zamanda devlet eliyle kurulmakta olan yeni fabrikalarda yabancı sermaye yatırımcıları için geniş ilanlar açılmıştır. Misal; Kayseri uçak fabrikasını bir *Amerikan*, Karabük demir-çelik fabrikasını bir *İngiliz* firması yapmıştır (Tezel, 1986: 175).

Türkiye’nin devletçilik politikası çerçevesinde yapmış olduğu millileştirmelerde öncelik ilkesine uyulmuştur. Öncelik ilkesine göre millileştirme konusunda rasyonel davranılmış, yabancı şirketlerin hepsi değil, devlet için büyük önem arz eden yabancı şirketler millileştirilmiştir. Bu noktada amaç kamu hizmetleri alanının yabancı sermayeye bırakılmamasıdır (Sükan, 2014: 215). Türkiye’nin bu dönemde yapmış olduğu millileştirme hareketinin diğer ülkelerde pek çok yabancı

yatırımın karşılık verilmeden tasfiye edildiği ve bazı borçların ödenmediği göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin öncelik ilkesine uygun davrandığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye içinde bulunduğu büyük güçlüklerle ve mali sıkıntılara rağmen millileştirme işlemini iki taraflı anlaşmalar ve kendisine düşen borçlar doğrultusunda sürdürmüş ve üstüne düşen görevi yapmıştır (Tuncer, 1968: 70).

CHP hükümetinin devletçilik politikasıyla yabancı sermaye şirketlerini millileştirme yoluna gitmesi 1923 öncesi Osmanlı döneminin yabancı sermaye ile ilişkilerindeki 'yap- işlet' modelinin terk edilmesine neden olmuştur. Millileştirme ile terk edilen yap-işlet modelinin yerine 'yabancıdan devral-işlet' modeli benimsenmiştir (Özer, 2015: 23).

Devletçilik uygulaması yalnızca ekonomi alanında değil toplumsal ve sosyal alanda da uygulama alanı bulmuştur. Devletçilik politikalarının Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve kültürel yapısında önemli gelişmelere neden olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu politika işçi hakları ile diğer hak ve özgürlükleri sınırlayıcı bir uygulama olarak varlığını sürdürmüştür (Arslan, 2016: 10).

Devletçilik politikasının benimsendiği bu döneme damgasını vuran olay II. Dünya Savaşı'dır. II. Dünya Savaşı ile ülkede harp ekonomisi uygulanmıştır. Savaş nedeniyle tedbir amaçlı üretici nüfusun büyük bir kısmı askere alınmış ve askerler silahlandırılmıştır. Ülkede savaş ekonomisi uygulanması ile üretim düşüşü yaşanmış ve ithalat yapılamamasından dolayı devlet, tüketimi sınırlayarak bazı tüketim mallarını vesikaya almıştır (Arslan, 2016: 3). II. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihten 1945 yılına kadar sermaye hareketleri tamamen durmuştur (Tuncer, 1968: 70). 1929 Büyük Buhranın etkileri, devletin devletçilik politikasını benimsemesi ve II. Dünya savaşıyla harp ekonomisine geçilmesi sonucunda hükümetin yabancı sermayeye karşı takındığı tutum ele alındığında "Türkiye ekonomisinde 1930-1945 yıllarını kapsayan dönemde yabancı özel sermayenin önemi azaldı" ifadesi kullanılabilmektedir (Tezel, 1986: 174).

Ülke içinde ve dışında yaşanan olaylar neticesinde ekonomik kalkınmayı sağlamanın en iyi yolu olarak kabul dilen devletçilik politikası uygulanmasında zikzaklı bir tutum sergilenmesi toplumu şüpheyne sürüklemiştir. Söz konusu

politikanın en iyi çözüm olduğu hususunda halkın şüpheyne düşmesi ve II. Dünya savaşından sonra değışen dünya konjonktürü nedenleriyle devletçilik politikası yumuşatılmaya başlanmıştır. 1945 sonrası dönem Türkiye ekonomisinin uluslararası iktisadi düzenlemelere duyarlılığının arttığı, devletçilik politikasının gevşetildiğı, dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir iktisadi yapının belirmeye başladığı bir dönemdir (Buluş, 2015: 94-112).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin başını çektiğı yenedünya düzeninde yer almak isteyen Türkiye, 1947 yılında IMF ve Dünya Bankasına üye olmuştur (Baykal, 2014: 157). II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliğı'nin Türkiye'ye nota vermesi, Türkiye'den toprak istemesi ve boğazların savunulmasında ortaklık istemesi gibi nedenlere karşılık ABD, Sovyet Rusya'nın genişleme çabalarına engel olmak amacıyla 12 Mart 1947'de Truman Doktrini ile Türkiye'ye 100 Milyon Dolar yardımda bulunmuştur. Türkiye 1948-1952 dönemini kapsayacak şekilde Marshall Planı ile 354 Milyon Dolar yardım almıştır (Alpay ve Alkin, 2019: 89-93).

Dünya genelinde yaşanan gelişmelerin gerisinde kalmamak ve konumunu korumak isteyen Türkiye 1947 sonrasında yabancı sermaye yatırımlarına karşı baskıcı tutumunu değıştirmek için kanuni düzenlemelere gitmiştir. Yenedünya düzeni içinde tercihini kapitalist ülkelerden yana kullanan Türkiye, yabancı sermaye konusunda ilk düzenlemeyi yaparak yabancı yatırımların yolunu açmak için 27 Nisan 1947 yılında 13 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Karar'ı almıştır. Bu kanunla döviz kontrol rejiminin esasları ve yabancıların şahsi dövizlerinin yurtdışına çıkarılması hususları belirtilmiştir. Bu Karar'ın 31. Maddesinde yabancı sermayeye yer verilerek yabancı yatırımcıya yatırımlarını istedikleri zaman geri çekebilme imkanı tanınmıştır. 13 Sayılı Karar ile yabancı sermayeye yönelik yapılan değışiklikler ülkede ki yabancı sermaye gelişimi için çok önemlidir (Baykal, 2014: 158).

Yabancı sermaye konusunda takındığı tutumu yumuşatan CHP hükümeti döneminde Amerikan General Electric Şirketi, 1948'de Koç Grubu ile aydınlatma ürünleri üretimi konusunda ortak girişim kurmuştur. Böylece Türkiye'de üretime yatırım yapan ilk yabancı şirket General Electric Şirketi olmuştur (GE).

3.3.2. Çok Partili Hayat Dönemi (1950 -)

3.3.2.1. DP Hükümeti Dönemi

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi ve ekonomik yönden yepyeni başlangıçlara yelken açmıştır. 1946'da Demokrat Partinin kurulmasıyla Türkiye siyasi hayatında yeni bir sayfa açılmıştır. Demokrat parti Türkiye'yi yokuşa sürükleyen ve yoksullaştıran temel sebebin devletçilik politikasının olduğunu belirterek, devletçilik politikasını sert bir şekilde eleştirmiştir. Ayrıca Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesi gerektiğinin üzerinde durmuş ve mevcut hükümetten çok daha farklı bir ekonomi politikası uygulayacaklarının sinyallerini vermiştir. DP'nin, CHP hükümetinin uyguladığı ekonomi politikaları sert bir şekilde eleştirmesi, özellikle devlet müdahalesine karşı verdiği tepki harp yıllarında kuvvetlenen özel sermaye ve büyük toprak sahiplerinin de desteğini almasını sağlamıştır (Payaslı, 2011: 131).

1950 genel seçimleriyle hükümetini kuran DP, daha iktidarının ilk yıllarında ithalata getirilen kısıtlamaları kaldırarak ve kredi faizlerini düşürerek özel sektörün daha fazla kredi kullanımını özendirmiştir. Yabancı sermaye konusundan hassas davranıldığı DP döneminde yabancı sermaye girişini teşvik etmek amacıyla ilk kez yasal mevzuat oluşturulmuş, KİT'lerin özel sektöre devrinin uygun olduğu belirtilmiştir. DP CHP'den farklı olarak liberal politikayı savunmuş, daha önce yapılan gereksiz devlet müdahalelerinin ekonomik aktiviteyi bozduğunu ileri sürerek, yabancı sermaye girişini ve kamuya ait fabrikaların özel sektöre devredilmesini öngörmüştür (Takım, 2012: 159).

4.3.2.1.1. Liberal Ekonomiye Geçiş Dönemi (1950-1960)

DP dönemi, ekonomik gelişmeler açısından “yabancı sermayenin yeniden açılışını” simgelemektedir (Kepenek, 2019: 102). DP'nin temsil ettiği dışa açık politika zemininin oluşturulduğu, 1950-1960 dönemi yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin yasal düzenlemelerin yapıldığı, kurumsal alanda yabancı sermaye yatırımlarının değiştiği bir dönemdir (Erdoğan, 2018: 223). Ancak DP dönemini kendi içinde, hızlı büyüme yılları olarak adlandırılan 1950-1954 dönemi ve ithal ikameci dönem olarak adlandırılan 1954 sonrası dönem olmak üzere iki ana başlıkta

ele almak mümkündür. Uygulanan iktisat politikaları açısından 1954 yılına kadar liberalizasyon politikaları, 1954 yılından sonra ise devletçi ve müdahaleci iktisat politikaları uygulanması böyle bir ayırım yapılmasını gerekli kılmıştır (Sungur, 2016: 2).

DP döneminin DYSY'ye karşı tutumunu daha iyi anlamak için ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş'ın yabancı sermaye konusunda yaptığı bir konuşmaya dikkat etmekte fayda var. Söz konusu konuşmada Çelikbaş; *“Yabancı Sermayenin memleketimize gelmesi ana davamız olduğu için sermayeye en geniş imkânlar bahşedilmiştir.”* sözüyle DP'nin yabancı sermaye konusundaki görüşlerini ortaya koymuştur. Yabancı sermaye konusuna titizlikle çalışan DP yönetimi Türkiye'ye yabancı sermayeyi çekebilmek için 1950 yılında 5583 sayılı “Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edinilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulundurulmasına Dair Kanun”u yayınlamıştır. 5583 Sayılı Kanunla, ülkeye gelen yabancı sermayeye ve dışarıdan borç alan müteşebbislere transfer hakkı tanınmıştır. 1951 yılına gelindiğinde 5583 sayılı kanunun yerine geçen 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun çıkarılmasındaki amaç yerli sermayeye açık olan alanlarda kullanılmak ve sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarına yatırım yapmak üzere gelen yabancı sermayeye, imtiyaz teşkil etmeyecek şekilde belirli hak ve kolaylıklar sağlamaktır (Takım, 2012: 178-179).

DP'nin dış ticarete uyguladığı liberasyon politikası sonucunda devlet döviz darboğazı yaşamış ve liberasyon politikası iflasa sürüklenmiştir. Bu durumda yabancı sermayeyi kurtuluş olarak gören DP yabancı sermaye yatırımlarına dört elle sarılmıştır (Bulutoğlu, 1970: 157). Ancak DP 5821 sayılı Kanun'dan beklediği yararları sağlayamayınca reel bazda yabancı sermaye çekebilmek için 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkartmıştır. Bu kanun ile yabancı yatırımcıların faaliyet kolları genişletilmiştir. 6224 Sayılı Kanun'un yanı sıra 1954 yılında yabancı sermaye ile işbirliğini artırmak ve petrol arama amacıyla yabancı firmalarla işbirliğini öngören 6326 sayılı Petrol Kanunu ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır (Takım, 2012: 179).

Bu dönemde yabancı sermaye teşvikini sağlamak amacıyla yapılan tek çalışma kanuni düzenlemeler değildir. DP özel sermaye yatırımlarının güvenle yapılabilmesi için alt yapı çalışmalarına ayrı önem vermiştir. 1950’de Sınai Kalkınma Bankası ile Marshall Yardımı Özel Teşebbüs Fonu’ndan özel kesime kredi tahsisi gibi araçlardan istifade edilmesinin yolunu açarken, 1951’de özel sermayenin finansman sorunlarına yardımcı olabilmek için kredi faizlerinin %12’den %8,5’a çekilmesini sağlamıştır. 1950 sonrası dönemde yabancı sermayeye yönelik dikkat edilmesi gereken ana husus, ABD’nin 1950’ye kadar borç şeklinde sağladığı kaynak aktarımının, DP’den sonra bağış niteliğinde olmasıdır (Buluş, 2015: 117).

01.08.1951 tarihinden 31.12.1960 tarihine kadar hükümete 431 yabancı yatırım teklifi için başvurusu yapılmış, bunlardan 230’u kabul edilmiş 201’i reddedilmiştir. Reddedilen sermaye teklifi 146 Milyon Lira iken, yatırım yapılmasına izin verilen yabancı şirketlerin teklif ettikleri sermaye miktarı 548 Milyon Liradır. İzin verilen sermayenin 18 milyonu ilk kanuna göre, 530 milyonu 6224 Sayılı kanuna göre kabul edilmiştir. İlk kanuna göre reddedilen sermaye miktarı 15 milyon civarında 21 talep, ikinci kanuna göre reddedilen sermaye miktarı 131 milyon tutarında 180 taleptir (Bulutoğlu, 1970: 157-158).

Tablo 3. 5. 1950-1960 Döneminde Türkiye'ye Giren Bazı Çok Uluslu Şirketler

Tarih	Şirket Adı	Yatırım Konusu
1952	Unilever Şirketi	Yaşam manasına gelen “Vita” ve sağlık anlamına gelen “sana” fabrikasıyla Türkiye pazarına girmiştir.
1954	Minneapolis-Moline	Traktör üretimi için anlaşmaya varılmış ve Minneapolis-Moline şirketi Türkiye’de ilk kez traktör üretmiştir.
1955	Wimpey Şirket	Hirfanlı Barajı ve Hidroelektrik Santrali için yapılan ihaleyi İngiliz Wimpey Şirketi’nin kazanmıştır.
1955	Federal Motor Truck Co. MKE	Söz konusu yabancı şirket Ziraat Bankası Tarış, Çukobirlik ortaklarından TOE fabrikası kuruluş anlaşmasını imzalanmıştır.
1955	Columbia Steel Şirketi	ABD Columbia Steel Şirketiyle 230 bin tonluk çelik silo anlaşmasının yapılmıştır.

1955	Fransız Pechiney şirketi	Etibank ile Fransız Pechiney şirketi arasında ferro krom anlamasının imzalanmıştır.
1955	Mannesmann Boru fabrikası	Sümerbank Mannesmann Boru fabrikası ortaklığı yapılmıştır.
1955	Hilton International	Türkiye'nin ilk beş yıldızlı oteli Hilton İstanbul ile Türkiye, modern turizme kapılarını ilk kez aralamıştır.
1955	İsviçre Migros Kooperatifler Birliği	İsviçre Migros Kooperatifler Birliği ve İstanbul Belediyesi'nin girişimleriyle kurulmuştur.
1956	Bristol Myers	Dünyanın en büyük ilaç firmalarından Bristol Myers Eczacıbaşı'na verdiği lisansla Türkiye'nin ilk florürlü diş macunu İpana'yı piyasaya sunmuştur.
1957	İngiliz şirketi BOAC	İngiliz BOAC şirketi 500.000 Sterlin ile Türk Hava yollarına ortak olmuştur.
1957	Pfizer	Charles Pfizer ve Charles Erhart tarafından ABD'de kurulan Pfizer İlaçları, Türkiye'de yılında % 100 yabancı sermayeyle kurularak faaliyete geçmiştir.
1958	Roche	Roche'un Türkiye yolculuğu, İstanbul/Esentepe'de başlamıştır.
1959	Ford Otosan	Ford Otosan Türkiye'de otomobil şirketini kurmuştur.
1960	Cargill	Cargill yaptığı yerel ortaklık anlaşması ile Türkiye'de faaliyet göstermeye başlamıştır.

Kaynak: Toy, 2009: 77-110; T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2020.

DP hükümetinin yabancı sermaye yatırımlarının önünü açmasıyla ülkeye doğrudan doğruya ve Türk sermayesi ile ortaklık şeklinde gelen yabancı sermayeli firmaların büyük çoğunluğu, dünyanın belli başlı sermayeli firmaları ya da ÇUŞ'ları olup, bazı sektörlerde başlarda montaj şeklinde kendini göstermiş ve ilk defa kuruculuk görevini üstlenerek ülke sanayisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin Fıat 1954 yılında gelen bir yabancı sermaye şirkettir (Yavan ve Kara, 2003: 30). Bu dönemde yatırım yapan ÇUŞ'lardan biri de Siemens'tir. Siemens'in Türkiye'de telekomünikasyon alanındaki varlığı 1950'li yıllarda PTT ile üstlenilen ve 1960 yılında tamamlanan "teleks" projesiyle başlamıştır. Buna ek olarak Siemens, Koç Grubu ile ortaklık kurarak 1959 yılında Simko'yu kurmuş, Türkiye'nin kalkınma sürecine katkıda bulunmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi). Bu

dönemde Türkiye’de ÇUŞ’lar pek çok değişik alanda yatırım fırsatı bulurken en çok yatırım yapan çok uluslu şirket ABD ve İngiltere kökenli olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdoğan, 2018: 223).

Türkiye tabloda yer alan şirketlerin yanı sıra ülke içinde petrol rafinerisi kurulması için bir takım çalışmalar yapmıştır. Bu doğrultuda petrol rafineri için 1958’de Anadolu Tasfiyesi A.Ş. ile petrol ürünleri pazarlaması yapan yabancı şirketler arasında özel bir anlaşma yapılarak rafineri kurulmuş, 1962 yılında işletmeye alınmıştır. Bu rafineriye ortak olan yabancı şirketler % 37 ile Mobil Oil, %34 ile Caltex, % 18 ile Shell, % 11 ile BP’dir. 1959’da Hükümet Caltex firması ile İzmit’te başka bir tasfiye için anlaşma yapmıştır. 23 Nisan 1960 yılında ABD ortaklı İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş.’nin temelleri atılmıştır (Özkan, 2018: 174-186).

Tablo 3. 6. 1950-1960 Döneminde Yabancı Sermaye İzinleri ve Bunlara Katılacak Yerli Sermaye Tutarları

Dönem	Yabancı Sermaye (1000 TL)	Yerli Sermaye (1000 TL)
1951	4.241	250
1952	7.430	5.800
1953	3.450	3.245
1954	56.609	137.127
1955	49.688	85.998
1956	91.914	56.436
1957	85.239	9.092
1958	49. 688	47.335
1959	107.030	136.897
1960	93.073	31.742

Kaynak: Bulutoğlu, 1970: 158.

1950-1960 döneminde ülkeye giren fiili sermaye 86 milyon Türk lirası düzeyindedir. Türkiye’ye fiilen gelen yabancı sermaye miktarı düşük seyretmiş, verilen izinlerin çok altında beşte biri düzeyinde kalmıştır. Buna karşılık ülkeye giren yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir kısmı $\frac{3}{4}$ oranıyla aynı sermaye yani makine teçhizat şeklinde gerçekleşmiştir. Nakdi sermayenin toplam sermaye içindeki payı ise % 17 oranıyla sınırlı kalmıştır. Bu dönemde DYSY girişine en çok izin verilen ülke 141.743.000 TL ile ABD olup, ABD’yi takip eden ülke 107.938.000 TL

ile İtalya, üçüncü sırada ise 104.249.000 sermaye miktarı ile İsviçre yer almaktadır. Ancak ülkeye giren yabancı sermaye miktarı bu tutarların çok altında kalmıştır. ABD 22.757.000 TL, İtalya 2.090.000 TL ve İsviçre 6.324.000 TL memlekete sermaye getirmiştir. Ülkeye en çok sermaye getiren ilk üç ülke ise 22.757.000 TL ile ABD, 19.138.000 TL ile Almanya, 19.364.000 TL ile Hollanda olmuştur (Bulutoğlu, 1970: 159-160).

DP döneminde DYSY'nin üretime yönelen payı toplamın sekizde birini, sanayi üretimine yönelen payı ilkel teknoloji ve düşük ölçekli üretimin dışalım girdi kullanımını temsil etmektedir. Bu durum uzun dönemde yerli sınai üretimini negatif yönde etkilemiştir. Bu dönemde ülkeye giren yabancı sermayenin % 30,8 oranındaki bir bölümü kar olarak yurtdışına aktarılmıştır. Yabancı sermaye girişlerinde beklenen ölçeğin yakalanamaması hükümeti yeni arayışlara itmiş, 1957'de ABD ile yapılan anlaşma sonucunda yabancı sermayeye yeni olanaklar tanınmıştır. Anlaşma ile ABD sermayesi ve bunlardan kaynaklanan karların tamamının dışarıya aktarımı garanti edilmiş, ABD özel sermayesi kamulaştırma ve para değerindeki değişimlere karşı ICA düzeyinde bir sigortayı kabul etmiştir (Kepenek, 2019: 102).

DP dönemi 1954'ten sonra liberal sistemden uzaklaşarak ithalatta liberasyonu durdurmuş ve yeni kısıtlamalar getirmiştir. 1956 yılında Milli Koruma Kanunu yürürlüğü konulmuş, ekonomik hayat büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. Karaborsa, döviz yolsuzlukları ve yüksek enflasyonist baskı artarak ülke ekonomisini zor bir sürece sürükler bir nitelik kazanmıştır. Bu döneme asıl ekonomik baskıyı, dış borç taksitlerindeki ödeme zorluğu yapmıştır. Ekonomik bir çıkmaza sürüklenen ekonomide bir çözüm arayan DP yönetimi arayışları sonucunda "İktisadi İstikrar Kararlarını" ilan etmiştir. Böylece yeni bir devalüasyona gidilmiş 1 Dolar %220 artışla 900 kuruşa yükselmiştir. Ancak alınan bu önlemler ekonomik durgunluğa yol açmaktan başka bir işe yaramamıştır. Ayrıca 1958'de uygulanan devalüasyon ile yabancı sermayeli ortakların tasfiyesinden kaynaklanan fonların dışarıya aktarılmasına sınırlamalar getirilmiştir (Kepenek, 2019: 102; Başol, 2012: 84).

Türkiye, 1954 yılına kadar ekonomik bazda başarılı bir periyod yakalasa da bu tarihten sonra ekonomik tikanıklıklara sahne olmuştur. 1954 yılından itibaren

benimsenen devletçilik ve müdahalecilik stratejisi yatırımları negatif yönde etkileyerek azalmasına sebep olmuştur. Özel sermaye yatırımları düşerken sanayi yatırımları tüketim maddelerine yönelik olarak yapılmaya başlamıştır (Buluş, 2015: 121-122). Bu dönemde enflasyon, dış ticaret tıkanıklıkları ve siyasi konjonktür özel yatırımların hacmini ve dağılışını geniş ölçüde etkilemiş ve yaşanan darboğaz karşısında ilk yıllarda gerek iç, gerek dış piyasada gösterilen ileri düzey liberal iktisadi politikalar, darlıkların ve sıkıntıların ortaya çıkması ile gittikçe kontrole doğru sürüklenmiştir. Dönemin sonuna doğru ekonomi ancak günden güne alınan geçici tedbirlerle ayakta durabilmiş, dengesiz ve güçsüz bir duruma düşmüştür (DPT, 1963: 11).

Türkiye 1950 sonrasında hem ülke içinde hem de dünya çapında önemli değişikliklerin olduğu bir canlanma dönemine girmiştir. Dünya entegrasyon faaliyetlerinin artış gösterdiği bu dönemde ülke içindeki siyasi yönetim değişikliği ile beraber gelen yasal düzenlemeler DYSY'ye olumlu yansımıştır. DP'nin 1950-1960 döneminde DYSY'ye yönelik yapmış olduğu çalışmalar Türkiye DYSY tarihi açısından önemli ve değerli bir dönemdir. Çünkü 1923-1950 yılında mevcut hükümetlerin yabancı sermaye yatırımlarına karşılık sergiledikleri tutum neticesinde ülkeye kayda değer DYSY girişi sağlanamamıştır. 1950 yılında başa gelen DP, önceki hükümetlerin tam tersi olarak liberal görüşleri benimsemiş ve DYSY'nin önündeki engelleri kaldırmayı hedeflemiştir. DP'nin yapmış olduğu düzenlemelere bağlı olarak DYSY'nin yolu açılmış ve DYSY'ye de gözle görülür bir artış sağlanmıştır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 119-121).

Bu dönemde yabancı sermaye yatırımlarını arttırmak amacıyla yürürlüğe koyulan teşvik yasaları belirli bir noktaya kadar fayda sağlamış ve ÇUŞ'ların ülkeye girişi hızlanmıştır. Türkiye bu dönemde pek çok yabancı yatırımcıya ve ÇUŞ'lara ev sahipliği yapmış DYSY'ye belirli bir düzeyde yol kat etmiştir. Ancak 1950 öncesinde olduğu gibi bu dönemde de yabancı sermaye girişi istenilen düzeyde gerçekleşmemiş, yabancı sermaye yatırımlarının düşük seviyelerde kalması (Bulutoğlu, 1970: 170) ülke kaynaklarının geliştirilip işletilmesi için gerekli sermayeye ulaşılmasında engel teşkil etmiştir (Kişi, 2005: 109-110).

DP döneminin hakim olduğu yıllarda yapılan çalışmalar ve yürürlüğe koyulan yasaların etkisiyle Türkiye’de DYSY’de artış sağlandığı ve bu dönemde gerçekleştirilen yatırımların, çıkartılan teşvik yasalarıyla paralel olduğu söylenebilir. Dolayısıyla 1950-1960 dönemi için Türkiye’nin, ÇUŞ tarafından değerlendirilmeye alındığını ve DYSY’de belirli düzeye kadar yol kat ettiğini söylemek mümkündür. Ancak her ne kadar DYSY yönünde bir atış sağlanmış olsa da gerçekleşen yatırımlar beklenen düzeyin altında seyretmiştir. Bunun nedeni olarak ülkenin kendi içinde yaşadığı ekonomik darboğaz ve yaşanan ekonomik sıkıntıya bağlı olarak yabancı sermaye yatırımlarına yönelik sonradan getirilen kısıtlamalar gösterilebilir. 1950-1960 dönemine dair dikkat edilmesi gereken nokta, her ne olursa olsun belirli bir düzeye kadar ülkeye DYSY girişi sağlanmasıdır. Bu durum ülkenin ÇUŞ tarafından dikkatte alındığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

3.3.2.2. Koalisyon Hükümetleri Dönemi (1960-2002)

1960-2002 dönemi siyasi istikrarın askıya alındığı, millet iradesinin yok sayıldığı, koalisyon hükümetlerinin hat safhaya ulaştığı ve bir türlü siyasi istikrarın sağlanamadığı bir dönemdir. Koalisyon hükümetlerinin hakim olduğu 1960-2002 dönemini kapsayan yıllarda siyasi istikrar çok kez askeri darbe ile sarsılmış, toplum huzuru bozulmuş, toplumsal olaylar en üst seviye tırmanmış, suikastlar, katliamlar ve çeşitli terör örgütü faaliyetleriyle toplu ölümler yaşanmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi, 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi ve 1997 post modern darbe girişimi, çorum olayları, madımak olayları bunlardan bazılarıdır.

Koalisyon hükümetleri dönemi olarak adlandırılan 1960-2002 döneminde 1960-1980 yıllarını kapsayan zaman diliminde izlenen ekonomik politikalar ile 1980-2002 yıllarında kabul gören ekonomik politikalar birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın yanı sıra her iki dönem içinde ortak olan ve döneme damgasını vuran ekonomik olay ülkenin mali ve reel kesimde oluşan istikrarsızlıkları gidermek amacıyla 1970, 1978, 1979, 1980, 1988 ve 1994 yıllarında aldığı istikrar kararlarıdır. Türkiye her ne kadar ekonomik kalkınma hedefi etrafında iktisadi istikrarsızlığı giderici, ekonomiyi iyileştirici istikrar kararlarını almış olsa da almış olduğu kararları yönetim istikrarsızlığı ile toplum hoşnutsuzluğunun baş göstermesi ve zayıf

hükümetlerin pasif ve edilgin davranışları nedeniyle kararlılıkla uygulayamamıştır (Karluk, 2014: 507-526).

1960 darbesinden sonra kabul edilen 1961 Anayasasında, *Sosyal ve Ekonomik Hükümler* başlığı altında, devlete kalkınma planları hazırlama görevi verilerek, ekonomide kamu kesimine ayrı bir yer verilmiş, “planlama” anayasal zorunluluk haline getirilmiştir. Böylece, ekonomide devletin üstlendiği görevleri üstlenen KİT’lere belirli ödevler yüklenerek, iktisadi ve sosyal hayatı planlama düşüncesi hakim olmuş, planların icrası için de Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur (Takım, 2011: 156). Planlı ekonomi stratejisinin egemen olduğu bu dönemdeki bir diğer gelişme de ekonomik büyüme için sanayide ithal ikameci yaklaşımın benimsenmesidir (Özdemir vd., 2016: 158).

Türkiye 1960-1980 döneminde DP’nin liberal ekonomik politikaları doğrultusunda DYSY’ye yönelik yaptığı çalışmalar 1960 planlı ekonomi programıyla olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak Türkiye siyasetindeki istikrarsızlıklar, Kıbrıs Barış Harekatı, darbe-muhtıra eylemleri, 1973-1974 döneminde yaşanan petrol şokları ve batıda beliren yüksek enflasyon gibi olumsuz gelişmeler mali politikalar üzerinde baskıya yol açmış, (Özdemir vd., 2016: 158) dolayısıyla DYSY konusunda arzu edilen başarı elde edilememiş DYSY oranı düşük kalmıştır (Gür, 2014: 62).

Türkiye 24 Ocak 1980’de ülkenin çehresini değiştirerek küresel ekonomiye entegre olmasını sağlayacak bir adım atarak kamu kesiminin daraltılması ve piyasa müdahalesinin kaldırılmasını amaçlayan “24 Ocak İstikrar Kararları”nı almıştır. Böylece piyasada tek yol gösterici olarak fiyat mekanizmasının olması öngörülerek piyasaya işlerlik kazandırmak temel nokta olarak belirlenmiştir. Böylece 1960-1980 döneminde benimsenen ithal ikameci sanayileşme yerine ihracata dönük sanayileşme politikası benimsenmiştir. Dolayısıyla 24 Ocak Kararlarının önceki istikrar kararlarından farklı olduğunu söylemek mümkündür (Karluk, 2014: 523).

24 Ocak Kararlarından hemen sonra 25 Ocak 1980 tarihinde Başbakanlık’a bağlı Yabancı Sermaye Dairesi kurularak, 6224 sayılı yasada 1980, 1984, 1986 ve 1995 yıllarında çeşitli değişikliklere gidilmiş ve Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı

daha liberal hale getirilmiştir. Türkiye ne yazık ki 12 Eylül 1980’de bir askeri darbe ile tekrar sarsılmıştır. Darbe sonrasında dış ticareti ve finans piyasalarını liberalleştirmek ve yabancı yatırımları teşvik etmek için türlü ekonomik politikalar uygulamaya devam edilmiştir. Bu doğrultuda finans piyasalarının liberalleşmesi amacıyla 1984’te döviz alımı satımı serbestleştirilerek 1989’da kambiyo kontrolleri tamamıyla kaldırılmış ve sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır. DYSY önceki dönemle kıyasla artış eğilimi göstermiştir. Dolayısıyla liberalleşme çabalarının DYSY’ye olumlu yansıdığı söylenebilir. Ancak ülkede gerekli kurumsal ve hukuksal altyapı kurulmadan finans piyasalarının liberalleşmesi kısa vadeli spekülative sermaye hareketlerini arttırmış, DYSY kısa vadeli spekülative yabancı sermaye yatırımlarının arkasında kalmıştır. Türkiye’de siyasi ortamın ciddi riskler taşıması, mülkiyet haklarının zayıflığı ve finansal denetim altyapısının eksikliği, karmaşık bürokratik kural ve yönetmelikler ÇUŞ’ların kendi başlarına yatırım yapmalarının önüne geçmiş ve devlete yakın büyük holdinglerle riski düşük, kâr marjı yüksek lisans sözleşmeleri yapmalarına sebep olmuştur (Gür, 2014: 64-65).

Türkiye’de ilk global kaynaklı finansal kriz 1994 yılında ortaya çıkmıştır (Aşikoğlu ve Ögel, 2006: 62). 1994 yılında Cumhuriyet tarihinin en büyük cari açığı ve kamu açığı olan bu açıklar makroekonomik dengesizliklerin boyutunu görmek için yeterlidir. 1994 yılı Nisan ayında içine düşülen ağır iktisadi krizin oluşumundaki nedenler; orta ve uzun dönemde sürdürülemeyecek olan söz konusu istikrarsız yapı ve politikalar (Turan, 2011: 62). 1994 yılında derinleşen kriz sonucunda 5 Nisan İstikrar Kararları alınmıştır. 5 Nisan Kararları mali piyasalar ve kamu ekonomisi açısından olumlu sonuçlanmış ancak ekonomide istikrarı sağlayamadığı ve yapısal değişikliği gerçekleştiremediği için tam bir başarıya ulaşamamıştır. Nitekim Nisan Kararları etrafında alınan iç ve dış dengesizliklerle ilgili önlemler kısa vadede başarı sağlamasına rağmen uzun vadede amaçlarına ulaşamamıştır (Fırat ve Demirtaş, 2012: 28; Karluk, 2014: 532).

1997 yılı Uzak Doğu krizi, ardından yaşanan Rusya krizi ve Türkiye ekonomisindeki kötüye gidiş, yeni bir istikrar programının gerekliliğini ortaya çıkarmış, kronikleşen enflasyonu ve yüksek düzeylerdeki kamu açıklarını hedef alan orta vadeli Ortodoks nitelikli bir istikrar programı hazırlanması öngörülmüştür (Fırat

ve Demirtaş, 2012: 28). Böyle bir ekonomik ortamda 1999 yılında gerçekleşen Marmara depremi zaten temelde kırılgan olan Türkiye ekonomisini iyice sarsmış ve 22 Kasım 2000’de finansal kriz baş göstermiştir. 19 Şubat 2001 yılında Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında meydana gelen siyasi kriz 2001 Şubat krizinin tetikleyicisi olmuş, böylece 22 Kasım 2000 de başlayan finansal kriz 19 Şubat 2001 tarihinde döviz krizine evrilerek ikiz kriz haline dönüşmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak 2001 krizinin şiddeti katlanarak artmıştır (Aktoprak, 2017: 26; Çakmak, 2007: 88).

Türkiye içinde bulunduğu ekonomik çıkmazdan kurtulmak için sıkı para ve maliye politikasını, bankacılık sisteminin güçlendirilmesini ve gelirler politikasını temel alan 2000–2002 yıllarını kapsayan orta vadeli “Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı”nı yürürlüğe koymuştur (Fırat ve Demirtaş, 2012: 28). Ayrıca program Şubat 2001’de söz konusu ekonomik krizin aşılması amacıyla IMF ve Dünya bankasının ek destekleriyle yenilenerek *Güçlü Ekonomiye Geçiş* adı altında yeniden düzenlenmiştir (Turan, 2011: 77).

Türkiye’nin 1980-2002 dönemi hem ekonomik tedbirlerin alındığı hem de daha planlı ve daha liberal iktisadi politikaların söz konusu olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Fakat Türkiye İstikrar kararları alındıktan sonraki süreçte ülkede demokratik yaşam doğrudan ve dolaylı olarak kesintiye uğratılmış ve askeri rejimin siyasi yaşamda belirleyici konuma geldiği “ara” dönemlere sahne olmuştur (Yeldan, 2016: 37-38). Sonuç olarak Türkiye ekonomisi 1980’lerde bazı önemli kazanımlar elde etmiş fakat istenilen sıçrama bir türlü sağlanamamıştır. 1990’lar her anlamda Türkiye’nin kayıp on yılı olarak ifade edilirken Türkiye ekonomisi için kelimenin en doğru ifadesiyle büyük bir hayal kırıklığı olmuştur (Gür, 2014: 66).

3.3.2.2.1. Planlı Ekonomiye Geçiş Dönemi (1960-1980)

Planlı ekonomiye geçiş, 1960 darbesiyle değişen hükümetin ekonomi politikalarını yeniden düzenlemesiyle ortaya çıkmıştır. Ekonomik istikrarın sağlanamadığı önceki dönemin toparlanabilmesi için çalışmalara başlayan yeni hükümet, “kaynak kullanımını fiyat göstergelerine ve serbest piyasa koşullarına bırakma” veya “planlı ve programlı kullanımına yönelmek” olmak üzere iki farklı

yaklaşım arasından tercih yapmak zorunda kalmış, bunlardan ikincisini tercih ederek uygulama aşamasına geçmiştir. Karma ekonomik sistemin benimsendiği bu dönemde kurulan Devlet Planla Teşkilatı çerçevesinde üç tane beş yıllık kalkınma planları uygulamaya koyulmuştur. Bu döneme damgasını vuran ekonomik karar ise ithal ikameci sanayinin kabul edilmesi olmuştur (Alpay ve Alkin, 2019: 124).

Bu dönemde uygulanan kalkınma planlarının DYSY'ye karşı tutumu:

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967): 1963 yılı ile başlayan bu planda tarımda emeğin değerlendirilmesine dayanan tarım dışı çalışmaların artırılması, istihdam sağlayacak sektörlerle öncelik verilmesi, özellikle inşaat sektöründe işgücüne dayanan teknoloji kullanımının gerçekleştirilmesi ve işgücü fazlasının işgücü kıtlığı çeken Batı ülkelerine gönderilmesi öngörülmüştür. Özel sektörün plandaki bu hedeflerine ulaşması için ise yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Yabancı sermaye yatırımlarına yalnızca ödemeler dengesi açısından değil, dış ilişkilerin geliştirilmesinde önemli olması yönünden de yaklaşımıştır. Ancak 1966 yılında yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi kararına ters düşen, belirlenen süreden sonra zorunlu ihracat şartı ve kar transferlerinin sınırlandırılması getirilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972): 1968-1972 yıllarını kapsayan ikinci kalkınma planında sanayi ve ithal ikamesinin üzerinde durularak kamu ve özel kesimin yatırım alanları arasında iş bölümü yapılmış ve özel kesimin dayanıklı tüketim mallarına yönelmesi uygun görülmüştür. Bu plan ile yabancı sermaye yatırımları ek bir tasarruf, döviz ve teknoloji kaynağı olarak görüldüğünden, iç tüketim eğilimlerini teşvik eden yabancı sermaye girişlerine izin verileceği belirtilmiş ve yabancı sermaye yatırımları hususunda getirilen teknolojiyen ülkenin sanayileşmesi için olumlu etkiler beklenmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977): Ülkede dış ödemeler zorluğu yaşanmadığından yabancı sermaye çekmek için herhangi bir teşvik getirilmesine gerek duyulmamıştır. Planda yabancı sermayenin yeni bir sermaye getirmesinin esas olması, ihracata dönük olması, uluslararası rekabet imkanı sağlaması gerektiğinin üzerinde durulmuş, izinlerin belli sürelerle bağlanmasına ve

tekel oluşturmamasına önemle dikkat edileceği belirtilmiştir. Ayrıca hazır ilaç yapımına izin verilmeyeceği ve turizm sektörüne yapılan yatırımlara önem verileceğinin üzerinde durulmuştur (Batmaz ve Tekeli, 2009: 121; A. Erdoğan, 2018: 224; Buluş, 2015: 124).

1960-1980 döneminde hazırlanan planlarda yabancı sermaye yatırımları hususunda gözetilen amaç; uygulanacak yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak ve Türkiye ekonomisine katkısını artırmaktır. Kalkınma planları ile yabancı sermayenin çalışma ve işletme şartları belirlenerek daha etkin hale getirilmiştir. Planlar çerçevesinde daha etkin hale getirilen yabancı sermayenin ihracat ve turizm sektörlerine kaydırılmasına karar verilmiştir. İzin verilen yabancı sermaye yatırımlarında öncelik; gümrük muaflığından ve yatırım indiriminden faydalanabileceklere, transfer edilen teknolojiyi ülke şartlarına uyduracaklara, araştırma laboratuvarları kuranlara özellikle makine, imalat, kimya, elektronik sektörlerinin ara malı ve yatırım malı niteliğinde olanlara verilmiştir. Böylece *Türk ekonomisinin iktisadi gelişmesine yararlı olma* ilkesi belirtilmiştir. Ayrıca izin alındığı halde faaliyete geçmeyen, faaliyetlerini durduran ya da gerçekleştirme süresini aşanların primleri geri alınmış, ithal edilen değerlerin tescil edilmesi sağlanmıştır (Başol, 2012: 443-444).

Tablo 3.7. 1960-1980 Döneminde Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bazı Doğrudan Yabancı Sermaye Şirketler

Tarih	Şirketler	Ülke	Sektörler
1960	Reynolds Construction Co. USA Wilmington	Amerika	İnşaat
1960	Chicago Bridge Ltd	İngiltere	İnşaat
1960	Wilhem Grillo Maden Ticareti Ltd. Şti.	Almanya	Madencilik
1961	Augustin Joseph Catoni	İngiltere	Turizm
1961	Guardin Assurance Co. Ltd	İngiltere	Sigortacılık
1962	Bursa Toros Kromları (Maden Export Philp Brot)	İsviçre	Madencilik
1963	Socotab Leaf Tobacco Co.	ABD	Tütün
1963	Comptoir Algerien Du Lavant Gazairi Transport	Lübnan	Turizm
1964	Atlantik Sigorta A.Ş	ABD	Sigortacılık
1964	Bankers and Traders Insurance Co.Ltd	Avustralya	Sigortacılık
1966	Kimyanil Ltd. Şti. Farbenfabriken Bayer A.G	Almanya	Kimya ilaç

1968	Anadolu Deniz Acentalığı Ltd. Şti.	Almanya	Turizm
1969	Grolier Internationaling	Amerika	Kitap-Dergi
1973	Sınai Tatbikat T. A. Ş / Hoechst	Almanya	Elektrik/gaz
1975	Felemenk Tütün A.Ş	Hollanda	Tütün

Kaynak: Uras, 1979: 179-182.

Türkiye’de planlama döneminde faaliyete geçen yabancı sermayeli şirketlerin bazıları ise şunlardır: BMC (1964), MAN (1966), Mercedes (1966), Renault (1969); İlaç sektöründe, Sandoz (1956), Pfizer (1957), Roche (1958), Bayer (1962); metal eşyada AEG (1964), Siemens (1964), Bosch (1970); gıda da Pepsi (1964), Coca-Cola (1965) ve Tuborg (1967); son olarak lastik sanayinde Pirelli (1960) ve Goodyear (1961) gibi firmalar Türk sanayisinin ilgili sektörlerinde öncülük etmişlerdir (Yavan ve Kara, 2003: 30). Dolayısıyla DP’nin yabancı sermaye yatırımları üzerindeki olumlu tutumunun planlama dönemine olumlu yansıdığını söylemek mümkündür

Bu dönemde on beş yıllık süre zarfında uygulanan kalkınma planları ile ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları toplam 660 milyon dolardır. 660 milyon doların 115 milyon doları I. Planda, 183 milyon doları II. Planda, 362 milyon doları III. Planda gerçekleşmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye yatırımlarının tüketim mallarına yoğunlaştığı görülmekle birlikte gerçekleşen kar transferlerinin yabancı sermaye yatırımlarının karlılığını arttığını göstermektedir. Kar transferleri I. Kalkınma planında 64 milyon dolar, II. Kalkınma planında 168 milyon dolar, III. Kalkınma Planında 346 milyon dolara yükselmiştir. Ancak yabancı sermaye girişine yakın yapılan kar transferleri ülkenin sermaye birikimine net katkısının giderek azalması demektir. Bu nedenle önemli olan ülkeye giren yabancı sermaye yatırımlarının sayısal büyüklüğünden ziyade; niteliği, kullanıldığı alt sektörler, harekete geçirdiği yerli sermaye ve kullanılan üretim teknolojisi (Kepenek, 2019: 170-171).

Planların ilk ikilik döneminde sanayiye giren yabancı sermaye yatırımı %83, üçüncü plan döneminde %86,5’tir. İlk iki plan döneminde yabancı sermayenin sektörler arasında dağılımı yaklaşık olarak:

– İlaç : % 22,8

- Kauçuk: %19, 8
- Elektrik/Elektronik: %17,5
- Madeni eşya ve makine alt sektörleri: %11,5
- Gıda Sanayi: %7,2
- Taşıma Araçları: 3,5
- Diğer: 17,7 düzeyindedir (Kepen, 2019: 171).

Üçüncü kalkınma planı döneminde ise sektörler arasında yabancı sermaye dağılımı değişerek yaklaşık taşıma araçlarının payı % 27,9'a, ilaç ve kimya toplamda % 18, 90'a, elektrik/elektronik % 12,8' e, kauçuk % 9,00 oranlarında seyretmiştir. Bu durum yabancı sermaye yatırımlarının dayanıklı tüketim mallarında yoğunlaştığını göstermektedir (Kepen, 2019: 171).

Üç planlama döneminde ülkeye giren yabancı sermayeli firmaların mevcut durumu, nerede ve hangi bölgede yoğunlaştıkları oldukça önemlidir. Yavan ve Kara'nın 2003 yılındaki yapmış olduğu çalışmaya göre 1965 yılı sonu itibariyle Türkiye'ye gelen 122 yabancı sermayeli firmanın %80'i İstanbul'da bulunmaktadır. Marmara bölgesinde DYSY'de dikkat çeken diğer iller Kocaeli ve Bursa'dır. İstanbul'dan sonra yabancı sermayenin tercih ettiği ikinci önemli il İç Anadolu Bölgesi'nden Ankara'dır. Ege Bölgesinde yabancı sermayenin tercih ettiği il İzmir, Akdeniz Bölgesi'nde ise Hatay'dır. DYSY yatırımlarının yoğunlaştığı il ve bölgelere bakıldığında Türkiye'de faaliyet gösteren firmaların yatırım yaparken, her bakımdan gelişmiş, uygun coğrafi koşulların bulunduğu, yeterli alt yapıya sahip illeri tercih ettikleri görülmektedir (Yavan ve Kara, 2003: 30).

Tablo 3. 8. 1973-1976 Döneminde Türkiye'deki Yabancı Sermayenin Mevcut Durumu

Yabancı Sermaye	1973	1975	1976
Toplam Yabancı Sermaye Şirketi (adet)	118	109	106
Toplam Sermaye (Milyon TL)	4.610	5.417	5.771
Yabancı Sermaye Katkısı (Milyon TL)	2.051	2.177	2.317

Kaynak: Uras, 1979: 192

1970’li yıllarında başlarından itibaren yabancı sermayeli şirketlerin sayısı azalarak 100’ün altına düşmüştür (Batmaz ve Tunca, 2005: 105). 1973 yılında 118 tane yabancı şirket faaliyet gösterirken, 1977 yılında 99’a 1978 itibariyle de bu miktar düşerek 97’ye gerilemiştir. Petrol şokları nedeni ile yabancı sermaye ortaklıklarının toplam sermaye içindeki payı ortalama olarak 1973’te %45,2’den 1977’de %40,5’e 1978’de %35,5 düşmüştür (Kepenek, 2019: 173; Uras, 1979: 143). 1977 yılında faaliyet gösteren 99 yabancı şirketin 11’i hizmet, 1’i madencilik 1’i de tarım ve 86’sı da imalat sanayide faaliyet göstermektedir (Uras, 1979: 145-146). İmalat sanayide faaliyet gösteren yabancı şirketlerin adet olarak sektörlerine göre dağılımı şöyledir;

- Kimya Sektörü: 23
- Elektrik Makine ve Aletleri Sektörleri: 17
- Madeni Eşya Sanayii Sektörü: 10
- Gıda-İçki-Tütün Sektörü:9
- Taşıt Araçları Sektörü: 8
- Turizm Sektörü: 6
- Makine İmalat Sanayii Sektörü: 5
- Tarım Aletleri ve Makinaları Sektörü : 3 (Uras, 1979: 145-146).

Türkiye’de 1977 yılı sonu itibariyle faaliyet gösteren söz konusu yabancı sermayeli şirketlerin toplam sermayeleri 6 milyar 325 milyon TL, toplam sermaye içindeki yabancı sermaye payı % 39,21’dir. Yabancı sermaye toplamı ise 2 milyar 480 TL’dir. Bu yabancı sermayelerin % 88. 3’ü imalat sanayi, % 8.6’sı hizmetler sektörüne yatırılmıştır. Yabancı sermaye payında en fazla girişimin olduğu sektörlerin başında madencilik, dokuma-giyim, lastik sektöründe meydana gelmektedir. Söz konusu 99 yabancı şirket içinde en çok katkı yapan ilk üç ülke, 24 şirket ile Almanya, 19 şirket ile Amerika ve 11 şirket ile İsviçre gelmektedir (Uras, 1979: 146-153).

1960-1980 döneminde askeri ve etkin olmayan koalisyon hükümetleri ve bu hükümetlerin çok sık değişimleri hükümetin işlevselliğinin yavaş yavaş yitirmesine

yol açarken alınan ekonomik kararların hedeflerine ulaşmasında büyük engel teşkil etmiştir. Bu dönemde uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası ve kamu-özel girişimciliğin harmanlandığı karma ekonomik sistem (EGİAD, 2007: 78) ülkede kalkınma sağlamaktan ziyade beraberinde aşırı değerlenmiş bir döviz kuru, ithalat yasakları, kontrol, yüksek gümrük vergileri, sıkı kambiyo kontrolü getirmiştir (Koçtürk ve Eker, 2012: 40). Özellikle 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren ekonomik sorunlar ağırlaşmaya başlamış, ödemeler dengesi açıkları nedeniyle sanayinin girdi ihtiyacı karşılanamaz hale gelmiştir. Buna bağlı olarak sanayide kapasite kullanım oranı düşmüş, çalışma yaşamında uzun süreli grev ve lokavt kararları baş göstermiştir. Öte yandan, daha önce geniş bir kesimden destek bulan ithal ikamesine dayalı sanayileşmeye duyulan güven azalmış ve sorgulanmaya başlanmıştır. Bütün bu ekonomik olumsuzluklara, ülke içinde yaşanan sosyal ve politik istikrarsızlık da eklenince ülke derin bir krize sürüklenmiştir (EGİAD, 2007: 79).

1960-1980 dönemi kapsayan yirmi yıllık süreç değerlendirildiğinde ülkeye giren DYSY’nda belirli bir döneme kadar artış gözlenmektedir. Bu artışın sebebi uygulanan kalkınma planları ile ekonomik istikrarın sağlanması ve teşvik politikalarının Türkiye’yi yabancı yatırımcılar için çekici hale getirmesidir (Batmaz ve Tekeli, 2009: 121). Ancak 1970’li yıllarda ülke içinde yaşanan yine bir takım siyasi olaylar ve yaşanan petrol şokları Türkiye ekonomisini etkileyerek büyük bir durgunluğa sürüklemiş, dolayısıyla yabancı yatırımlarda düşüş yaşanmıştır. 1971 muhtırası ile yaşanan siyasi istikrarsızlığı takiben, Petrol krizi, fiyat istikrarının bozulması ve bunların yanı sıra Kıbrıs Harekatı ülkenin siyasal istikrarsızlığını tetikleyerek planlı dönemde rutin olarak devam eden yabancı yatırımların eksi rakamlara düşmesine neden olmuştur (Şener ve Kılıç, 2008; 33-35). DP döneminde olduğu gibi bu dönemde de DYSY hususunda belirli bir düzeye kadar başarı sağlanmış ancak hem ülke içinde hem de ülke dışında yaşanan gelişmelere bağlı olarak gerçekleşen DYSY eksi değerlere düşecek kadar gerilemiştir. Dolayısıyla 1960-1980 döneminde DYSY’nin çok düşük düzeylerde sınırlı kaldığı ifade edilebilir.

Bu dönemde yabancı sermaye girişinin sınırlı kalması, ülkedeki olumsuz siyasi ve ekonomik şartlar ile hükümetlerin pasif tavırlarına bağlanmaktadır (Koçtürk ve Eker, 2012: 40). Özellikle başarısız askeri ve koalisyon hükümetleri gerekli politikaları kararlılıkla uygulayamamış, 1970’li yılların ikinci yarısından sonra ekonomik darboğaz kendini göstermiştir. DYSY oranlarının düşmesine neden olarak ekonomik tıkanıklık, bu tıkanıklığa eklenen ülke içi bir takım siyasi olaylar, Kıbrıs Barış Harekatı ve tüm dünyada etkileri yayılan petrol krizleri gösterilebilir.

3.3.2.2.2. Küresel Ekonomiye Geçiş Dönemi (1980-2002)

Küresel ekonomiye geçiş dönemi olarak adlandırılan 1980-2000 dönemi DYSY’ye farklı bir bakış açısının getirildiği zaman dilimini kapsadığından oldukça önemlidir. Ekonomik anlayışın değiştiği dolayısıyla DYSY’nin öneminin arttığı bu döneme “24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları” damgasını vurmuştur. 1970’li yıllarda baş gösteren yoğun siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklardan kaynaklanan bunalımdan kurtulmak için 24 Ocak 1980’de IMF istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır. Neo liberal bir yaklaşımla hazırlanan 24 Ocak İstikrar kararlarının uzun vadeli temel hedefleri devletin ekonomiye olan doğrudan müdahalesini asgariye indirerek serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaktır (Karabıyık ve Uçar, 2010: 43).

1980 İstikrar kararları ile ekonomi politikasında köklü değişikliğe giden Türkiye, bu kararları birbirine sıkı sıkıya bağlı iki temel eksene oturtmuştur. Bunlardan birincisi, merkezden yönetim yerine, piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılmasıdır. İkincisi ise ithal ikamesine dayalı içe dönük kalkınma stratejisi yerine, ihracata dayalı dışa açık kalkınma stratejisine geçilmesidir (EGİAD, 2007: 79).

İstikrar kararlarında yabancı sermaye ayrı bir öneme sahip olmak birlikte “yabancı sermaye gelişinin teşvik edilerek özendirilmesi” ana ilkelerden biri olarak kabul edilmiştir. Yabancı sermayenin çekilebilmesi ve ihracat-istihdam artışına katkıda bulunması amacıyla 1983 yılında Serbest Bölgeler Teşkilatı, buna bağlı olarak da serbest bölgeler kurulmuştur. Yabancı sermayenin daha üretken nitelikte ülkeye çekilebilmesi için DPT Yabancı Sermaye Başkanlığı’nın yetki alanı

genişletilerek karar verebileceği sermaye giriş miktarları yükseltilmiştir. Ayrıca Maliye Bakanlığı bünyesinde yürütülen bir kısım işlemler DPT Başkanlığı'na devredilmiş bürokrasi asgari düzeye indirilmeye çalışılmıştır (Köse, 2000: 43). Bunların yanı sıra yabancı sermayeli yatırım şirketlerine bir takım hak tanınmıştır. Bu haklar;

- Yabancı sermayeli kuruluşlar yatırım indiriminden yararlanabilecek
- Yabancı yatırımcılar Türkiye'de şirketlere iştirak edebilecek
- Yabancı ortak üzerindeki stopaj sifıra indirilecek
- Yabancıların menkul ve gayrimenkul gelirlerinin ve satış bedellerinin yurt dışına aktarılmasına imkan tanınacak (Köse, 2000: 43).

İstikrar Kararlarında yabancı sermaye yatırımlarına yönelik yapılan düzenlemelere ek olarak kanun değişikliğine gidilmiştir. Bu doğrultuda yabancı sermayeyi düzenleyen 1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu 1980 sonrasının liberalleşme sürecinde, 24.01.1980 tarihinde 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi oluşturulmuştur. KONTROL ET Yabancı sermaye Çerçeve Kararnamesi'ne göre verilecek izinlerde müracat ve uygulama esaslarını belirlemek amacıyla 25.05.1986/19117 tarih ve 1 Sayılı tebliğ yayınlanmış, 1988'de ise bazı değişiklikler yapılmıştır (Başol, 2012: 445). Yabancı sermayeye yönelik yapılan diğer düzenlemeler;

- 1983'de 2088 sayılı kanun ile 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nda yapılan değişiklik;
- 1985 yılında 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunun yürürlüğe girmesi
- 1983'te Türk Parasını Kıymetini Koruma Hakkındaki 28 Sayılı karar ile 17 sayılı Kararın kaldırılması,
- 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi,
- 2172 sayılı madenlerin devletleştirilmesi ile ilgili yasanın iptali ve yabancı sermayeli yatırımlarının dolaylı da olsa teşviki kaldırılmıştır (Başol, 2012: 446).

Türkiye'nin DYSY'nin çehresini geliştirmek amacıyla yaptığı bir diğer değişiklikte “yap-işlet-devret” yasasının kabul edilmesidir. Yabancı sermayeye yönelik yürürlüğe koyulan 1984 ve 1994 tarihli Yap-İşlet-Devret Yasası ile kamunun sağlayacağı alt yapı ve enerji alanları, yabancı ve yerli özel sermayeye açılmıştır (Yavan ve Kara, 2003: 30). Böylece tek parti döneminde terk edilen yap işlet devret uygulaması 1984 yılı itibariyle tekrar can bulmuştur. Yapmış olduğu çalışmalarla Türkiye'nin tamamıyla kambiyo rejimi serbestliğine gitmesi ekonominin dünya pazarlarıyla eklemlenmesini sağlamış böylece küreselleşme sürecinde yeni bir dönemeç başlamıştır (Yeldan, 2016: 39-40).

Ekonomik istikrarın sağlanması amacıyla yapılan tüm bu gelişmelere karşılık ülke gündemine oturan ve çiçeği burnunda istikrar kararlarına gölge düşüren 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşmiş ve 1960'tan kalma siyasi şiddet olayları yeniden baş göstermiştir. 1979 yılında meydana gelen karaborsa, yokluk, pahalılık ve siyasi krizlerle çıkmaza sürüklenen Türkiye, iç piyasalarda bozulan istikrardan ve dış ödemeler dengesizliklerinden (Doruk ve Yavuz, 2018: 2242) kurtulmak amacıyla 24 Ocak kararlarını almış fakat darbe, toplumsal-siyasi ve koalisyon hükümetlerinin bir türlü denge sağlayamaması gibi sebeplerle istikrar kararları gölgelenmiştir. DYSY, 24 Ocak kararları ile geniş ölçüde teşvik edilmiş olmasına rağmen, demokrasinin bir süre askıya alınmış olması nedeniyle yeteri kadar artmamış, ancak 1983 demokratik seçimler sonucu yeni hükümetin iktidara gelmesiyle yabancı yatırımlarda bir artış sağlanmıştır. Dolayısıyla DYSY'nin ülkede istikrarsızlığa neden olan olaylardan payını aldığı, hükümetin DYSY'ye yönelik gelmesini arzu ettiği yatırımların düşük seviyelerde seyrettiği ifade edilebilir (Güven, 2008: 79). Sonuç olarak alınan tedbirler neticesinde izin verilen yabancı sermaye miktarında artış sağlanmıştır. Ancak bu artış miktarı beklenen düzeyde olmadığı gibi fiilen gelen yabancı sermaye miktarı izin verilen sermaye miktarına göre düşük kalmıştır (Köse, 2000: 43).

Tablo 3. 9. 1981-1989 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

İZİNLER			GERÇEKLEŞEN		
	Kümülatif	Yıllık	Girişler	Çıkışlar	Net
1981	338	338	141	46	95
1982	505	167	103	48	55
1983	608	103	87	41	46
1984	879	271	113	0	113
1985	1.114	235	99	0	99
1986	2.133	364	125	0	125
1987	2.954	655	115	0	115
1988	2.954	821	354	0	354
1989	4.466	1.512	663	0	663

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2010 Temel Ekonomik Göstergeler

DYSY'nin en son eksi değerlere düştüğü 1979 yılından sonra 80'li yıllarda yabancı sermaye girişlerinde artış olduğu gözlemlenmektedir. 1981-1989 döneminde ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları zaman zaman azalsa da belirli dönemlerde yükseldiği görülmektedir. Ancak 1981, 1982 ve 1983 yıllarında ülkeden yabancı sermaye çıkışının olduğu gözlenmektedir. Bu üç yılı kapsayan dönemde ülkeye giren yabancı sermaye düzeyinde ciddi azalmalar meydana gelmiştir. Bu yıllardaki yabancı sermaye çıkışlarının nedeni olarak 70'li yılların sonlarından kalma ekonomik darboğazın etkilerinin devamı ve Türkiye'nin kendi iç yapısında yaşadığı siyasi istikrarsızlık gösterilebilir. 1983 yılından sonra ülkedeki yabancı sermaye bir toparlanma sürecine girmiş ve sermaye çıkışları 1989 yılına gelinceye kadar sıfır değerini almıştır. 1981-1989 döneminde 87 milyon dolar ile en düşük sermaye girişi 1983 yılında gerçekleşirken, 663 milyon dolar ile en fazla yabancı sermaye girişi 1989 yılında gerçekleşmiştir. 1988 ve 1989 yıllarına bakıldığında bu dönemin sonlarına doğru yabancı sermaye girişlerinin iyileştiği ve ekonominin DYSY hususunda az da olsa toparlandığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak yabancı sermayeye izinler anlamında verilen miktar ile gerçekleşen miktarın birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu farklılığın Türkiye'nin aleyhine bir durum olduğu ifade edilebilir.

Türkiye'nin 1980 sonrası IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların desteğini alması ve geniş ekonomik politikalar ile bunların bir parçası olan yasal düzenlemeler yapması yabancı sermaye girişinde olumlu etkiler doğurmuştur. Özellikle 1986'da yabancı sermaye ile ilgili önemli kararlar alınması, Türkiye'de hem izin verilen yabancı sermaye miktarını, hem de fiilî girişleri belirli düzeyde artmıştır. (Yavan ve Kara, 2003: 31). Ancak DYSY'deki artış söz konusu portföy yatırımları ve kısa vadeli yatırımlarda görülen artışın gerisinde kalmıştır (Güven, 2008: 77). 1980 yılı ile başlayan DYSY girişlerinde gözle görülür bir artış sağlandığını ancak dünya ölçeğinde değerlendirildiğinde dünya ülkelerinin gerisinde kaldığını söylemek mümkündür.

Türkiye, hem ülke içinde siyasi istikrarsızlık ve toplumsal huzursuzluk ile mücadele ederken hem de dünyada 1990' da Körfez Savaşının baş göstermesi ve kendi içinde yaşadığı bir takım olaylar sonucunda finans sektöründe aksaklıklar yaşamıştır. Finans sektöründeki sıkıntılar zamanla reel ekonomiye sıçramıştır. Kamu kesimi açıklarındaki artış, yüksek enflasyon, yanlış borçlanma politikası ile reel faizler yükselmiş cari işlemler açığında patlama yaşanmıştır. Türkiye yaşadığı dar boğazdan sıyrılmak adına 5 Nisan 1994'de bir dizi ekonomik kararı uygulamaya koymuştur (Toruk, 2005: 500; Kaya, 2013; 17). 5 Nisan 1994 yılı Kararları, büyük bir hızla gelişip hareket eden vadeli uluslararası sermaye hareketlerinin dikkatli şekilde takip edilmesi ve denetlenmesi amacıyla oluşturulmuştur. 5 Nisan Kararları, devletin kendini ekonomiden biraz daha çekmesini, gözetici, denetleyici ve standart koyucu asli işlevlerine yönelmesini öngörmüştür. Bu kapsamda rekabetin, tüketicinin, fikri ve sınai mülkiyetin korunmasına ilişkin hukuki ve kurumsal düzenlemeler getirilmiştir (Köse, 2002:120).

1990'lı yıllarda kambiyo rejiminin tümüyle serbestleştirilmesi Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarıyla bütünleşik olmasının yolunu açmıştır. Ancak 1994'teki ekonomik bozulmaların sonuçlarının devam etmesi, 28 Şubat 1997'de yayınlanan Muhtıranın siyasi ve ekonomik yaşama negatif etkisi, 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizlerinin dünya çapındaki etkilerinin yansıması, 1999 yılında Marmara ve Düzce depremlerinin meydana gelmesi gibi nedenler ülke ekonomisinde sürekli hale gelen bir ekonomik istikrarsızlığa neden olmuştur (Danışoğlu, 2007: 6-7).

Türkiye içinde bulunduğu ekonomik çıkmazdan kurtulmak için bir yol aramış ve bu arayış 1998 yılında IMF ile karara bağlanan Yakın İzleme Anlaşması ile 9 Aralık 1999 tarihinde mali destekli 3 yıllık bir Stan-by Anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Adı geçen anlaşmalar ile Enflasyonla Mücadele ve Mali Uyum Programı çerçevesinde sıkı maliye politikasının, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikasının ve enflasyonu düşürmeye odaklı kur ve para politikalarının uygulanması öngörülmüştür. Programın uygulanmasından kısa bir süre sonra ekonomi canlanmış ve iç borçlanma faiz oranları % 100'den % 30'lara gerilemiştir. Ancak görünüşte her şey yolunda gibi giderken 22 Kasım 2000'de bir likidite krizi yaşanmıştır. Kasım ayının başlarında bankaların açık pozisyonlarını ve yabancıların yılsonu hesaplarını kapatma çabası ile ortaya çıkan döviz talebi ile faizler artmış likidite sıkışıklığının etkisiyle faizler ciddi seviyelere yükselmiştir (Buluş, 2015: 158-162).

1999 yılında yaşanan olumsuzluklara rağmen 2000 yılında yabancı sermaye miktarlarında artış meydana gelmesi 9 Aralık 2000'de kabul edilen Enflasyonla Mücadele ve Mali Uyum Programının etkisinin olduğu söylenebilir. Söz konusu program ile birazcık ta olsa canlanan ekonomiye kredi değerlendirme kuruluşları yüksek puan vermiş, ülkenin hem iç hem de uluslararası mali piyasalar nezdinde kredibilitesi artmıştır (T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2000: 1).

Tablo 3. 10. Yabancı Sermaye Yatırımlarının 1990-1999 Döneminde Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

	İZİNLER		GERÇEKLEŞEN		
	Kümülatif	Yıllık	Girişler	Çıkışlar	Net
1990	6.327	1.861	684	0	684
1991	8.294	1.967	907	97	810
1992	10.114	1.820	911	67	844
1993	12.178	2.063	746	110	636
1994	13.655	1.477	636	28	608
1995	16.593	2.938	934	49	885
1996	20.429	3.836	914	192	722
1997	22.107	1.678	852	47	805
1998	23.754	1.647	953	13	940
1999	25.454	1.700	813	30	783

2000	28.931	3.477	1.707	725	982
------	--------	-------	-------	-----	-----

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2010 Temel Ekonomik Göstergeler

Türkiye 1990-2002 döneminde yabancı sermaye konusunda zikzaklı bir çizgi üzerinde yer almıştır. Bu dönemde ülkede gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları artış eğilimindeyken gerçekleşen yabancı sermaye çıkışları da artış eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla ülkedeki net yabancı sermaye yatırımları ülkeye giren yabancı sermaye yatırımlarının altında kalmaktadır. 1981-1989 döneminde olduğu gibi bu dönemde de verilen izinler ile gerçekleşen yatırımlar arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu dönemde yabancı sermaye yatırımları inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir.

1980-2002 döneminde DYSY genel anlamda ülke içinde ve dünya çapında gerçekleşen siyasi ve ekonomik olaylardan etkilenecek dalgalı bir seyir izlemiştir. DYSY 1980’li yılların sonlarına doğru iyileşme dönemine girmiş ve sürekli artışlar şeklinde kendini göstermiştir. Ancak 1990’lı yıllarda DYSY izin verilen, gerçekleşen ve çıkışlarda dengeli bir tutum sergilememiştir. 1980’li yıllarda sıfır çıkışı yakalayan Türkiye 1990’lı yıllarda yabancı sermaye çıkışlarına sahne olmuştur. 2000 yılında ekonomik yönde atılan adım yabancı sermaye yatırımlarına olumlu yansımış ve ülkede gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları bir miktarda olsa artmıştır.

1980-2002 dönemine damgasını vuran İstikrar Kararlarının DYSY’ye olumlu yansıdığını söylemek mümkündür. İstikrar Kararları alındığında ülkede geniş çapta yankı uyandırmış ve ülke büyük beklentiler içine girmiştir. Ancak 1980 darbesinin gerçekleşmesiyle yabancı sermaye yatırımları bir süreliğine de olsa durgunluğun içine girmiştir. Özellikle 1981-1983 döneminde darbenin etkilerini görmek mümkündür. Nihayet 1984 ve sonrasında yabancı sermaye yatırımları bir toparlanma yaşamış, 1990’a kadar yabancı sermaye yatırımları artış eğilimi göstermiştir. İstikrar Kararları daha çok 1984 yılı ve sonrasında ülkeye giren yabancı sermaye yatırımlarında etkilerini göstererek net yatırımların artmasında varlığını hissettirmiştir. Fakat 1991 ve sonrasında yabancı sermaye yatırımları tabiri caizse örümcek sarmalı içinde yer almıştır. 1991 yılını takip eden yıllarda hem ülke içinde hem ülke dışında yaşanan siyasi ve ekonomik olaylar izin verilen, gerçekleşen ve net

olarak hayat bulan yabancı sermaye yatırımlarının dengeli bir konjantür izlemesinin önünde engel teşkil etmiştir. Bu dönemde izin verilen ve gerçekleşen yatırımlar arasında uçurumlar meydana gelmiş ve belirli düzeyde sermaye çıkışları gerçekleşmiştir. Dolayısıyla net yabancı sermaye yatırımları inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.

3.3.2.3. AKP Hükümeti Dönemi (2002 ve Sonrası)

2002 yılından günümüze gelinceye kadar AKP ile siyasi istikrar sağlanmıştır. Ancak AKP hükümeti de diğer dönemlerde yaşanan ve siyasi istikrarı tehdit eden bir takım unsurlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan bazıları 2007 yılında yayınlanan e-Muhtıra, 2013 yılında 15-17 darbe girişimi, 15 Temmuz 2016 yılındaki başarısız darbe girişimi, gezi parkı olayları ve çeşitli terör örgütü saldırılarıdır. Türkiye, AKP döneminde siyasi iradeyi ve millet iradesini görmezden gelen, siyasi istikrarı tehdit eden bu gelişmelerin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Toplum ve iktidar birlikteliğini kanıtlayan nitelikte bir mücadele verilmiş, demokratikleşme yolunda Türkiye'nin parlak ve başarılı bir dönem yaşadığı gözler önüne serilmiştir. B

AKP'nin 2002 yılında başa gelmesiyle koalisyon hükümetlerinin son bulduğu AKP dönemi, sağlanan siyasi ve ekonomik istikrarla önceki dönemlerden çok daha farklı bir dönemi ifade etmektedir. 2002 yılında, 1980 yılından kalma bütçe açığı, enflasyon, cari açık, kişi başına gelirin düşük olması gibi iktisadi sorunlar gündemi hala meşgul ederken, 2003 yılından sonra bu dengesiz yapı değişmeye başlamıştır (Yıldırım, 2017: 56). Özellikle 2001 Şubat krizi nedeniyle yürürlüğe konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, AKP hükümetinin kararlı uygulamaları sayesinde, krizi takip-edən beş yıl içinde bazı temel ekonomik göstergelerde; bütçe açıkları, faiz dışı bütçe fazlası, enflasyon ve nominal faiz oranlarında önemli iyileşmeler yaşanmıştır. Enflasyon oranının 30 yıllık yüksek ve kronik yapısı kırılarak ve tek haneli enflasyon rakamlarına ulaşılmıştır (Çakmak, 2007: 89). Neo liberal iktisadi politikalar üzerinde yoğunlaşan AKP, 2008 Mayıs'ına kadar IMF kontrolünde bu tarihten sonra kendi inisiyafinde bu politikaları uygulamaya başlamıştır (Yıldırım, 2017: 56).

Türkiye 2002 öncesi dönemlerde pasif ve etkisiz koalisyon hükümetleri, koalisyon hükümetleri nedeniyle işlevselliği örtünen hükümet sistemi, bir türlü

istikrar sağlanamayan seçim sistemleri, bürokrasi engelleri, yüksek dozdaki toplum hoşnutsuzluğu ve gelir dağılımı adaletsizliğinin hat safhada olduğu istikrarsız ekonomik yapı nedenleriyle DYSY konusunda ileri düzeyde bir başarı sağlayamamıştır. Dolayısıyla Türkiye demografik ve jeopolitik konum avantajlarına sahip olmasına rağmen yabancı sermaye çekmede olması gereken konuma gelememiştir (Karagöl, 2013: 69).

Bu dönemde devletin ekonomideki işlevinin denetlemek ve düzenlemek olduğu benimsenerek yabancı sermayenin Türk ekonomisine olumlu etkileri olacağının üzerinde durulmuştur. Hem bir bütün olarak ekonomi anlamında hem de yabancı sermaye konusunda AB, WB ve IMF'le ilişkilerinde devamlılık esasına dayalı hareket edilmiş, dış politikada bürokrasi ile birlikte parlamentonun ve toplum kesimlerinin politikaların belirlenmesinde etkin ve aktif olmaları amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin, etrafındaki kriz alanlarında daha etkin olacağı, ABD ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerin ileri düzeye taşınacağı, Türk dış politikasının geleneksel Atlantik ve Avrupa boyutlarının yanı sıra Avrasya eksenli bir politikanın geliştirilmesi için çalışılacağı belirtilmiştir. Bu amaçla Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerine öncelik verilmiştir (Bingöl ve Akgün, 2005: 10).

2002 sonrasında iktisadi olarak kalkınma programları ve teşvik sistemlerinde bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması için politikalar belirlenmiş ve daha adil bir gelir dağılımının sağlanmasını hedeflenmiştir. Özellikle bankacılık sektöründeki yeniden yapılanma ve ekonomideki mali reformlar sayesinde, dış şoklara karşı kırılganlık azaltılmış, Türkiye'nin kredibilitesi arttırılmıştır. Buna paralel olarak DYSY'de yüksek oranlarda artış meydana gelmiştir. 2002 yılı önceki dönemlere kıyasla Türkiye'de 2002 yılından sonra DYSY'de patlama yaşanmıştır. 2007 yılında da ülke içine 22 milyar dolarlık yabancı yatırım çekilerek Türkiye ekonomi tarihinin en büyük sermaye girişi meydana gelmiştir. 2002 sonrası dönemde DYSY'de yaşanan patlamanın nedeni ekonomide gerçekleştirilen yapısal reformlarla istikrarlı bir görünümün kazanılması ve bu görünümün süreklilik hale getirilmesidir. Türkiye bu dönemde bölgesel bir aktör haline gelmiş ve yabancı yatırım çekmede rekor seviyelere ulaşmıştır (Karagöl, 2013: 60-69).

2002 sonrası dönemde Türkiye’de yatırım ortamını iyileştirmeye yönelik pek çok adım atılmıştır. Bu doğrultuda yasal düzenlemelere gidilmiş Haziran 2003’te 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yasası yürürlüğe girmiştir. DYSY teşvik edecek kanunlar sadece 4875 sayılı kanunlarla sınırlı kalmamış, 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri hakkındaki yasa ile şirketlerin istihdam edecekleri yabancı uyruklu çalışanlar hakkında geçmişte uygulanan katı kurallar gevşetilmiştir. Aynı zamanda 4686 sayılı Uluslararası Tahkim Yasası ile devletin de dahil olduğu hukuki sorunların çözümünde yabancı yatırımcıya Uluslararası Tahkim’e başvurma fırsatı verilmiştir. AKP dönemindeki hükümet, DYSY’yi teşvik etmek için 85 ülke ile Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması, 76 ülke ile Çifte Vergilerin Önlenmesi Anlaşması ve 19 ülke ile de Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır (Gür, 2014: 68).

4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu 2002 sonrası dönemde yapılan en önemli düzenlemelerden biridir. Bu kanunla Türkiye DYSY konusunda en liberal ülkelerden biri haline gelmiştir. Söz konusu düzenlemeler ile birlikte Türkiye’nin DYSY konusunda rekabet edebilirliği arttırılmıştır (Kahveci ve Terzi, 2017: 137). Türkiye yaptığı yasal düzenlemelerle özellikle son yıllarda atılan adımların bir sonucu olarak DYSY’nin önündeki engelleri azaltmış yatırım ortamının iyileştirilmesini sağlamıştır. Türkiye’nin yatırım ortamını iyileştirdiğine dair kaydettiği ilerlemeler uluslararası kuruluşların hazırladığı göstergelere de yansımıştır. Örneğin; Dünya Bankası İş Yapma Raporunda Türkiye’nin 2006 yılında 155 ülke arasında 84. Sırada, 2007 yılında 175 ülke arasında 65. Sırada, 2008 yılında 178 ülke arasında 60. Sırada olduğuna yer vermiştir. Bir başka Heritage Foundation Economic Freedom Index’in yayınladığı ekonomik özgürlük sıralamasında Türkiye 2006 yılında 157 ülke arasında 85. Sırada, 2007 yılında 157 ülke arasında 83. Sırada, 2008 yılında 162 ülke arasında 74. Sırada yer almaktadır (Bilgin vd., 2009: 6-7). Türkiye 2018 yılında rekor seviyedeki iş ortamları reformları sayesinde ilk kez en fazla iyileşme kaydeden ülkeler arasına girmiş ve ilk 10 sırada yer almayı başarmıştır (WB, 2018).

3.3.2.3.1. Küresel Ekonomide Yoğunlaşma Dönemi (2002- 2020)

Dünyada küresel ekonominin yoğunlaştığı 2000’li yılların başında Türkiye, yabancı yatırımlar için güvenli bir ortam vadetmeyen, siyasi istikrarsızlığın baş gösterdiği beraberinde ekonomik krizlerin yaşandığı bir ülke konumuna gelmiştir. 22 Kasımdan sonra mali piyasalarda yaşanan güven kaybı beraberinde dövizle yönelik spekülasyon hareketlerin başlamasına neden olmuştur. Söz konusu güven kaybı IMF’den alınan kredi ile savuşturulmuştur. Fakat ekonominin daha sonra yaşayabilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücü ciddi oranda zayıflamış ve Kasım 2000 krizini takiben 19 Şubat 2001’de siyasi krizin tetiklediği ekonomik kriz meydana gelmiştir. Milli Güvenlik toplantısında Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında anayasa kitapçığını fırlatma meselesiyle alevlenen siyasî kriz, dövizle ikinci bir spekülasyon saldırıyı başlatmıştır (Kaya, 2013: 23).

Türkiye 2001 yılında büyük bir ekonomik çıkmaz yaşarken dünyada ki bazı gelişmeler dünya ekonomisini etkileyecek nitelikte olmuştur. Özellikle 2001’de 11 Eylül saldırıları olarak bilinen ABD ikiz kulelerinin vurulması ile daralan dünya ekonomisinden Türkiye’de nasibi almış ve negatif etki DYSY üzerinde kendisini göstermiştir (Gedikli, 2011: 124).

Türkiye içine düştüğü siyasi istikrarsızlık ve ekonomik bunalımlardan kurtulmak adına çeşitli adımlar atmıştır. İlk olarak sabit kurdan dalgalı kur sistemine geçilmiş 15 Mayıs 2001’de DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetinin Maliye Bakanı tarafından IMF yönetimine yeni bir niyet mektubu açıklaması yapılmıştır. Mektup, 18 Ocak 2002’de IMF tarafından mühim düzeyde finansal yardımı da kapsayacak biçimde kabul edilmiştir. “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” olarak adlandırılan istikrar programının amacı; güven bunalımı sorununu gidermek, istikrarsızlığın ortadan kaldırılmasını sağlamak ve tekrar yaşanmayacak biçimde kamu yönetimi ve ekonomik yapının yeniden yapılandırılması için altyapı oluşturmaktır (Taşar, 2010: 81).

Bu dönemde büyüme ve kalkınma anlamında büyük önem arz eden DYSY üzerinde durulmuş, DYSY çekmek için yollar aranmıştır. Bu anlamda yapılan en önemli yenilik 2003 yılında DYSY’nin gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin,

bilgilendirme sistemine dönüştürülmesidir. Bu dönemde 4872 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu 17.06.2003 tarih 25141 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. DYSY'yi teşvik etmek, ülke için anlam ve önemini belli etmek için çıkartılan 4875 Sayılı Kanun ile DYSY'nin amacı, tanımı ve özellikleri yeniden şekillenmiştir. Söz konusu Kanunla; yabancı yatırımcıya eskiden olduğundan daha avantajlı hak ve olanaklar sağlamak, yabancı yatırımcı ile yerli yatırımcı arasındaki farkı en aza indirmek, yabancı yatırım yapılırken karşılaşılan bürokratik engelleri en aza indirmek hedefleri doğrultusunda yabancı yatırımcılar Türkiye'ye çekmeye çalışılmıştır (Özkan, 2018: 200-201).

Türkiye 3 Kasım 2002 yılında yapılan genel seçimlerde kurulan AKP hükümetiyle beraber siyasi ve toplumsal kargaşadan kurtularak kendini huzura bırakmıştır. AKP ile sükunete giren ülkede yalnızca DYSY değil diğer ticari koşullarda iyileştirilmiş ve ülke yeniden demokratikleşme sürecine girmiştir. Ancak 27 Nisan 2007 siyasi istikrarı tehdit eden bir e- muhtıra yayınlanmıştır. AKP hükümetinin güçlü duruşuyla savuşturulan muhtıra, 2000 önceki dönemlerde yapılan darbeler ve yayınlanan muhtıralarda olduğu ülke huzurunu bozmayı başaramamıştır. 2007'de yayınlanan e- muhtıra ülke ekonomisini krize sürükleyecek nitelikte olmasa dahi, Türkiye dünyada gelişen ekonomik olaylarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Bu dönemde meydana gelen en önemli ekonomik olaylardan biri ABD merkezli yaşanan 2008 Mortgage krizidir. 2008 yılında ABD merkezli ekonomik istikrarsızlık ve daralma baş göstermiş ve bu kriz dünyada yayılım göstererek, ABD ile yakın ekonomik ilişkileri olan ülkeleri, AB ülkelerini, gelişmiş ve gelişmekte olan diğer ülkeleri etkisi altına alarak küresel bir yapı kazanmıştır. Mortrage krizi ile dünya ticaret hacmi son kırk yıldaki en büyük küçülmeyi yaşamıştır. Kriz Türkiye'nin finans sektörünü belirli düzeyde etkilemiş fakat bilhassa banka bilançolarının sağlam temel üzerine oturtulması, risk dağılımının dengeli yapılması ve etkin risk yönetim politikalarının hayata geçirilmesi neticesinde dış ülkelere nazaran daha az kayıplarla atlatılmıştır. Türkiye her ne kadar bu krizi ABD ve AB ülkelerine kıyasla daha başarılı şekilde atlatmış olsa da 2002 yılından sonra yaşadığı

istikrarlı ve yüksek hızlı büyüme 2008 yılının başından itibaren yavaşlama eğilimine girmiştir (Alp vd., 1997: 2).

Tablo 3. 11. Türkiye'de Uluslararası DYSY Girişleri ve Uluslararası DYSY'ndan Aldığı Pay (Yıllık Ortalama)

Tarih	Giriş (Milyar Dolar)	Dünya Toplamındaki Pay (%)	GOÜ'ler Toplamındaki Pay(%)	Dünya En Fazla DYSY Çeken Ülke Sıralaması
1970'ler	0,1	0,2	0,9	-
1980'ler	0,2	0,2	0,8	-
1990'lar	0,8	0,2	0,6	-
2000	1,0	0,1	0,4	53
2001	3,4	0,4	1,5	38
2002	1,1	0,2	0,6	53
2003	1,7	0,3	0,8	53
2004	2,8	0,4	0,9	38
2005	10,0	1,0	2,8	23
2006	20,2	1,4	4,1	17
2007	22,0	1,1	3,4	25
2008	18,2	1,1	2,4	20
2009	7,6	0,7	1,4	32

Kaynak: YASED, 2010: 17.

Tablo 3.11.'de 2000-2009 yılı dönemine bakıldığında genel olarak artış olduğu açıktır. Türkiye DYSY'de 2002 yılından sonra toparlanma sürecine girmiş 2005 yılında büyük bir atak yaparak ilk kez 10'lu rakamları görmüştür. 2005 yılında 10,0 milyar dolara yükselen DYSY girişleri 2007 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artarak 22,0 milyar dolara çıkmıştır. 2000-2009 verileri 1970, 1980 ve 1990'la kıyaslandığında Türkiye'nin gözle görülür bir şekilde ilerleme kat ettiği ve DYSY girişlerinde büyük bir başarıya imza attığı görülmektedir. Türkiye'nin GOÜ'ler arasında 2000 yılında 53. Sırada yer alırken, 2006 yılında ciddi bir başarı göstererek yerini 17. Sıraya bırakmıştır. Ancak 2008 Mortgage krizi ile dünya ticaret hacminde meydana gelen daralma nedeniyle DYSY girişleri düşme eğilimi göstermiş, 2008 yılında 18,2 milyar dolar olan DYSY girişleri % 58 azalarak 2009 yılında 7,6 milyar dolara kadar düşmüştür. Dolayısıyla Türkiye 2008 yılında yaklaşık 18 milyar dolar

DYSY girişı ile dünyada en fazla DYSY çeken ülkeler arasında 20. sıradayken, 2009 yılında 7,6 milyar dolar ile 32. sıraya gerilemiştir. (YASED, 2010: 3-17).

Tablo 3. 12. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının, Milli Gelir ve Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Payı

Tarih	DYSY Stoku/GSYİH %	Gelişmekte Olan lkelerde DYSY Stoku/GSYİH %	DYSY Girişı/Brüt Sabit Sermaye %	Gelişmekte Olan lkelerde DYSY Girişı/Brüt Sabit Sermaye %
2009	12,6	29,1	7,3	9,3
2008	9,6	24,4	12,5	12,5
2007	23,7	30,0	15,9	14,0
2006	18,0	26,9	17,1	13,0
2005	14,7	25,2	9,9	11,8
2004	9,8	25,8	3,5	12,6
2003	11,1	25,8	3,3	9,6
2002	8,0	25,0	2,8	10,6
2001	10,0	26,2	10,7	13,5
2000	7,2	25,0	1,8	15,9
1990'lar	5,6	13,6	2,0	4,0
1980'ler	9,4	11,5	0,2	1,2

Kaynak: YASED, 2010: 18.

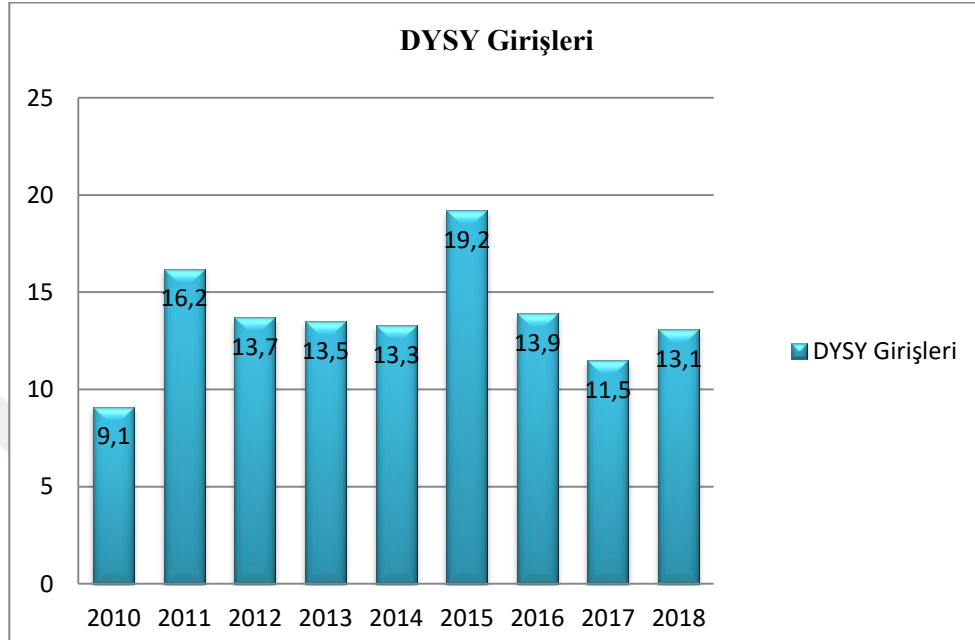
Türkiye'de DYSY'nin milli gelir içindeki payı 2000-2009 döneminde genel olarak artış eğilimi göstermiştir. 2002, 2004 ve 2008 yıllarında bir gerileme yaşıansa da daha sonraki yıllarda yükselişe geçmiştir. 2000'li yıllardaki DYSY Stoku/GYSİH yüzdesi 1980'li ve 1990'lı yıllarla kıyaslandığında ülkenin DYSY konusunda genel anlamda büyük atılım gerçekleştirdiği aşıktır. Aynı şekilde ülkedeki DYSY'nin sabit sermaye içindeki payı da zamanla yükselmiş, 1980'li ve 1990'lı yıllarındaki değerin çok üstünde değerler almıştır. Ayrıca Türkiye en fazla DYSY stoğu olan ülkeler arasında 2005 yılında 28. Sırada yer alırken 2009 yılında 77,7 Milyar Dolar ile 39. Sıraya gerilemiştir (YASED, 2010: 9-16).

2008 yılından sonraki dönemde hem dünya hem de Türkiye DYSY'yi etkileyen bir diğer kriz Avrupa Borç Krizidir. 2008 yılında ABD'de başlayıp birçok ülkeyi etkisi altına alan küresel finansal kriz, önemli tartışımaları beraberinde getiren ve

2010 yılında kendini hissettiren Avrupa Borç Krizinin oluşumuna neden olmuştur. Küresel Kriz öncesi dönemde finans sektöründe ve ülkelerin mali yapılarındaki gelişmeler, kriz sonrası dönemde ekonomik ve finansal alandaki gelişmeleri etkilemiş ve her iki süreç birleşerek Avrupa Borç Krizinin şiddetlenmesine sebep olmuştur (Eser ve Ela, 2015: 209-210).

Dünyada Avrupa'daki borç krizi ve etkileri devam ederken, Türkiye kendi iç dünyasında bir takım siyasi olaylarla boğuşmak durumunda kalmıştır. 28 Mayıs 2013'te başlayan 30 Ağustos'ta son bulan gezi parkı olayları ve 15 Temmuz 2016 yılında FETÖ örgütünün girişimiyle 2016 yılında gerçekleşen başarısız 15 Temmuz darbe girişimi ülkenin gündemini uzun süre meşgul eden ve etkileyen olaylar olmuştur. Söz konusu olayların etkileri alınan tedbirler neticesinde kısa sürede atlatılmıştır. Ancak Türkiye'nin hem siyasi hem de ekonomik yapısına yapılan bu saldırıların etkisi ülke içinde kısa zaman içinde atlatılırken, uluslararası kuruluşlar üzerindeki etkisi uzun süreli olmuştur. Uluslararası arenada Türkiye'nin genel durumunu değerlendiren uluslararası derecelendirme kuruluşları özellikle 15 Temmuzdan sonra Türkiye ekonomisine olumlu yansımayacak olan kararı vererek Türkiye'nin notunu düşürmüştür (Kanbir, 2018: 497-498). Bu durumdan ülke ekonomisi, sergilediği siyasi istikrar ve buna bağlı olarak vatandaşların gelişmiş siyasi bilinci sayesinde yaşanan olayların üstesinden geldiği ancak uluslararası derecelendirme kuruluşlarına takıldığı sonucu çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla genel olarak ülke ekonomisinin ve DYSY'nin toplumsal hoşnutsuzluk oluşturacak olaylardan ziyade uluslararası derecelendirme kuruluşlarının takındığı olumsuz tutumdan daha çok etkilendiği söylenebilir.

Grafik 1: 2010-2018 Dönemi Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Girişleri (Milyar Dolar)

Kaynak: YASED, , 2018a: 5

Türkiye de 2008 küresel krizin etkilerinin en çok hissedildiği 2009 ve 2010 yılını atlatarak toparlanmaya başlamış ve yükselişe geçmiştir. 2010 yılında 9,1 milyon dolar olan DYSY girişleri 2010 yılından sonra nihayet 10'lu rakamları tekrar görmüş ve 2011 yılında 16,2 milyar doların üzerine çıkmıştır. Ancak 2012-2014 döneminde tekrar bir düşüş yaşanmış, 2011'de 16,2 milyar dolar olan bu rakam yaklaşık 13 milyar dolara gerilemiştir. Gerilemeye neden olabilecek olan unsurlardan ülke içinde büyük özelleştirmelerin tamamlanması ve özelleştirme portföyünün büyük ölçüde boşalması gösterilebilirken (Türk Metal Sendikası: 1). 2011 yılında yaşanan Avrupa borç krizinde dünya çapında gelişen bir durum olarak gösterilebilir. YASED' in 2018 Dünya yatırım raporu Türkiye sunumunda DYSY'nin uluslararası akımlarına bakıldığında 2012 yılından 2015 yılına gelinceye kadar genel bir düşüş görülmektedir (YASED, 2018b: 2). Yani Türkiye'deki DYSY girişlerinde 2012, 2013, 2014 yıllarındaki düşüşlerin temel sebebinin dünya çapında görülen daralmadan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Türkiye 2015 yılında yaklaşık 19,2 milyar dolar DYSY girişleri ile büyük bir çıkış yakalarken, ülke içi ve ülke dışı bazı siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı DYSY hususunda bir gerileme yaşamıştır. Ülke içinde 15 Temmuz 2016 yılında başarısız darbe girişimi ve bu olaya karşılık uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin notunu düşürmesi, ve 16 Nisan referandumu ile yaşanan siyasi dönüşümün etkisiyle Türkiye'nin hukuk ve demokratik temeline yönelik negatif bir algının oluşması sonucunda DYSY'nin Türkiye'ye ilgisinin azalması ve komşu ülkelerde yaşanan sorunların özellikle Suriye ve mülteci probleminin Türkiye'deki DYSY'yi olumsuz etkilediği söylenebilir (Türk Metal Sendikası, 1).

Türkiye'deki 2015 ve sonrasındaki düşüşlerin nedenleri değerlendirilirken objektif olmak adına dikkat edilmesi gereken bir diğer hususta dünya düzeyinde yaşanan ekonomik gelişmeler ve DYSY'nin bu gelişmelerden ne derece etkilendiğidir. Şöyle ki; YASED'in 2018 UNCTAD'ın Dünya Yatırım Raporu ve YASED'in Dünya Yatırım Raporu Türkiye Sunumu'na göre DYSY konusunda dünya genelinde bir gerileme söz konusudur. 2016 yılında dünyada 1,87 trilyon dolar olan DYSY, 2017 yılında %23 düşüşle 1,43 trilyon dolara gerilemiştir. Dolayısıyla dünya genelinde DYSY girişlerinde meydana gelen düşüşlerin Türkiye'deki DYSY girişlerine yansıdığını ve dünya çapında DYSY'de görülen daralmanın Türkiye'ye de sıçradığını söylemek mümkündür (YASED, 2018b: 2).

2015 yılında Türkiye'de DYSY girişleri ivme kazanarak 19,2 milyar dolara yükselmiştir. 2008-2018 arasında DYSY girişlerinin yükselişe geçtiği 2015 dönemi DYSY için parlak bir dönem olarak ifade edilebilir. DYSY girişlerinin 19,2 milyar dolar olduğu 2015 yılında Türkiye;

- Dünya ülkeleri arasındaki sıralamasında en çok DYSY çeken 20. ekonomi
- Gelişmekte olan ülke ekonomileri arasındaki sıralamasında en çok DYSY çeken 8. ekonomi
- Gelişmekte olan Asya bölgesinde en çok DYSY çeken 5. Ekonomi olmuştur (YASED, 2016: 21).

Türkiye'nin 2015 yılında yaşadığı bu başarı uzun süreli olmamış 2016 ve izleyen yıllarda DYSY girişleri düşüşe geçmiştir. 2016'da 5,3 milyar dolar azalarak 13,9 milyar dolara düşen DYSY girişleri 2017 yılında, biraz daha azalarak 11,5 milyar dolara gerilemiştir. 2017'de Türkiye;

- Dünya ülkeleri arasındaki sıralamasında 6 basamaklık bir gerileme yaşayarak 26. Ekonomiye
- Gelişmekte olan ekonomiler arasındaki sıralamasında en çok DYSY çeken 13. ülke
- Asya Bölgesinde en çok DYSY çeken 8. ülke
- Batı Asya Bölgesinde, en çok yatırım çeken ülke olmuştur (YASED, 2018b : 10).

2015 yılından sonra meydana gelen düşüşler yerini 2018 yılında yükselişe bırakarak 13,1 milyar dolara yükselmiştir. Ancak bu yükselişin 2019 yılında devam ettiği söylenemez. Çünkü 2018 Kasım'dan 2019 Kasım'a kadar ülkedeki DYSY girişleri %66,1 azalarak 473 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Genel anlamda Türkiye'de 1984-2002 döneminde 14,6 milyar ABD doları DYSY girişi olurken bu miktar 2003-2018 döneminde kümülatif olarak 209 milyar dolara ulaşmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020: 50). 2018-2019 döneminde DYSY'de görülen daralma değerlendirilirken ülkedeki ilginç döviz kuru hareketlerini ve finansal sektöre yapılan saldırıları unutmamak gerekir. Türkiye ve ABD arasındaki siyasi gerginliğin ülke ekonomisine bir yansıması olarak değerlendirilen manipülatif saldırılardan DYSY'nin de pay aldığını söylemek mümkün görünmektedir.

Türkiye 2002 sonrasında ekonomik göstergelerin iyileştiği, ülke risk primlerinin düştüğü ve büyük projelerin gündeme geldiği parlak ve başarılı döneme girmiştir. Türkiye'nin 2002 ve sonrası dönemi DYSY konusunda önceki dönemlere göre büyük bir ivme kazandığı dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde DYSY'nin gelişiminde mevcut hükümetin yürüttüğü etkin ve aktif dış politika, ikili görüşmeler ve yaptığı uluslararası etkinliklerle Türkiye'nin gerek bölgesel gerekse küresel meselelerdeki duruşunu ortaya koyması en büyük etken olarak gösterilebilir (SETA, 2020: 17). Ancak Türkiye hem ulusal hem de uluslararası arenada

gerçekleşen siyasi, sosyal, ekonomik ve daha sayılabilecek birçok sorun nedeniyle etkilenmiş ve bu durum doğal olarak hassas nitelikteki DYSY'ye yansımıştır. Özellikle 2007 yılında yaklaşık 22 milyar dolar ile büyük bir çıkış yakalayan Türkiye 2008 küresel kriz ve Avrupa borç krizinin etkisiyle nedenleriyle bir gerileme yaşamıştır.

2015 yılında tekrar iyileşme dönemine giren Türkiye'nin bu başarısı, bu kez siyasi istikrarı hedef alan, millet egemenliğini çiğnemeye kalkan FETÖ'nün kalkışma planıyla 15 Temmuz 2016 yapılan darbe girişimi ve sonrasında yaşanan terör saldırıları ile gölgelenmiştir. 2016 yılındaki başarısız darbe girişiminin neden olduğu toplumsal hoşnutsuzluk, terör eylemlerinin etkisi ve uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin notunu düşürmesi DYSY üzerinde etkisini göstermiş, DYSY girişleri düşüşe geçmiş, 2016 yılından itibaren yavaşlamaya başlamıştır (Altay, 2017: 6-7). 2016 yılından sonra DYSY'de yaşanan zikzaklı tutumun yalnızca ülke içindeki olaylardan değil, küresel ölçekte meydana gelen daralmadan da kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye'nin hem dünya çapında yaşanan bu gerilemeden nasibini alarak hem de ülke içindeki toplumsal hoşnutsuzluğa yol açan gelişmelerden etkilenerek, DYSY'de gerileme yaşadığını söylemek daha doğrudur.

SONUÇ

“Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve siyasi istikrar arasındaki ilişki: Türkiye Örneği” isimli bu çalışmada ilk olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve bu yatırım türünü üstlenen çok uluslu şirketler kavramsal çerçevede incelenmiştir. İnceleme doğrultusunda küreselleşmenin etkisi, ülkelerin farklı bakış açıları ve bir takım iktisatçıların getirdikleri farklı yorumların doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve çok uluslu şirketlerin çeşitli şekillerde tanımlanmasına yol açtığı böylece bu iki kavram hakkında genel kabul gören bir tanımın olmadığı görülmüştür.

DYSY’nin dünya ekonomisinde üstlendiği rol ve farklı yapılarda hayat bulması yatırımcı ve ev sahibi ülkeler açısından farklı öneme ve farklı etkilere sahip olmasının yolunu açmıştır. Söz konusu farklılık DYSY’nin mevcut tam rekabet ve eksik rekabet şartları üzerinde geliştirilen teorilere ek olarak günümüz şartları ile aynı yönde olduğu söylenebilecek yeni teorilerin geliştirilmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda yapılan çalışmada DYSY’yi belirleyen pek çok unsurun olduğu görülmüştür. Bu unsurlar içinde en dikkat çeken faktörlerden birinin ülkelerin ekonomik yapısını şekillendiren ve toplumsal yapısını kapsayan siyasi faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Siyasi faktörün bu denli önemli olmasının altında yatan sebep hem ekonomik gelişmeleri belirleyen hem de ekonomiden etkilenen bir unsur olmasından kaynaklanmaktadır. Tam olarak bu noktada siyasi faktör çerçevesinde göze çarpan asıl unsur siyasi istikrardır. Çünkü çalışma sonucunda hem genel olarak ekonominin hem de DYSY’nin siyasi istikrar etrafında şekillendiği görülmektedir.

Siyasi istikrar ülkelerin kendi iç dinamiklerinde devletlerin var olmaları için en önemli şart olarak kabul edilirken uluslararası arenada kendini ifade etmek için gerekli olan kritik ve mühim bir unsurdur. Bu doğrultuda yapılan çalışmada siyasi istikrarın söz konusu olabilmesi için vazgeçilmez şart olarak ifade edilebilen demokrasi üzerinde durulmuş siyasi istikrar-demokratikleşme ilişkisine açıklık getirilmiştir. Siyasi istikrar tanımı, yapısı ve özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde demokratik düzenin konusu olduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye’nin kuruluşundan günümüze gelinceye kadar geçen süre içinde siyasi yapının anti demokrat yapıdan demokratik yapıya dönüştüğünü söylemek

mümkündür. İlan edilen Cumhuriyet belirli bir süre tek partili çoğunluk sisteme dayalı otoriter bir yapıda yönetilmiş daha sonraki yıllarda uygulamaya koyulan anayasalarla zamanla gelişerek demokratik bir yapıya bürünmüştür. 1921 anayasasıyla benimsenen meclis hükümet sistemi zamanla demokratikleşerek günümüzde ki Türk tipi başkanlık sistemine dönüşmüştür. Aynı zamanda Türkiye'nin siyasi yapısı ciddi düzeyde darbelere, terör örgütü eylemlerine, yolsuzluklara, toplumsal olaylara tanık olmuş ve mevcut siyasi yapıda bu olumsuz gelişmelerden en küçük zerresine kadar nasibini almıştır.

Dünya coğrafyasında bulunduğu jeopolitik ve stratejik konumu ve kendi iç dinamikleri ile çalkantılı bir siyasi geçmişe sahip olan Türkiye, siyasi istikrar ve DYSY arasındaki ilişkiyi en etkili şekilde tecrübe etmiş ülkelerden biridir. Türkiye'nin DYSY konusunda sergilemiş olduğu tutum mevcut siyasi yönetime göre biçim almakta, DYSY'ye dair yasal mevzuat, yönetimin bakış açısına göre değişebilmektedir.

Türkiye'de DYSY ülkenin siyasi yönetiminde bulunan hükümetlerin bakış açılarına göre şekillenmiştir. Siyasi yönetimdeki iktidar sahiplerinin iktisadi politikaları çerçevesinde yol bulan DYSY, planlama döneminde yapılan planlar çerçevesinde şekillenirken, 24 Ocak İstikrar kararlarında daha liberal bir görünüme bürünmüş, AKP döneminde 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu çıkartılarak ülkenin rekabet edilebilirliği arttırılmıştır. Ancak Türkiye'nin tek partili dönemden ve devletçilik politikasından sıyrılıp çok partili hayata geçmesi, çok partili hayat ile daha liberal iktisadi politikaları benimsemesi belirli bir periyodik çerçevede gerçekleşmiş bu da ülkedeki DYSY'nin zamanla gelişmesine neden olmuştur. Özellikle belirli dönemlerde gerçekleşen çeşitli darbe faaliyetleri, kurulan etkisiz koalisyon hükümetleri, yürütülmeye çalışılan fakat bir türlü asıl hedeflere ulaşamayan DYSY politikaları, DYSY'nin istenilen düzeye ulaşmasında engel teşkil etmiştir.

Türkiye'de tek parti yönetiminin söz sahibi olduğu ve darbe yılları olarak adlandırılan askeri ve koalisyon hükümetlerinin başgösterdiği dönemler ile siyasi istikrarın sağlandığı AKP hükümetinin söz konusu olduğu günümüzde, DYSY'nin

mevcut yapısı ve Türkiye'nin bu konudaki başarısı farklılık arz etmektedir. Siyasi istikrarın sağlandığı dönemlerde aktif ve etkin çalışma koşullarına sahip olan mevcut iktidar, DYSY'ye ilişkin kararları daha iyi uygulayabilme yetkisine sahip olurken söz konusu yatırımlar Cumhuriyet tarihinde yaşanmamış bir başarı elde ederek rekor seviyelere yükselmiştir. Varlığını yalnızca DYSY'de değil genel olarak ekonomide de hissettiren yönetim istikrarı, Mortrage gibi bir krizi diğer ülkelere nazaran hafif atlatılmasında etkili olmuş bu durum DYSY'ye yansımıştır. 1979'da olduğu gibi eksi değerlere düşmeyen DYSY, 2000 yılındaki 53. dünya sıralamasını daha sonraki yıllarda yüksek miktarlarda giriş yakalayarak 2006 yılında dünya ülkeri içinde DYSY çeken 17. ekonomiye yükseltmiş, 2015 yılında 20. ekonomi olmuştur.

Türkiye'nin elde ettiği söz konusu başarıların altında yatan bir diğer sebep ise yasal sistemin sağlam temeller üzerine oturtulması amacıyla yapılan çalışmalardır. Her darbe sonucu farklılaşan sistemin zamanla daha demokratik bir yapıya bürünmesi yönetim istikrarının verimliliğini arttırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de yasal sistem istikrarı yönetimde etkinliği artırırken yönetim istikrarı da uygulanabilirliği ve olumlu sonuçlar alınabilirliği arttırmaktadır. Bu da DYSY'ye yönelik alınan kararların hedeflerine ulaşmasını ve DYSY'nin başarıya ulaşmasını sağlamaktadır.

Türkiye'nin geçmişten günümüze siyasi istikrar yapısı ve DYSY'nin ülkedeki hareketleri izlendiğinde her iki kavramın paralel yönde hareket ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de siyasi istikrarın beraberinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını getirdiğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Türkiye'de DYSY ile siyasi istikrar arasında pozitif bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Sağlanan yönetim istikrarı yalnızca DYSY'yi değil, hem ekonomiyi hem toplum bilincini olumlu yönde etkilemiştir.

Çalışmada Türkiye'nin hem siyasi istikrarsızlığın yaşandığı dönemlerde hem de siyasi istikrarın sağlandığı dönemlerde terör, darbe, ayaklanma, doğal afet gibi siyasi istikrarı olumsuz etkileyen unsurlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ancak ülkenin her iki dönemde de söz konusu unsurlardan etkilenme derecesi değişiklik göstermektedir. Türkiye'nin siyasi istikrarın sağlandığı AKP döneminde

karşılaşılan 2013 Gezi Parkı olayları ve 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin toplumu ve DYSY'yi etkileme derecesi ile diğer dönemlerde yaşanan darbe ve toplumsal olaylardan etkilenme derecesinin arasında farklılık görülmektedir. Söz konusu farklılığın altında temel sebep ise yönetim istikrarının beraberinde getirdiği siyasi bilinçtir. Aynı şekilde söz edilen dönem ve olaylar ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye bakıldığında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilenme derecesinin farklı bir yapıda seyrettiği gözlemlenmiştir. Özellikle 1980 darbesi sonrası doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişinde meydana gelen azalma ile 15 Temmuz darbe girişiminden sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında görülen azalma arasındaki farklılık net bir şekilde kendini göstermektedir. 1980 darbe sonrası DYSY'de büyük çıkışlar görülürken, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında meydana gelen azalma ülkenin ekonomik yapısını sarsacak nitelikte olmamakla beraber düşüslere sebep olan pek çok dış neden bulunmaktadır.

Türkiye, 2002 sonrası dönemde sağladığı yönetim istikrarı ile toplumun siyasi istikrarını zedeleyen terör, darbe, doğal afetler toplumsal olaylar ve ayaklanmalar gibi unsurlardan etkilenme derecesini düşürerek siyasi bilincin gelişmesini sağlamıştır. Yönetim istikrarı yalnızca toplumun değil doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da etkilenme derecesini düşürerek ülkedeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işlevliliğini arttırmıştır. Bu doğrultuda yönetim istikrarı, siyasi bilinç ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye değinmek gerekirse siyasi bilinç ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında aynı yönlü bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir. Ay

KAYNAKÇA

Acar, Yalçın (2009). *Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)* (7. Baskı). Bursa: DORA Basım Yayın Dağıtım.

AFADa (Afet ve Acil Durum). *Afet ve Acil Durum Eğitim Merkezi*. <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler>, Erişim Tarihi: 27.03.2020

AFADb (Afet ve Acil Durum). *13 Mart 1992 Erzincan Depremi*. <https://depem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=75>, Erişim Tarihi: 27.03.2020

AFADc (Afet ve Acil Durum). *Van Depremi Hakkında*. <https://www.afad.gov.tr/van-depremi-hakkında>, Erişim Tarihi: 25.03.2020.

Afşar, Muharrem (2004). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 4 (1), 85-101.

Ak, Mehmet, Zeki, Dindar, Mustafa ve Altıntaş, Nurullah (2017). Türkiye’de Terörizm ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Nedensellik Analizi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 20-31.

Akgeyik, Tekin (2000). Çok Uluslu İşletmeler ve Küresel İnsan Kaynakları Stratejisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (43-44), 1-14.

Akın, Fehmi (2006). 1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı. *Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (3), 1-12.

Akın, Rıdvan (2014). 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi. *I. Türk Hukuk Kongresi Bildirileri*. 21-22 Aralık. İstanbul: On iki Levha Yayıncılık, 599-605.

Akın, Tuğba (2019). The Effects of Political Stability on Foreign Direct Investment in Fragile Five Countries. *Central European Journal of Economic Modelling and Econometrics*, 11, 237-255.

Akıncı, Abdulvahhap (2015). Demokrasi ile Siyasal İstikrar ve Kalkınma Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Turkish Studies*, 10 (10), 41-60.

Akıncı, Abdulvahap ve Usta, Sefa (2015). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (29), 41-52.

Aksu, Hüseyin (2018). Demokratikleşme ve Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinde Karşılaşılan Temel Sorunlar. *Social Sciences Studies Journal*, 4 (27), 5949-5958.

Aktan Coşkun, Can (2005). *Siyasal Rejimler: Genel Olarak Siyasal Rejim Kavramı ve Türleri*. <http://www.canaktan.org/politika/siyasal-rejim/genel-olarak.htm>, Erişim Tarihi: 20.02.2020.

Aktan, Coşkun C. ve Vural İstiklal Y. (2006). *Çok Uluslu Şirketler Global Sermaye ve Global Yatırımlar* (1. Baskı). Konya: Çizgi Kitapevi.

Aktoprak, Seyfi (2017). 2001 Ekonomik Krizi ve Makroekonomik Dengeler. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 23-27.

Alaca, Eray (2018). Cumhuriyet Döneminde Laik Ulusçuluk Düşüncesinin Oluşumunda Şeyh Sait ve Menemen Ayaklanmaları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi*, 8 (16), 1191-1211.

Alp, Ali, Ban, Ünsal, Demirgüneş, Kartal ve Kılıç, Saim (1997). Türk Bankacılık Sektöründe Karlılığın İçsel Belirleyicileri. *İMKB Dergisi*, 12 (46), 1-13.

Alpar, Cem (1980). *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma* (3. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.

Alpay, Yalın ve Alkin, Emre (2019). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi: Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi*. (3. Baskı). İstanbul: Hümanist Kitap Yayıncılık.

Altay, Feyzullah (2017). *15 Temmuz Darbe Girişiminin Ekonomik Etkileri “Dünü ve Bugünü”*. <http://www.kto.org.tr/d/file/15-temmuz-darbe-girisiminin-ekonomik-etkileri---dunu-ve-bugunu.pdf>, Erişim Tarihi: 20.02.2020.

Altun, Tülin (2017). Farklı Hükümet Biçimleri İktisadi ve Mali Sonuçları Değiştirir mi? Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 50 (3), 27-66.

- Anık, Cengiz (1999). Siyasal Rejimler ve Kamuoyu. *Selçuk İletişim*. 1 (1), 78-93.
- Arık, Şebnem, Akay, Beyhan ve Zambak Mehmet (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 97-110.
- Arıkan, Deniz (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*. İstanbul: Arıkan Basım Yayın LTD. ŞTİ.
- Ari, Yılmaz, Onur (2013). Türkiye ve BRICS Ülkelerinin Yabancı Yatırım Endeksleri Açısından Karşılaştırılması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5), 151-160.
- Armağan, Servet (1999). Memleketimizde Siyasi İstikrar: Siyasi Partilerimiz ve Seçim Sistemlerimiz Açısından Bir Değerlendirme. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 16, 219-252.
- Arslan, Ali (2007). 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye’nin Siyasi Yapısı. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (11), 1-29.
- Arslan, Mahmut (2016). 2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2 (2), 1-14.
- Arslan, Mutlu (2012). *Yapıcının Türküsü: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Tarihi* (1. Baskı). Ankara: Mattek Matbaacılık Basım Yayın Tanıtım Tic. San. Ltd. Şti.
- Arslan, Serhat ve Uçar, Mustafa (2017). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. *Social Sciences Studies Dergisi*, 3 (4), 1-11.
- Arslan, Ünal (2011). Siyasal İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11 (1), 11-23.
- Artan, Seyfettin ve Hayaloğlu Pınar (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Kurumsal Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 15 (4), 551-564.

Aslan, Seyfettin, Taylan, Ömer ve Baştuğ, Bayram (2016). Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Değerlendirilmesi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 153-173.

Aslanoğlu Suphi (2007). Bir Büyüme Stratejisi Olarak Franchising Sistemi, Firmalar Açısından Önemi, Mevzuat Boyutu ve Muhasebe Uygulaması. *Afyon Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 71-94.

Aşkoğlu, Rıza ve Ögel, Serdar (2006). 2001 Krizinin İMKB’de Hisse Senetleri İşlem Gören İmalat İşletmelerinin Finansal Yapısı Üzerindeki Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (2), 1-18.

Avcı, Engin (2019). Yeni Sol Dalgadan Küresel Dalgaya Türkiye’de Terörizm. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 29 (1), 139-166.

Ay, Şadiye (2004). Türkiye’de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları. *Mevzuat Dergisi*, 7 (77).

Ayan, Sezer (2007). Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (2), 1-24.

Ayaydın, Hasan (2010). Doğrudan Yabancı Yatırım ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, 1 (26), 133-145.

Aydemir, Cahit ve Kaya, Mehmet (2007). Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (20), 260-282.

Aydemir, Cihat, Arslan, İbrahim ve Uncu, Funda (2012). Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünyadaki ve Türkiye’deki Gelişimi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 69-104.

Aydemir, Oğuzhan ve Genç, Erhan (2015). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 17-41.

Aydın, Ayşe (2011). Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), 1-9.

Aydın, İmren ve Kapcı, Hikmet, Zeki (2018). II. Dünya Savaşına Giriş Sürecinde Türkiye'nin Aldığı Politika Tedbirleri (1 Eylül 1939 – 18 Ocak 1940). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (45), 109-130.

Aydın, Nur (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Yatırımcı Ülke Ekonomisine Etkileri: Panel Veri Analizi. *TBB Bankacılar Dergisi*, 28 (103), 34-56

Aydoğan, Enver ve Şensözlü, Şeyda (2015). İşletmelerin Stratejik Yönelimlerinin Stratejik İşbirliği Sürecindeki Rolü Üzerine Bir Araştırma: Simit Sarayı A.Ş ve Rella Gıda A.Ş Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (2), 1-19.

Aydoğuş, İsmail, Kutlu, Erol ve Yıldırım, Selim (2005). Yolsuzluk ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar. *Afyon Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 1-21.

Aytemiz, Semiha (2009). Küreselleşme Koşullarında Dünya Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırımlara Genel Bir Bakış. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 3 (6), 189-202.

Bal, Bülent ve Sancak, Kadir (2017). Siyasal İstikrarsızlık ve Askeri Vesayet Altında 90'lı Yılların Ekonomi Politikası. *IV. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series- Russe / Bulgaria*. 08-09 Nisan. Bulgaria: University of Agribusiness and Rural Development, 583-590.

Bal, Harun (2000). Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Uluslararası Kuruluşların Faaliyetleri ve Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Yatırımları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (6), 239-263.

Bal, Harun ve Göz, Devlet (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 450-467.

Bal, Harun ve Akça, Emrah, Eray (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: Seçilmiş Doğu Asya ve Pasifik Ülkelerinden Ampirik Bulgular *Sosyaekonomi*, 24 (30), 91-112.

Bandeoğlu, Zeyyat (2016). Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Analizi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmalar Merkezi*, 6 (15), 573-606.

Başarır, Yasemin (2013). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonometrik Büyüme Üzerindeki Etkisi (Türkiye Uygulaması)*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Başol, Koray (2012). *Türkiye Ekonomisi* (11. Baskı). İstanbul: Türkmen Kitapevi.

Batmaz, Nihat ve Tekeli, Sevinç (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006)* (1. Baskı). Denizli: Ekin Yayınevi.

Batmaz, Nihat ve Tunca, Halil (2005). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Türkiye (1923-2003)* (1. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Bayar, Yılmaz ve Öztürk, Ömer, Faruk (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Girişlerinin Belirleyicileri Üzerine Bir Literatür İncelenmesi. *Internatioanal Journal Of Applied Economic and Finance Studies*, 1 (2), 60-85.

Baykal, Mehmet (2014). *Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar*. (1. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Bayraktar, Fulya (2003). *Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*. GA/03-1-1, Türkiye Kalkınma Bankası A.S. Genel Araştırmalar, Ankara.

Bayraktutan, Yusuf ve Özgür, Meltem T. (2016). Politik Riskler, İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları ve Uyuşmazlıkları Bağlamında Doğrudan Yabancı Yatırımlar. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2 (4), 87-104.

Belbağ Güngördü, Aybegüm ve Yılmaz Kadri, Gökhan (2016). Uluslararası Ticaret ve Yatırım Teorisi Olarak Eklektik Paradigma: Geçmişten Günümüze Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 1003-1020.

Berber, Şerika, Gedikli (2012). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP’de 35’ler Vakası. *Gazi Akademik Bakış*, 6 (11), 131-150.

Beyoğlu, Süleyman (2013). İmparatorluktan Milli Devlete Geçiş Sürecinde Demokratik Gelişmeler. (Editör: Şaduman Halıcı). *Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 32-59.

Bilgin, Mehmet, Hüseyin, Danış, Hakan ve Demir, Ender (2009). Türkiye’nin Yabancı Yatırım Ortamının Analizi ve Bazı Öneriler. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1 (82), 1-12.

Bingöl, Yılmaz ve Akgün, Şener (2005). Demokratlıktan Muhafazakar Demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırılmalı Bir Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (9), 1-33.

Birinci, Gökem, Akıllı, Hüsnüye, Akıllı, H., Serkan ve Dirikoç Abdullah (2016). *Geçici Koruma Altındakiler, Sığınmacılar, Göçmenler ve Mülteciler Raporu*. T.C. Nevşehir Valiliği İl İnsan Hakları Kurulu.

Bozdağ, Emre, Güneşer (2018). Türkiye İktisat Kongresi-İzmir 1923: Türkiye’nin İktisadi Kalkınmasında Atılan İlk Tohum. *TÜRKOB Dergisi*, (21), 39-42.

Bozdaroglu, E. Yasemin ve Özpınar, Ömer (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımın İhracata Etkisi: Teorik Bir Yaklaşım. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 11-28.

Buluş, Abdulkadir (2015). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri* (4. Baskı). Konya: Çizgi Kitapevi.

Bulut, Erol ve Coşkun, Çağrı (2015). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (4), 1-27.

Bulut, Mehmet (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş. *Bilig* (26), 77-101.

Bulutoğlu, Kenan (1970). *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye* (1. Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Bülbül, Okan, Güray (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Teorileri Işığında Türkiye Çimento Sektöründeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (CİEP Özel Sayısı), 77-106.

Büyükbaş, Ercan ve Ormanoğlu, Burhan (2013). Afetler ve Afet Yönetiminde Meteorolojilerin Yeri. *Türk İdaresi Dergisi*, (476), 13-46.

Candemir, Aykan (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9 (2), 659-679.

Caniklioğlu, Meltem, Dikmen (1999). Seçim Sistemlerinin Siyasi İstikrarın Sağlanmasındaki Rolü. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 16, 17-44.

Çakmak, Umut (2007). Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizin Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 81-101.

Çankaya, Mehmet (2004). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Bu Faktörlerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi*. <http://www.vergidunyasi.com.tr/Makaleler/3242>, Erişim Tarihi: 10.01.2020.

Çekiç, Mahmut (2016). 1982 Anayasası’nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (27), 441-478.

Çelebi, Çakır, Betül (2017). Joint Venture’nin Hukuki Niteliği. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (2), 97-126.

Çelik, Mustafa (2015). *Yükselen Ekonomilerde Ekonomik Özgürlük Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisi: Panel Veri Analizi (1995-2013)*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Çelik, Orhan (1999). Küreselleşme Sürecinde Firmalar Arası Stratejik İşbirliği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 54 (1), 1-18.

Çetin, Halis (2003). Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 58 (3), 61-88.

Çetin, Murat ve Şeker, Fahri (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 121-142.

Çetinoğlu, Sait. *Takrir-i Sükun Kanunu*.
<http://psi203.cankaya.edu.tr/uploads/files/Cetinoglu%20Takrir-i%20Sukun%20Kanunu.pdf>, Erişim Tarihi: 29.01.2020.

Çeştepe, Hamza ve Mıstaçoğlu, Tuğba (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi*, 17 (2), 93-106.

Çınar, İbrahim, Tuğrul (2007). *Ticari Dışa Açıklık ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İşgücü Verimliliği Üzerine Etkisi (1970-2000 Arası Türkiye Uygulaması)*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Çiftçi, Hakkı (2015). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İkliminin Oluşturulmasını Belirleyen Faktörler. *Çukurova Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 173-192.

Çiftçi, Fatih ve Yıldız, Rıfat (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. *Business and Economics Reseach Journal*, 6 (4), 71-95.

Çimen, Hasan ve Bakan, Selahaddin (2019). Türkiye’de Demokrasinin Gelişim Süreci Bakımından Dönemsel Kritiği. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (17), 121-156.

Çinko, Levent (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makro Ekonomik Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (1) 117-131.

Çolak, D., Çağrı ve Uzun, Abdullah (2017). Türk Siyasal Hayatında Başkanlık Sistemini Gündeme Getiren Liderler: Türkeş, Demirel, Özal ve Erdoğan. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (50), 196-214.

Dağcı, Kenan (2007). Çok Uluslu Şirketler. (Editör: Haydar Çakmak). *Uluslararası İlişkiler "Giriş, Kavram ve Teoriler"*. Ankara: Barış Kitapevi LTD ŞTİ, 101-106.

Danışoğlu, Ayşe Çelikel (2007). Para Krizleri: Türkiye’de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 1-7.

DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu).(2014). *Dünya’da ve Türkiye’de Yurt Dışı Doğrudan Yatırımlar Raporu*. <https://www.deik.org.tr/uploads/dunyada-ve-turkiye-de-yurtdisinda-yatirim-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 03.05.2019.

Demir, Fevzi (2014). Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi ve Türkiye. *Journal of Yaşar University*, 8 (Özel), 831-876.

Demirel, Onur (2006). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyümeye Etkileri ve Türkiye Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Demirhan, Yılmaz ve Adıgüzel, Özkan (2016). Türkiye’de Hükümet Sistemi Arayışlarına Halkın Bakışı: Diyarbakır Örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (11), 177-212.

Demirtaş, Gökhan ve Akçay, Selçuk (2006). Kurumsal Faktörlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Kanıt. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 15-33.

Demirtürk, Sinan (2015). 1960-1980 Döneminde Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4 (12), 155-182.

Derdiman, Cengiz ve Kağan, Zeynep (2016). 1982 Anayasasında Organik ve Fonksiyonel Yönü İtibariyle “Geçici Bakanlar Kurulu”. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 9-47.

Devran, Yusuf ve Özcan, Ömer, Faruk (2016). 1960’tan 2016’ya Askeri Darbe ve Muhtıra Metinleri. Anlamlar, Amaçlar, Niyetler ve İdeolojiler. *İNİF E-Dergi*, 1 (2), 7-20.

Dikici, Ali (2008). Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (42), 161-192.

DYYK (Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu). (2003). T.C. Resmi Gazete, 25141, 17. Haziran 2003.

Doruk, Ömer, Tuğsal ve Yavuz, Hasan, Bilgehan (2018). 1980’den Sonra Türkiye’de Uygulanan İstikrar Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi. *OPUS Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, 8 (15), 2237-2264.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı).(2000). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Özel İhtisas Komisyonu*. (Rapor No: 2514) Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Duman, Doğan ve İpekşen, Serçin, Sun (2013). Türkiye’de Genel Seçim Kampanyaları (1950-2002). *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (7), 117-135.

Duman, Zeki (2018). 15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23 (90), 71-95.

Dumludağ, Devrim (2003). Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi. *Toplum ve Bilim*, (96), 1-33.

Durgan, Selma (2016). *Türkiye’nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi*. Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.

Dündar, Efe (2013). *Yeni Türk Ticaret Kanunu Çerçevesinde Çok Uluslu Şirketler*. Doktora Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EGİAD (Ege Genç İş Adamları Derneği). (2007). Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi. <https://www.egiad.org.tr/wp-content/uploads/arastirma-raporlari/Sanayilesme-stratejisi.pdf>, Erişim Tarihi: 07.02.2020.

Eğilmez, Mahfi (2014). *Siyasal, Sosyal ve Ekonomik İstikrar*. <http://www.mahfiegilmez.com/2014/03/siyasal-sosyal-ve-ekonomik-istikrar.html>, Erişim Tarihi: 05.01.2019.

Eğitim-BİR-SEN (Eğitimciler Birliği Sendikası) (2014). *Rakamlarla 28 Şubat Raporu: Bir Daha Asla 17 Yıl Sonra 28 Şubat*. Ankara.

Ekinci, Alper (2005). *Çin Yabancı Sermaye Türkiye* (1. Baskı). Ankara: Turhan Kitapevi.

Emir, Mustafa ve Kurtaran, Ahmet (2005). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarında Politik Risk Unsuru. *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*. (28), 1-11.

Emiroğlu, Atiye (2011). 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi. *Selçuklu Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 13-27.

Emre, Ömer, Duman, Tamer, Y., Özalp, Selim ve Elmacı, Hasan (2010). *8 Mart 2010 Başyurt-Karakoçan (Elazığ) Depremi Değerlendirme Raporu*. Ankara: Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etütleri Dairesi.

Engin, Cem ve Göllüce, Esra (2016). 2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 27-40.

Ercan, Metin, Kemal (2001). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ülkenin Kalkınmışlığı ve Krizler Arasındaki İlişki. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 81-92.

Erdem, İzlem, Gül, H., Erhan, Gürler, Alper ve Taş, İrem Turan (2020). *Haftalık Bülten* (Rapor No: 12). https://ekonomi.isbank.com.tr/contentmanagement/Documents/tr02_haftalik/2020/EFB_20200323.pdf, Erişim Tarihi: 30.03.2020.

Erdem, Çiğdem (2013). Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 1-22.

Erdoğan, Ali (2018). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Örneği*. (3. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

Erdoğan, Caner (2017a). Tek Parti Dönemi'nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, (51), 270-279.

Erdoğan, Caner (2017b). Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52), 366-379.

Erdoğan, Mustafa (2006). *Türkiye İçin Demokratikleşme ve Sivilleşme Perspektifi*. Liberal Düşünce Topluluğu. <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiye-icin-bir-demokratikleşme-ve-sivilleşme-perspektifi-mustafa-erdogan,348.php>, Erişim Tarihi: 10.10.2019.

Ergünay, Oktay (2007). Türkiye'nin Afet Profili. *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 5-7 Aralık. Ankara: Mattek Matbaacılık Basın Yayın Tanıtım Tic.San.Ltd.Şti, 1-14.

Erkök, Banu ve Yıldırım, Emrah (2018). Yabancı Yatırımlarda Yatırım Sigortasının Önemi. *İAD İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10 (4), 482-501.

Eroğul, Cem (1974). Siyaset Kavramı Hakkında Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (2), 113-130.

Ertem, Barış (2010). Siyasal Bir Muhalefet Denemesi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 71-91.

Ertem, Barış (2018a). 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974). *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmalar Dergisi*, 8 (14), 655-676.

Ertem, Barış (2018b). 28 Şubat 1997 “Post Modern” Askeri Müdahalesi ve Medya. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 311-318.

Ertuna, Özer (2004). 1923’ten Bugüne Türkiye Ekonomisi ve 2023’e Doğru Hedefler. *Muhasebe ve Finans Dergisi*, (16), 6-17.

Ertuğrul, Cemil, Evren, İpek ve Çolak, Olcay (2010). Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 59-72.

Eryiğit, Emre (2010). *Türkiye’de Gerçekleşen Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişinin İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında İşlem Gören Şirketlerin Hisse senedi Performansı Etkisi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Eser, Levent, Yahya ve Ela, Mehmet (2015). Avrupa Borç Krizi Nasıl, Neden ve Nereye?. *Eskişehir Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (1), 209-232.

Eyceyurt, Tuğba ve Serçemeli Murat (2013). Şirket Birleşme ve Satın Alımlarının Hisse Senedi Fiyatına Endeksi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (1), 159-175.

Ezer, Feyzullah (2005). 1923-1938 Döneminde Türkiye’de Uygulanan İmalat ve Sanayi Politikaları. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmalar Dergisi*, 3 (2), 1-5.

Fendoğlu, Hasan, Tahsin (2008). *Yabancı Sermaye ve Yabancıya Mülk Satışı* (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık San. Ve Tic. A.Ş.

Fırat, Emine ve Demirtaş, Cuma (2012). Konjonktürel Teoriler Işığında Türkiye’de Yaşanan 2000-2001 Krizinin Değerlendirilmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 23-32.

GE (General Electric) *Hakkımızda*.
<https://www.ge.com/tr/hakk%C4%B1m%C4%B1zda/insa-eder>, Erişim Tarihi: 15.02.2020.

Gedikli, Ayfer (2011). Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6 (1), 97-146.

Genç, Neval (2017). Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Kriz Yönetimi. *Türkish Studies International Periodical For The Languages Edebiyat ve Tarih*. 12 (16), 219-240.

Genç, Savaş, Volkan (2010). Demokrat Parti Muhalefet Döneminde (1946-1950) Veteriner Hekimliği Alanında Çıkarılmış Baz Mevzuat Üzerine Bir Çalışma. *Veteriner Hekim Dergisi*, 81 (2), 37-41.

Gerşil, Gülşen, Sarı (2004). Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 147-157.

Gökten, Yeliz, Sarıöz (2018). Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Fiscaeconomia*, 2 (1), 1-19.

Göktepe, Cihat (2012). Kıbrıs Meselesinde Kriz Süreci ve Türkiye (1964-1974). 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*. 10-15 Eylül. Ankara: Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, 1397-1428.

Görmezöz, Kızbes Kılıç (2007). *Türkiye’ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Yeri*. Uzmanlık Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.

Gövdere, Bekir ve Topuz, Hüseyin (2009). Türkiye ve AB’nin Yeni Üyelerinin Yabancı Yatırım Endeksleri Açısından Karşılaştırması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (1), 117-135.

Gözler, Kemal (2000). *Türk Anayasa Hukuku* (1. Baskı). Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.

Güler, Tahsin (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, (39), 299-322.

Güner, Ümit ve Yılmaz, Alper (2010). Çok Uluslu Şirketler Türkiye Ekonomisi için Tehdit mi, Fırsat mı?. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (26), 197-212.

Gür, Nurullah (2014). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Yerli Şirketler Üzerine Etkileri* (Rapor No: 90). İstanbul: MÜSİAD.

Gürel, Selahattin (2016). Türkiye’de Terör Örgütlerinin Finans Kaynakları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 20-45.

Gürsoy, Eray (2019). *2001-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomik Denge*. https://www.researchgate.net/publication/330366326_2001-2018_Turkiye'de_Ekonomik_Denge, Erişim Tarihi: 05.01.2020.

Güven, Süleyman (2016). Türkiye’de Siyasal Hayatta Dönüşüm ve Lider Odaklı Siyaset. *Selçuk İletişim*, 9 (3), 90-118.

Güven, Yılmaz (2008). Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (1), 75-97.

Haçın, İlhan (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30 (90), 37-69.

Harmancı, Mehmet (2004). *Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*. GA-04-1-2, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ankara.

Haydaroğlu, Ceyhun ve Çevik, Gülşah (2016). Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Demokrasi ve Ekonomi İlişkisi Çerçevesinde İncelenmesi. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 51-63.

Haytoğlu, Ercan (1997). Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945). *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, (3), 45-56.

Heywood, Andrew (2017). *Siyaset*. (Çevirenler: Bekir Berat Özipek, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Hasan Yücel Başdemir). Ankara: Liberte Yayınları.

Hürriyet Gazetesi (29.02.2020). Türkiye 2019’da Yüzde 0.9 Büyüdü. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-2019da-yuzde-0-9-buyudu-41457894>, Erişim Tarihi: 25.03.2020.

Işık, Muhittin (2019). 28 Şubat Süreci Hakkındaki İddialar ve Ak Parti’nin Sürecin Hukuki Düzenlemelerini Dönüştürme Çabası. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (12), 122-135.

İleri, Ülkü (2008). Tek Parti Döneminde (1923-1946) İşçi Örgütlenmelerini Güçleştiren ve Hazırlayan Etmenler. *TUHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 2 (5-6), 70-92.

İnan, Şükrü (2017). Bölgesel Entegrasyonların Ekonomi Politikası ve Tarihsel Evreleri-1. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (4), 852-866.

İplik, Fatma Nur (2008). *Uluslararası Stratejik İşbirlikleri Türkiye ve Konaklama Sektöründe Faaliyet Gösteren Uluslararası Stratejik İşbirliklerinin Başarı Faktörlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

İştar, Emel (2014). Birleşme ve Satın Alımların Başarısında Etik Değerlerin Rolü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 112-124.

İzmirli, Lale, Ayhan (2018). Uluslararası Yatırım Hukukunda “Yatırım” Kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 89-131.

KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği). *FETÖ: Fethullahçı Terör Örgütü*. https://kadem.org.tr/wp-content/uploads/2017/10/FETO_Tr.pdf, Erişim Tarihi: 26.12.2019.

Kahveci, Şükran ve Terzi, Harun (2017). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizleri ile Testi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (49), 135-154.

Kanbir, Özgür (2018). 15 Temmuz Sonrası Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Türkiye Değerlendirilmeleri. *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (24-26 Mayıs). Ankara: Nobel Akademik Yay. Eğ. Dan. Tic. Ltd.Şti, 488-506.

Kanca, Osman, Cenk (2012). 1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19), 47-63.

Kar, Muhsin ve Tatlısöz, Fatma (2008). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2008 (14), 1-23.

Karabıyık, İlyas ve Uçar, Metin (2010). Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5 (2), 37-58.

Karagöl, Erdal Tanas (2013). *Ak Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi* (1. Baskı). Ankara: SETA Yayınları: 22.

Karakaş, Ömer (2013). 1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29 (86), 103-134.

Karakuş, Girayalp (2019). *Soğuk Savaşta Ara Kesit: İsmet İnönü Dönemi (1938-1950)* (1. Basım). Ankara: Gece Akademi.

Karluk, Rıdvan (1996). *Uluslararası Ekonomi* (4. Baskı). İstanbul: BETA Basım Yayım Dağıtım A.Ş

Karluk, Rıdvan (2014). *Türkiye Ekonomisi* (13. Baskı). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Kaştan, Yüksel (2006). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 123-140.

Kaya, Abdulkadir ve Kahreman, Yusuf (2017). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (4), 25-39.

Kaya, Vedat ve Yılmaz, Ömer (2003). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri: 1970-2000. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (3-4), 39-56.

Kaya, Ayşe (2013). *Mali Sürdürülebilirlik Teori ve Türkiye Uygulaması* (1. Baskı). İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

Kaymak, Hasan (2005). Yabancı Doğrudan Yatırımları Artırmak İçin Teşvikler Gerekli Ve/Veya Yeterli mi?. *Maliye Dergisi*, (9), 74-104.

Kaymakçı, Oğuz (2013). Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye'deki Yansımaları. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 224-249.

Kepenek, Yakup (2019). *Türkiye Ekonomisi* (31. Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Keskinsoy, Ömer ve Kaya, Semih, Batur (2018). Türkiye'nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (137), 67-96.

Kılınç, Doğan (2016). Türkiye'de Bitmeyen Tartışma: Hükümet Sistemi Üzerine Değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 447-550.

Kıvılcım, Fulya (2013). Küreselleşme Olgusu ve Çok Uluslu Şirketlerin Küreselleşme Süreci Üzerindeki Rolü. *Ekonomi Bilimler Dergisi*, 5 (2), 1-16.

Kim, Haksoon (2010). Political Stability and Foreign Direct Investment. *International Journal of Economics and Finance*, 2 (3), 59-71.

Kişi, Şule, Sevinç (2005). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Poitikası ve Değerlendirilmesi (1950-1960). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 94-104.

Koç, Erdem, Kaya, Kadir ve Şenel, Mahmut Can (2017). Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik Göstergeler-İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi. *Mühendis ve Makine Dergisi*, 58 (685), 17-42.

Koç, Yıldırım (15 Mayıs 2012). 1 Mayıs 1977 Sonrasında Türk-İş. *Aydınlık Gazetesi*.

Koçtürk, Murat, O ve Eker, Murat (2012). Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18 (1), 35-42.

Koçtürk, O, Murat ve Gölalan, Meryem (2010). 1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45 (2), 18-65.

Kol, Emine, Nida ve Karaçor, Zeynep (2012). 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri. *Maliye Dergisi*, (62), 379-395.

Köçer, Mehmet (2004). Ağrı İsyanı (1926-1930). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 379-388.

Köse, Salih (2000). *24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde Yapılan Hukuki ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi*. Uzmanlık Tezi, DPT İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.

Köse, Salih (2002). 24 Ocak 1980 VE 5 Nisan 1994 Karalarının Karşılaştırılması. *Planlama Dergisi*, (DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı). 119-128.

KPMG (2019). Türkiye’de ve Dünya Ekonomisinde Makro Gelişmeler. *Bakış*, (17).

Kurecic, Petar and Kokotovic, Filip (2017). The Relevance of Political Stability on FDI: A VAR Analysis and ARDL Models for Selected Small, Developed, and Instability Threatened Economies. *Economies*, 5 (22), 1-21.

- Kurtaran, Ahmet (2007) Doğrudan Yabancı Yatırım ve Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 367-382
- Kurtoğlu, Ramazan (2019). *Türkiye Ekonomisi (1838-2010): Mali Bağımlılık, Büyüme, Krizler ve Siyasi Sonuçları Zihniyet-Borç-Büyüme-İstihdam 1838-1914 Dönemi ile 1980 Sonrası Benzerlikleri* (3. Baskı). İstanbul: Destek Yayınları.
- Kurtuldu, Günay (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımların Tüketiciler Tarafından Yerel Olarak Algılanmasında Etkili Olabilecek Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 15-37.
- Kutay, Nurcan (2014). *Küreselleşme sürecinde Çok Uluslu Şirketler ve Yoksulluk Olgusu*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.
- Kürkçü, Duygu, Dumanlı (2003). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, 3 (2),1-11.
- Liberal Düşünce (2000). Türkiye’de Siyasal Yolsuzluk Olgusu. *Liberal Düşünce Dergisi*, (20), 27-48.
- Linz, J., Juan (2008). *Totaliter ve Otoriter Rejimler* (Çeviren: Ergun Özbudun). Ankara: Liberte Yayınları.
- Merdol, Arif (1997). Mühendisliğimizin Zayıf Halkası İhaleler ve Yolsuzlukların Nedenleri. *TMMOB Türkiye Mühendislik Haberleri*, (389), 16-19.
- Mucuk, Mehmet (2011). *Doğrudan Yabancı Yatırımları Teori ve Türkiye Uygulaması* (1. Baskı). Konya: Çizgi Kitapevi.
- Mumcu, Ahmet (1986). 1924 Anayasası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (5), 383-399.
- Mutlu, Sevda (2013). Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: “Dilek Sistemi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (86), 53-102.

Nur, Hayriye, Başçı ve Dilber, İlkay (2017). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Temel Unsurlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (2). 15-45.

Oransoy, Gürçem ve Mike, Faruk (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Sosyo-Politik Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8 (4), 97-107.

Övür, Mahmut (2011). 12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). *SETA ANALİZ*, (40).

Özcan, Burcu ve Arı, Ayşe (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (12), 65-88.

Özcan, Ümit, İlker (2013). İlk Anayasamız Teşkilat-ı Esasiye'nin Hazırlanması Süreci. *Hukuk Gündemi*, (Atatürk Özel Sayısı), 25-28.

Özdamar, Gökhan (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelir Düzeyi ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 98-117.

Özdemir, Volkan (2014). *Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimleri*. https://dumludag.files.wordpress.com/2013/09/ozdemir_planlama.pdf, Erişim Tarihi: 05.01.2020.

Özdemir, Ünal, Yiğit, Kantürk, Güzin ve Oral, Muhammed (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21 (35), 149-174.

Özer, Mehmet, Halis (2015). Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları (1930-1939). *Social Sciences*, 10 (1), 20-36.

Özer, Sevilay (2010). Chester Projesi'nin Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması. *History Studies*, (Ortadoğu Özel Sayısı), 287-299.

Özgür, Meltem, Tarı (2014). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme İlişkisinde Teknoloji Kanalı: Türkiye Örneği (1988-2012)*. Doktora Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Özkan, Gökmen (2018). *Türkiye’ de Yabancı Sermaye Yatırımları*. (1. Baskı). İstanbul: CİNİUS Yayınları.

Özsağır, Arif (2013). Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Journal Of Social Sciences*, 12 (4), 759-773.

Özsağır, Arif, (2015). *İstikrarın Şifreleri: Siyasal İstikrar-Ekonomik İstikrar* (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özsemerci, Kemal (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri* (1. Baskı). Ankara: T.C. Sayıştay Araştırma/İnceleme/Çeviri Dizisi: 27

Öztürk, Lütfü (2004). Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (7), 110-128.

Öztürk, Salih ve Pehlivan, Ömer, Sinan (2020). Türkiye’de Demokrasi ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1974-2018). *Balkan Journal of Social Sciences*, 9 (17), 113-118.

PA (Polis Akademisi). (2018). *Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ II. Uluslararası Güvenlik Sempozyum Raporu*. (Rapor: 20). Ankara: Polis Akademisi Yayınları: 67.

Payaslı, Volkan (2011). Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7 (17), 123-140.

Saizal bin Pinjaman, Kiong Wong Vui and Nur Sureyya binti Mohd.Saudi (2019). The Relationship Between Government Stability and Foreign Investment for

Selected Asean Countries. *Malaysian Journal of Business and Economics*, 6 (1), 81-90.

Sakarya, Adem (2014). Türkiye’de Ekonomi Politikaları ve Ülke Mekanında Değişim (1980-2012). *MEGARON Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 9 (4), 234-254.

Sağlar, Jale ve Tuan, Kadir A (1998). Çok uluslu Şirketlerin Muhasebe Yapıları ve Muhasebe Uygulamalarını Etkileyen Yapısal Faktörler. *Muhasebe ve Finans Dergisi*, 5 (5), 25-43.

Sarı, Buğra ve Tinas, Murat (2018). *İnsanoğlu v Demokrasiye Terör Tehdidi: PKK Örneği*. (Rapor No: 16). Ankara: Polis Akademisi Yayınları: 57.

Sarı, Muhammet (2012). Demokrat Parti Dönemi Basınına Göre İktidar-Muhalefet İlişkileri Açısından Vatan Cephesi. *10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi : Gaspralı'nın izinde... : "Dilde, fikirde, işte birlik" : Kongre Bildirileri*. 28 Ağustos - 2 Eylül 2012. İstanbul: Aktif Matbaa ve Reklam Hiz. San. Tic. Ltd. Şti., 751-758.

Sarıay, Ercüment (2015). Takrir-i Sükun Kanununa Dair Bazı Düşünceler. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 377-403.

Sarısoy, İdris ve Koç, Selçuk (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumlar Vergisi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0 (36), 133-153.

Saygın, Emre (2017). *Ortadoğu’da Kalkınmanın Finansmanı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Kurumları*. (1. Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları.

Serinkan, Celalettin ve Bağcı, Zübeyir (2012). Çok Uluslu İşletmelerin Faaliyet Şekilleri ve Organizasyon Yapıları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 91-117.

SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı). (2016). 2016’da Türkiye (1. Baskı). İstanbul: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş.

SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı). (2018). 2018’de Türkiye. (1. Baskı). İstanbul: : Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı). (2020). 2019’da Türkiye (1. Baskı). İstanbul: Turkuaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

Seyidoğlu, Halil (2017). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama* (21. Baskı). İstanbul: Güzemcan Yayınları.

Seymen, Dilek. *Yeni Dış Ticaret Teorileri*. <http://debis.deu.edu.tr/userweb//dilek.seymen/dosyalar/Yeni%20Dis%20Ticaret%20Teorileri.pdf>, Erişim Tarihi: 19.09.2019.

Soydal Haldun (2006). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Verimlilik Analizi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 577-604.

Subaşı-Ertekin, Meriç, (2000). Doğrudan Dış Yatırımların Yatırımcı Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 59-74.

Sungur, Zahide (2016). Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (4), 1-24.

Sükan, Bige (2014). İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (54), 195-222.

Şahin, Enis ve Tunç, Bilal (2015). Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 31-69.

Şahin, Hande, Çelik (2010). Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 21-30.

Şahin, Mehmet (1975). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları* (3. Baskı). Ankara: Ekonomik Ve Sosyal Yayınlar A.Ş.

Şahin, Mehmet (2005). Küreselleşme Kaynaklı Yoksulluk ve Yolsuzluk. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (25), 124-134.

Şahin, Turan (2011). Konsorsiyum Sözleşmesi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 23 (92), 2011, 451-485.

Şanlısoy, Selim ve Kök, Recep (2010). Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 101-125.

Şarлак, Zeynep ve Bali, Besim, Bülent (2008). Türkiye’de Siyaset Yolsuzluğā Mahkum mu?. *İş Ahlakı Dergisi*, 1 (2), 27-37.

Şatıroğlu, Kadir D. (1984). *Çok Uluslu Şirketler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Üniversitesi Yayınları: 536.

Şener, Sefer ve Kılıç, Cüneyt (2008). Osmanlı’dan Günümüze Yabancı Sermaye. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 22-50.

Şimşek, Ahmet ve Çençen, Namık (2014). Milli Şef Dönemi (1938-1950). (Editörler: Süleyman Beyoğlu ve Ali Satan). *Modern Türkiye Tarihi*. İstanbul: Gezen Basım San. Ve Tic Ltd Şti, 261-273.

Şimşek, Mevlüdiye ve Behidoğlu Sema (2006). Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 47-65.

Şimşek, Türker ve Özkaya, Yavuz (2018). Türkiye’de Terörizm ve Temel Makroekonomik Göstergeler Arasındaki İlişki. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 267- 290.

TAEM (Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi). Güncel Uluslararası Endeksler ve Türkiye’nin Bu Endeks Sırlamasındaki Yeri.

http://elb.tmseveta.com/media/web_content/guncel-uluslararası-endeksler-ve-türkiye-nin-bu-endeks-sralamalarındaki-yeripd_Plyi4Yp.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2019

Tağraf, Hasan (2002). Küreselleşme Süreci ve Çok Uluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 33-47.

Takım, Abdullah (2011). Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Maliye Dergisi*, (160), 154-176.

Takım, Abdullah (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67 (2), 157-187.

Tandoğan, Dilek ve Genc, Murat, Can (2020). Türkiye’de Demokrasinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: ARDL Yaklaşımı. *Business and Economics Research Journal*, 11 (3), 635-646.

Taner, Bahar ve Akdağ Gürkan (2008). Stratejik İşbirlikleri Yiyecek İçecek İşletmelerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3), 359-376.

Taşar, M., Okan (2010). Türkiye’nin “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ve Makro Ekonomik Etkilerin Analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (1), 76-97.

Taşkıran, Cemalettin (1994). Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (14), 255-265.

Tatlıoğlu, Kasım, Uysal, Muhammet ve Gözütok, Adnan (2018). Türkiye’de Askeri Darbelerin Psiko-sosyal, Ekonomik ve Politik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Kartepe Zirvesi 2017 Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. 26-28 Ekim. Kocaeli: Konya Büyükşehir Belediyesi, 277-297.

Tavas, Bekir ve Serdaroğlu, Yılmaz (2017). Çok Partili Sistemlerde Koalisyon ve Tek Parti İktidarının Etkinliğine İlişkin Bir İnceleme: Türkiye Örneği. *Journal of Human Sciences*, 14 (2), 1509-1516.

TBB (2006). *Türkiye ve Terörizm* (Rapor No: 107). Ankara: Şen Matbaa.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi). (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1*. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/koalisyon_hukümetleri/Koalisyon_Hukümetleri_C1.pdf, Erişim Tarihi:29.12.2019.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi). (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 2*. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/koalisyon_hukümetleri/Koalisyon_Hukümetleri_C2.pdf, Erişim Tarihi:29.12.2019.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi). (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 3*. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/koalisyon_hukümetleri/Koalisyon_Hukümetleri_C3.pdf, Erişim Tarihi: 29.12.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2010). *Temel Ekonomik Göstergeler*. <http://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1542268521132-a9825b93-fa4c>, Erişim Tarihi: 16.08.2020.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi. *Başarı Hikayeleri*. <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/successstories/sayfalar/default.aspx>, Erişim Tarihi: 01.02.2020.

T. C. Hazine Müsteşarlığı. 22.06.2000 Tarihli Niyet Mektubu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/2.-G%C3%B6zden-Ge%C3%A7irmeye-%C4%B0li%C5%9Fkin-22-06-2000-Tarihli-Niyet-Mektubu.pdf>, Erişim Tarihi: 15.02.2020.

TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası). *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec->

cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF, Erişim Tarihi: 27.03.2020.

T.C. Ticaret Bakanlığı, (2019). *Yatırım Garanti Kuruluşları ve Siyasi Risk Sigortaları*. <https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/yurtdisi-yatirimlar/yatirim-garanti-kuruluslari-ve-siyasi-risk-sigortalari>, Erişim Tarihi: 12.12. 2019.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2020). *Ekonomik Görünüm*. https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccd355ce/Ekonomik_G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm.pdf, Erişim Tarihi: 28.03.2020.

TDK (Türk Dil Kurumu). (2019). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 01.12.2019.

TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı). (2006). *Yolsuzlukla Mücadele TBMM Raporu: Bir Olgu Olarak Yolsuzlukların Nedenler, Etkiler, Çözüm Önerileri* (2. Baskı). Ankara: Matsa Basımevi

Tezel, Yahya, Sezai (1986). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* (2. Baskı). Ankara: MAYA Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti

TMMOB (2012). *Türkiye’de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makina Mühendisleri Odasının Önerileri Oda Raporu*. (Rapor No: 587). Ankara: Ankamat Matbaacılık San. Ltd. Şti.

Toruk, İbrahim (2005). Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyoekonomik Ortamın ve Kültürel Reklamlar Üzerinden Temsili. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 493-508.

Toy, Erkan (2009). *Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye ve Yatırımlar (1950-1960)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

TÖB-DER (1975). *Yardım ve Yabancı Sömürüsü*. TÖB-DER Yayınları Araştırma Bürosu. Ankara: Şark Matbaası.

Tuncer, Baran (1968). *Türkiye’de Yabancı Yatırım Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi.

Turan, Zübeyir (2005). Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri. *TÜHİS İş Hukuk ve İktisat Dergisi*, 19 (5), 1-18.

Turan, Zübeyir (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (1), 56-80.

Turan, Zübeyir (2015). 2002-2012 Yılları Arasında Türk İktisat Politikasındaki Gelişmeler. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 223-235.

Turanlı, Hüsnü (2008). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Hukuki Çerçevesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tüm, Kayahan (2006). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Devlet, Özel Sektör ve Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 60-94.

Türk Metal Sendikası, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar. http://elb.tmseveti.com/media/web_content/uluslararası-dogrudan-yatirimlarpdf_None_WQ65.pdf, Erişim Tarihi: 20.02.2020.

Ulaş, Dilber (2004). Çok Uluslu Şirketlerin Ortak Girişim Stratejisini Kullanma ve Sonlandırma Nedenleri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 59 (02), 1-28.

Ulubaşoğlu, Gonca (2002). Stratejik Ortaklıklar: *Türk Alman Ortak Girişiminin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

UNCTAD (2003). World Investment Report. United Nations New York and Geneva. Chapter III Key National Fdi Policies And International Investment Agreements https://unctad.org/en/docs/wir2003light_en.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

Uras, Güngör, T (1979). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları* (1. Baskı). İstanbul: Formül Matbaası.

Uyar, Hakkı (2004). Türkiye’de Tek Parti Döneminde CHP’nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçmenler Örneği (1935). *Bilgi ve Bellek*, 1 (2).

Uyar, Umut ve Kangallı Sinem, Güler (2012). Markowitz Modeline Dayalı Optimal Portföy Seçiminde İşlem Hacmi Kısıtlı. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 12 (2), 183-192.

Uzun, Hakan (2010). Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Dönemi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, 9 (20), 233-271.

Uzunkaya, Seçil, Şenel, Dinçer, Hasan ve Yüksel, Serhat (2018). 1973 Petrol Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *ICOMUS International Conference on Multidisciplinary Sciences*. 15-16 Aralık. İstanbul: Stratejik Araştırmalar Akademisi.

Üçler, Gülbahar (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar için Kurumların Önemi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ekonometrik Analiz. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54 (627), 7385.

Ünsar Sinan (2007). Uluslararası İşletmelerde Üretim Stratejileri. *Journal Of Yasar University*, 2 (7), 695-708.

WB (World Bank). (2018). *Who We Are*. <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2018/10/31/doing-business-report-turkey-is-a-top-improver-for-first-time-with-record-business-reforms>, Erişim Tarihi: 25.03.2020.

Wiliams, Kevin (2017). Foreign Direct Investment, Economic Growth and political Instability. *Journal Of Economic Development*, 42 (2), 17-37.

YSTK (Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu). (1954). T.C. Resmi Gazete, 8615, 18 Ocak 1954.

Yağlı, İbrahim (2016). Uluslararası Portföy Çeşitlendirmesi Kapsamında ABD ile BRICS ve Türkiye Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisinin Analizi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 1 (1-2), 13-22.

Yalman, İlkay, Noyan ve Koşaroğlu, Şerife, Merve (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 1 (2), 191-205.

YASED (1989). *Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Bütünleşmede Yabancı Sermaye Yatırımlarının rolü*. İstanbul: YASED İnceleme Yarışması II: 34.

YASED (2010). *Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) Dünya Yatırım Raporu ve YASED Dünya Yatırım Raporu Türkiye Sunum.*, <https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2010/UNCTAD-WIR-SUNUM.pdf>, Erişim Tarihi: 20.02.2020.

YASED (2016). *Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) Dünya Yatırım Raporu ve YASED Dünya Yatırım Raporu Türkiye Sunumu.* https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2016/UNCTAD_2016_Dunya_Yatrm_Raporu_sunumu.pdf, Erişim Tarihi: 20.02.2020.

YASED (2018a). *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2018 Yılı Sonu Değerlendirme Raporu.* https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2019/YASED_UDY_Y%C4%B1lsonu_Raporu_2018.pdf, Erişim Tarihi: 20.02.2020.

YASED (2018b). *Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) Dünya Yatırım Raporu ve YASED Dünya Yatırım Raporu Türkiye Sunumu.* <https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2018/unctad-dunya-yatirim-raporu-sunumu-2018-yased.pdf>, Erişim Tarihi: 20.02.2020.

Yaşar, Ercan (2011). Finansal Liberalizasyon ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Global Trendi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 65-86.

Yavan, Nuri (2006). *Türkiye’de doğrudan yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzeerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yavan, Nuri ve Kara, Hamdi (2003). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1 (1), 19-42.

Yavuz, Ali ve Çiçek, Serdar (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar- Vergi İlişkisi: Batı Avrupa Ülkeleri ve Türkiye. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 69-85.

Yavuz, Cahit ve Sivrikaya Deniz (2009). Küreselleşmenin Aktörlerinden Çok Uluslu Şirketler ve Yönetişim. *"Uluslararası Davraz Kongresi: Küresel Diyalog Konferansı Dahilinde Bildiri Kitabı*. 24-27 Eylül. Isparta: Basılı Kitap Konferansı Yayını, 1217-1236.

Yeldan, Erinc (2016). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme* (18. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeni Şafak (2011). *Kütahya'da 5.9 ve 4.6 Büyüklüğünde Deprem*. <https://www.yenisafak.com/gundem/kutahyada-59-ve-46-buyuklugunde-deprem-320021>, Erişim Tarihi: 25.03.2020.

Yıldırım, Mutlu (2019). Sivil Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24 (93), 35-58.

Yıldırım, Cengizhan (2017). Ak Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi. *İnternational Congress Political, Economic and Social Studies*, 2 (2), 19-22.

Yıldız, Abdunnur (2007). Osmanlı İmparatorluğunun Borçlanmasında Yabancı Sermayenin Etkisi. *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (37), 113-125.

Yıldız, Hüseyin (2013). Türkiye'de Parlamentarizm Uygulamaları. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 183-216.

Yılmaz, Şiir, Erkök (2016). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi* (4. Baskı). Ankara: Efil Yayınevi.

Yiğiter, Şule, Yüksel ve Akkaynak, Bilal (2017). Modern Portföy Teorisi: Alternatif Yatırım Araçları ile Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 285-300.

Yücel, Ensari (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Türk Mevzuatının Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (71), 1467-1482.

Yükseler, Zafer (2006). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İş/Yatırım Ortamı İlişkisi* (Rapor No: 2006/1). Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.

Yüzbaşıoğlu, Necmi (1996). Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 55 (1-2), 103-150.

Zarplı, Çağdaş (2015). Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmasının Kavramsal-Kurumsal Analizi: Kuvvetler Ayrılığının Prensibinin Kökenleri. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 165-183.

Zeren, Fatma ve Ergun, Suzan (2010). AB’ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: Dinamik Panel Veri Analizi. *İşletmeler ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 67-83.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZ GEÇMİŞ

RAHİME MİRAY AÇOĞLU

KİŞİSEL BİLGİLER

Uyruk
Doğum Yeri ve
Doğum Tarihi

T.C
Elazığ
30.10.1993

EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite:
2014-2016

Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü

Önlisans:
2012-2014

Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu
Dış Ticaret Bölümü

Lise:
2007-2011

Selçuklu Mehmet ve Halil İbrahim Hekimoğlu Ticaret
Meslek Lisesi
Bilgisayar Bölümü-Bilgisayar Programcılığı- Web
Tasarım

İLETİŞİM BİLGİLERİ

İkametkâh Adresi:

İkametkâh Adresi Yazır Mah. DR. Sıddık
Özmerzifonlu Cad. Ayhan Sitesi. No:22/4

Telefon:

0543 683 69 17

E-Posta Adresi:

mry42ky@gmail.com

TEZLER ve ÖDÜLLER

Dış Ticaret (İÖ)
Lisans Bitirme Projesi
2015

Bölüm Birinciliği
Deri İmalat Sektöründe Ticaret
Durumu

BİLGİSAYAR BİLGİSİ

Word, Excel, Powerpoint, Adobe Dreamweaver, Adobe Firework, Adobe Flash